

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

2

ROČNÍK 32, 1981

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

XVI. zjazd KSČ a rozvoj jazykovedy	105
Alois Jedlička : Vývojové procesy a synchronní dynamika v konfrontačním osvětlení	107
Ján Horecký : K teorii spisovného jazyka	117
Vladimír Barneť : Synchronní dynamika spisovného jazyka	123
Jozef Ružička : Z charakteristiky súčasnej slovenčiny	131
Jaroslav Kuchař : Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny	137
Ábel Král : O dynamike zvukového plánu súčasnej spisovnej slovenčiny	145
Ján Bosák : Odras dynamiky jazykového vývinu na prehodnocovaní knižného štýlu	151
Ján Kačala : K procesu prehodnotenia tzv. ľudových slov na hovorové	155
Ján Findra : Paradigmatické a syntagmatické zaradenie prvkov v štylistike	159

Diskusie

Izidor Kotulič : Ešte raz o práci J. Dorufu <i>Slováci v dejinách jazykových vzťahov</i>	165
--	-----

Rozhady

Ján Bosák—Klára Buzássyová—František Kočiš—Slavo Ondrejovič : Metodologické aspekty novej gramatiky ruštiny	173
---	-----

Správy a posudky

Krupa, V. : Jednota a variabilita jazyka. A. Ráčová	187
Sekaninová, E. : Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine. K. Buzássyová	189
Veľký slovensko-ruský slovník I. K. Buzássyová	193
Zimek, R. : Sémantická výstavba vety. S. Ondrejovič	195
Panevová, J. : Formy a funkce ve stavbě české vety. S. Ondrejovič	198
Erhart, A. : Struktura indoiránských jazyků. A. Ráčová	201
Novák, L. : K najstarším dejinám slovenčiny. A. Lamprecht	202

СОДЕРЖАНИЕ

XVI. съезд Коммунистической партии Чехословакии и развитие языкознания	105
Алойс Едличка : Процесс развития и синхронная динамика с сопоставительного аспекта	107
Ян Горецки : К теории литературного языка	117
Владимир Барнеť : Синхронная динамика литературного языка	123
Йозеф Ружичка : Характеристика современного словацкого литературного языка	131
Ярослав Кухарж : Современное состояние и перспективы развития кодификации чешского литературного языка	137
Абел Краль : О динамике звукового плана современного словацкого литературного языка	145
Ян Босак : Отражение динамики развития языка на переоценивании книжного стиля	151
Ян Качала : К процессу переоценивания так наз. просторечных слов в разговорные	155
Ян Финдра : Парадигматическое и синтагматическое распределение элементов в стилистике	159

Дискуссия

Изидор Котулич : Еще раз о книге Я. Дорули <i>Словаки в истории языковых отношений</i>	165
--	-----

Обзор

Ян Босак—Клара Бузашиова—Франтишек Кочиш—Славо Ондрейович : Методологические аспекты новой грамматики русского языка	173
--	-----

XVI. ZJAZD KSČ A ROZVOJ JAZYKOVEDY

Už pri päťdesiatom výročí založenia Komunistickej strany Československa sme si v našom časopise pripomenuli, že v svojich začiatkoch nemala KSČ možnosť vplývať na rozvoj vedeckého života v buržoáznom Československu. Vo vtedajšej politickej a ekonomickej situácii stáli pred ňou iné hlavné úlohy: boj proti buržoázii a úsilie o zjednotenie robotníckej triedy, neskôr boj proti fašizmu. Po oslobodení ako vládna strana si položila hlavnú úlohu vypracovať a plniť program budovania socializmu u nás. Aj v ďalších obdobiach bola KSČ zaujatá ideovým bojom, najmä bojom proti revizionizmu, pravicovému oportunistu i proti ľavičiarstvu. Na celej tejto ceste hrdinského boja, skúšok i obetí, ako zdôraznil G. Husák v správe prednesenej na XVI. zjazde KSČ, bola strana revolučnou avantgardou československého proletariátu a najpokrokovejšou silou našej spoločnosti.

V súčasnom období, ako sa o tom každodenne presvedčame, rozvinuje KSČ svoju úlohu do najväčšej šírky, do mohutného záberu na všetky otázky súvisiace s budovaním rozvinutej socialistickej spoločnosti. Tento rozmach výrečne dokumentujú závery posledných troch zjazdov. Ako červená niť sa v nich už od XIV. zjazdu tiahne zápas za efektívnosť a kvalitu, úsilie o lepšie a rýchlejšie využitie poznatkov vedy. Ak sa na XIV. zjazde zdôrazňovala ideologická funkcia vedy, v záveroch XV. zjazdu sa už vyzdvihla požiadavka budovať teoretické základy socialistickej vedy a koncentrovať sa na súčasné problémy rozvíjania socializmu. V dokumente „Hlavné smery hospodárskeho a sociálneho rozvoja ČSSR na roky 1981—1985“, schválenom XVI. zjazdom KSČ, sa ako strategická línia vytyčuje nevyhnutnosť dosiahnuť rýchly rast efektívnosti a kvality všetkej práce.

Od vedeckej základne sa vyžaduje prinášať nové poznatky a využívať výsledky svetovej vedy na budovanie rozvinutej socialistickej spoločnosti, sústrediť sa na rozhodujúce úlohy vedecko-technického rozvoja, dôslednejšie integrovať socialisticкую vedu a hľadať efektívnejšie formy uvádzania vedeckých výsledkov do praxe. Ak chce byť jazykoveda platnou zložkou vedeckej základne, musí sa vážne zamýšľať nad týmito cieľmi.

Ak sa pritom pre oblasť spoločenských vied ukladá úloha analyzovať súčasné spoločenské javy u nás i vo svete, lepšie poznávať objektívne spoločensko-ekonomické zákonitosti na základe tvorivých marxisticko-leninských prístupov, je to základná smernica aj pre jazykovedný výskum.

Za posledných desať rokov sa urobili základné kroky k hlbšej analýze vedúcich

buržoázných smerov v jazykovede : štrukturalizmu, neopozitivismu i antropologizmu, a to v spolupráci so všetkými spoločenskými vedami. Nemožno povedať, že tieto analýzy, najmä pokiaľ ide o jazykovedu, boli posledným slovom. Aj naďalej ostáva jednou zo základných úloh venovať pozornosť buržoáznym jazykovedným smerom. Ale zároveň sa čoraz dôraznejšie nastoľuje úloha rozvíjať teóriu marxistickej jazykovedy. Nejde už len o orientáciu jazykovedy na marxizmus-leninizmus, o marxisticky orientovanú jazykovedu, ale o marxistickú jazykovedu vo vlastnom zmysle, o jazykovedu, ktorá svoje filozofické a teoretické i metodologické základy opiera o filozofiu marxizmu-leninizmu.

V kolektívnom úsilí o budovanie takejto jazykovedy možno zaznamenať tri etapy, tri celoštátne konferencie : r. 1962 v Libliciaciach, r. 1973 v Prahe a r. 1977 v Olomouci. Kým v r. 1962 prevládalo široké úsilie o riešenie základných postojov opretých o marxizmus-leninizmus, v r. 1973 v Prahe sa uskutočnila analýza situácie v našej jazykovede z obdobia krízových rokov, keď sa zanedbávalo osvetľovanie filozofických otázok jazykovedy. V r. 1977 v Olomouci sa už podnikol hlbšie fundovaný pokus o marxistické riešenie niektorých základných teoretických a metodologických otázok jazykovedy, ako je povaha jazyka, povaha jazykového znaku, vzťah jazyka a myslenia, fungovanie jazyka v spoločnosti. Sotva možno tieto otázky pokladať za doriešené. Práve preto treba uvítať, že sa výskum teoretických otázok marxistickej jazykovedy dostal aj do štátneho plánu základného výskumu, a to ako čiastková úloha „Teoretické otázky jazykovedy“ v rámci hlavnej úlohy VIII-8-8 Jazyk ako prostriedok komunikácie v rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Príspevkom k realizovaniu cieľavedomého zámeru komunistickej strany — formovať nového socialistického človeka — musí byť aj výskum nášho národného jazyka, jeho súčasného stavu a diferenciacie, ako aj jeho historických koreňov. Nemožno zanedbať ani výskum vzťahov nášho národného jazyka k ostatným jazykom, najmä k češtine a ruštine. Možno očakávať, že v siedmej päťročnici sa dokončia viaceré syntetické diela o slovenčine.

Všetok teoretický výskum v oblasti jazykovedy, ako aj výskum konkrétnych jazykových javov musí naša jazykoveda orientovať tak, aby jeho výsledky boli platnou súčasťou úsilia za dosiahnutie veľkého a ušľachtilého cieľa i vybudovanie rozvinutej socialistickej spoločnosti v rámci socialistického spoločenstva národov.

VÝVOJOVÉ PROCESY A SYNCHRONNÍ DYNAMIKA JAZYKA V KONFRONTAČNÍM OSVĚTLENÍ*

ALOIS JEDLIČKA

1. Může se zdát překvapující pokoušet se o konfrontační osvětlení problematiky dynamiky dříve, než vyslechneme jednotlivé referáty, které se budou zabývat vývojovou, popř. synchronní dynamikou jednotlivých slovanských jazyků. Vždyť konfrontační pohled předpokládá znalost faktů jednotlivých jazyků, jejichž „analytické srovnávání“ vyústuje v konfrontační charakteristiku. Domnívám se však, že nebude na škodu vyjít z už existujících výkladů a nastínit některé souvislosti, v nichž je možno vidět problematiku dynamiky současných slovanských jazyků v konfrontačním osvětlení. Nepůjde nám ovšem přitom o přímou konfrontaci vlastních jevů a faktů jazykových, nýbrž o konfrontační závěry vyvozené z koncepcí a řešení, které vypracovávají jednotliví lingvisté nebo jednotlivá centra a v nichž se projevují lingvistické postoje k aktuální problematice dynamiky; některá fakta v těchto řešeních uváděná nám ovšem poslouží jako ilustrační pro cíle konfrontační. Konkrétně řečeno: Horeckého nová koncepce diferenciacie, resp. stratifikace národního jazyka s postulováním samostatné standardní formy vedle tradiční spisovné formy národního jazyka (a), rozlišení tzv. tolerantní a rigorózní normy, jak je známe z některých prací polské lingvistiky (b), teoreticky podrobně promyšlené a materiálově bohatě dokumentované pojetí hovorové formy („hovorové řeči“) spisovného jazyka opřené o předpoklad tzv. nekodifikovaných sfér spisovného jazyka, jak je propracováno v mnoha nových pracích sovětských (c), diferenciacie tzv. funkčních jazyků mající základ v počátcích pražské teorie spisovného jazyka v pracích B. Havránka a postupně propracováána v systematiku funkčních stylů (i se zdůrazněním východiska sociolingvistického) (d), sociolingvistické přístupy uplatněné při zkoumání konkrétní jazykové situace v městech a průmyslových centrech polských vyúsťující v zobecnění v klasifikaci typů jazykového kontaktu (u VI. Lubaše) nebo ve

*V čísle sú uvarejnené príspevky domácich jazykovedcov (s. 107—164) z 10. zasadania Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky *Vývojové procesy a tendencie v súčasných slovanských spisovných jazykoch a ich synchrónna dynamika*, ktoré sa konalo v dňoch 28. 10.—31. 10. 1980 v Bratislave. Druhá časť príspevkov (zahraníční účastníci) je publikovaná v časopise *Slavica Slovaca* (roč. 16, 1981, č. 3). Správu o zasadaní uverejňuje V. Barnett v časopise *Slavia* (roč. 69, 1981) a J. Bosák v časopise *Slovenská reč* (roč. 46, 1981).

vypracování typologie mluveného jazyka (u A. Wilkoně) (e) a konečně teorie variant a variantnosti v specifické situaci srbochorvatské podložená obecně metodologickým a široce slavistickým srovnávacím pohledem ve výchozích pracích D. Brozoviće (f) i mnohé práce jiné — ty všechny mají jednoho společného jmenovatele: usilují vyrovnat se s dynamikou současného stavu určitého jazyka, s dynamikou dané jazykové situace, s dynamikou konkrétní spisovné jazykové normy (popř. norem komunikačních).

Tyto koncepce se zároveň dotýkají samého pojetí a vymezení spisovného jazyka: buď spisovný jazyk (tj. inventář jeho prostředků) zužují — tak je tomu např. u J. Horeckého, nebo jej ve srovnání s tradičním pojetím starším rozšiřují — to nacházíme např. v pojetí Havránkově nebo v sovětských pracích o hovorové ruštině (rozšíření se týká zahrnutí specifické hovorové formy vázané na speciální komunikační sféru do pojmu spisovný jazyk). Není proto divu, že i na zasedání mezinárodní komise pro spisovné slovanské jazyky konaném v r. 1979 v Mogilanech, na němž se právě řešily otázky pojetí a vymezení spisovného jazyka, se mnohé referáty vyrovnávaly i s problematikou synchronní dynamiky v některých slovanských jazycích a se zřetelem k ní byly v nich podány pokusy nových modelů klasifikace útvarů (forem existence) národního jazyka, resp. jazykových stylů spisovného jazyka; připomenu alespoň pokus H. Fasky vycházející ze současné situace lužicko-srbské, D. Buttlerové se soustředěním na problematiku tzv. jazyka potocznego v situaci polské, V. Popové řešící složitou a dynamickou situaci vztahu tradičního spisovného jazyka a běžně mluvených útvarů v bulharštině aj. K vývodům obsaženým v těchto referátech však nepřihlížím, protože jsem neměl k dispozici jejich plný text. (Referáty budou uveřejněny ve sborníku materiálů z konference, který vyjde za redakce St. Urbańczyka v Krakově.)

2. Termínu dynamika se obvykle užívá ve vztahu k termínu protikladného významu — statika. Ještě v počátcích pražské školy se jazyková statika ztotožňovala se synchronií a dynamika s diachronií. Svědčí o tom např. i tato charakteristika V. Mathesia v stati B. Havránk a (Slovo a slovesnost, 8, 1942, s. 123): „Mathesiovi od samého počátku jde více o horizontální průřez jazyka, o pohled na jazykovou statiku dané doby než o průřez vertikální, o pohled na jeho dynamiku, na jeho vývoj.“ Postupně se však došlo k poznání — a v tom lze vidět specifický výtěžek pražské školy, — že není možné vést ostré hranice mezi synchronií a diachronií, a začalo se proto mluvit o projekci diachronie do synchronie a podobně o projekci synchronie do diachronie. Pro tento aspekt projekce se pak využilo významové diferenciacie termínů dynamika a diachronie a statika a synchronie (srov. k tomu příslušná hesla v terminologickém slovníku J. Vachka *Dictionnaire de linguistique de l'École de Prague*, 1960).

Na význam studia dynamiky v synchronním průřezu jazyka (zvláště pak jazyka současného) upřel soustředěnou pozornost obnoveně J. Vachek (1968) v monografické charakteristice dynamiky fonologického systému současné spisovné češtiny.

V závěrečné kapitole charakterizoval synchronní dynamiku jako stálý pohyb, stálé napětí v jazykovém systému, přičemž hlavní projev dynamiky viděl v existenci periferních složek a jevů v systému. Podle J. Vachka právě soustředění badatelské pozornosti na periferní jevy může přispět k pochopení a vysvětlení jazyka daného období jako dynamické struktury. Dynamičností synchronního stavu jazyka se nedávno zabýval (na zasedání mezinárodní slavistické komise pro gramatickou stavbu v Bělehradě v r. 1972) J. Ružička. Podle J. Ružičky se dynamičnost gramatického systému projevuje nejen rozčleněním na centrální a periferní oblast, ale zvláště variabilitou (existencí variantních prostředků, dublet, v rovině formy i významu). Za zmínku stojí v této souvislosti i diskusní připomínka R. Laskowského na uvedeném zasedání: R. Laskowski spojil oba projevy dynamičnosti, když rozlišil centrální podsystém jazyka (tvořený neutrálními, stylově nepříznačnými prostředky) a podsystémy periferní, stylově příznačové (jako jejich příklad uvádí expresivní vrstvy jazyka, hovorový jazyk [„język potoczny“], odborný styl). O dynamickém aspektu jazyka rozhoduje vzájemné působení obou typů podsystémů. — Ve svých pracích jsem věnoval pozornost právě variantnosti prostředků ze všech rovin jazykové stavby jako hlavnímu projevu synchronní dynamiky, a to i ve spojení s jejich stylovou diferenciací. Uceleně jsou probrány hlavní projevy dynamiky v jednotlivých rovinách stavby současné spisovné češtiny v druhém oddílu mé knihy *Spisovný jazyk v současné komunikaci* (1974).

Vedle propracovávání otázek synchronní dynamiky v aspektu teoretickém i materiálově analytickém se však stále setkáváme i se studiem vývojové dynamiky. Svědčí o tom i tematika referátů přednesených na bratislavském zasedání a uveřejněných v časopise *Slavica Slovaca* (roč. 16, 1981, č. 3).

3. Synchronní dynamika jako fakt objektivní jazykové reality je výsledkem probíhání vývojových procesů a působení vývojových tendencí, často protikladných; je zároveň i východiskem a předpokladem dalšího vývoje jazyka. Synchronní dynamika normy se projevuje existencí variantních prostředků v normě a napětím mezi nimi; variantní prostředky jsou zároveň spjaty s vývojovou dynamikou, neboť vývoj normy probíhá skrze varianty, variantní prostředky. Variantní prostředky ve spisovné normě jako projev synchronní dynamiky jsou však těsně spjaty také s existencí útvarů národního jazyka a jejich vzájemného působení i s diferenciací spisovného jazyka na funkční styly. Není proto divu, že obojí okruh otázek a problémů zaujímá centrální místo při hledání teoretické základny pro řešení aktuálních problémů současného stavu jazyka a ev. při vypracovávání modelu jeho diferenciaci.

Synchronní dynamika současného stavu jazyka (nebo i jeho dřívějšího stavu viděného v synchronním, dobovém průřezu) se projevuje už v samotné jazykové situaci, tj. v existenci a vzájemném působení útvarů národního jazyka v závislosti na faktorech sociálních a se zřetelem k jejich fungování, často konkurenčnímu v jednotlivých funkčních komunikativních sférách i za různých podmínek situačních. Prame-

nem dynamiky současného stavu spisovného jazyka je ve značné míře také vztah psané a mluvené formy jazyka; ten se v průběhu vývoje pod vlivem faktorů a podmínek sociálních a komunikačních mění. Dynamické napětí je zde dnes podmíněno působením obousměrným, tj. působením mluvené formy na formu psanou (lze mluvit i o jisté expanzivnosti mluvené formy ve veřejné komunikaci), ale nelze ani přehlížet působení psané formy na mluvenou (podporované specifickými faktory komunikačními). Stojí za připomenutí, že vliv psané formy na mluvenou formu spisovnou byl výslovně připomenut už v tezích předložených pražskou školou 1. sjezdu slovanských filologů v r. 1929. Jiným zdrojem napětí je prostupnost a prolínávanost funkčních stylových typů a vrstev, s kterou se v současné komunikační praxi v našich jazycích setkáváme. Podobně je tomu v rovině žánrových forem, přičemž se uplatňuje i napětí mezi jednotlivými útvary, popř. funkčními styly.

4. Naznačil jsem ve stručnosti některé zdroje, z nichž vyvěrá dynamika současného stavu jazyka, i aspekty, z nichž je možno k řešení problému dynamiky přistupovat. Připomněl jsem už také, že se mnohé z nich v různé míře odrážejí v teoretických řešeních a vypracovaných modelech, které mají za cíl zásadně se vyrovnat s problémy, které si ve vztahu ke komunikační praxi uvědomuje i příslušné jazykové společenství (zaujímá k nim i rozdílné postoje). Dříve než dojdeme k celkovým shrnujícím závěrům na základě konfrontační analýzy výše uvedených teoretických řešení vypracovaných v jednotlivých lingvistických centrech pro příslušné slovanské jazyky, naznačíme z konfrontačního hlediska charakter tří z těchto koncepcí z různých období; všechny jsou vyvolány potřebou řešit aktuální problémy dané komunikační praxe, v podaném řešení se však odráží specifičnost daného jazyka i jazykové situace a také modifikace metodologického východiska, popř. i částečná vázanost na domácí lingvistickou tradici. Vyjdeme z nejnovější koncepce J. Horeckého, připomeneme starší funkční diferenciaci B. Havránka a hodnocení některých jevů na ní založené a pro srovnání využijeme i souboru přesně vymezených rysů, na jejichž základě je určována tzv. hovorová řeč v současných pracích sovětských.

J. Horecký (1979) s odvoláním na mé pojetí jazykové situace rozlišuje jazykovou situaci vnější a vnitřní a jako třetí složku připojuje institucionalizaci péče o jazyk. Vnitřní jazyková situace se projevuje diferenciací národního jazyka na útvary a spisovného jazyka na styly. Hlavní novum Horeckého koncepce je v tom, že vedle spisovné formy národního jazyka vyčleňuje jako samostatnou tzv. formu standardní. Standardní formu spisovné slovenštiny vyznačují podle Horeckého tyto rysy: a) standardní forma má mluvenou a psanou podobu, přičemž na rozdíl od formy spisovné převládá podoba mluvená; b) neuplatňuje se v ní institucionální filtr; c) důležité je konstatování (platné pro slovenštinu), že standardní forma zachovává gramatickou stavbu shodnou se spisovnou formou, naproti tomu se však nezachovávají zásady vzorné výslovnosti; nejvýraznější rozdíly jsou v lexikální a syntagmatické rovině (uplatňují se tam bohemismy, neologismy s vlivem profesionálních slangů ap.).

Pro koncepci funkční a na ní založenou klasifikaci funkčních jazyků (stylů), vypracovanou B. Havránkem a postupně modifikovanou v dalších pracích lze vytknout jako charakteristické tyto rysy: a) důraz se klade na respektování soudobých komunikačních potřeb diferencovaně podle jednotlivých komunikačních sfér (se zřetelem k jim odpovídajícím specifickým vrstvám prostředků); v této diferenciaci se zjišťuje i vývojový pohyb a synchronní dynamika; b) přijatý a zdůrazněný princip variantnosti normy spisovné umožňuje řešit problémy v tomto rámci vyplývající ze zjišťovaného pohybu v úzu a v normě; c) zdůrazňuje se význam ústní praxe spisovné (projevující se ve všech funkčních komunikačních sférách) a speciální pozornost se věnuje tzv. hovorové formě spisovné.

Srovnáme-li některé prvky, jimiž Horecký dokládá existenci standardní formy ve slovenštině, můžeme konstatovat, že a) některé z nich by bylo možno z hlediska české klasifikace zahrnout do variantních prostředků hovorových; potvrzuje to i obecná charakteristika Horeckého (1979, s. 224), že „mnohé prvky zo štandardnej formy prechádzajú do spisovnej formy a osviežujú ju“; b) jiné prvky uváděné Horeckým jako typické pro standardní formu představují prostředky (někdy variantní), které jsou funkčně omezeny nejčastěji na publicistickou sféru, zčásti na prakticky odbornou sféru.

Při určování stylových kvalifikátorů u některých prvků nově pronikajících a uplatňujících se v současné spisovné češtině (zvláště kvalifikátorů *hovor.* a *publ.*) se objevily potíže při jejich uvádění do praxe i při jejich interpretaci. Tak např. tvar *gen. sg. m. a n. zájmena 3 osoby (jej, z něj)*, vyskytující se jako variantní vedle základního tvaru *jeho, z něho*, byl zprvu pojat do kodifikace s omezujícím kvalifikátorem *hovor.* (viz *Slovník spisovného jazyka českého II*, 1964); to mělo za cíl vyznačit nějakým způsobem perifernost prostředku, nebylo však ve shodě s jeho skutečnou platností, nikoli jen hovorovou, nýbrž celospisovnou (jen z hlediska regionální diferenciacie spisovné normy by se zde projevoval protiklad hovorovost — knižnost podle regionálního povědomí mluvčích). To pak přinášelo četná nedorozumění, takže se ještě i dnes můžeme setkat s tvrzením, že tento prostředek nebyl dosud kodifikován. Jiný způsob vyznačení perifernosti prostředku přijatého do kodifikace pro jeho rozšířenost ve spisovných textech byl realizován v některých případech užitím kvalifikátoru *publ.* (zvláště u prostředků lexikálních), přestože nešlo o typický a specifický prostředek publicistický. Z toho je možno soudit, že teoretická základna daná funkční klasifikací v konkrétní aplikaci působila vzhledem k dynamice české jazykové situace potíže. Po této stránce je třeba vidět a uznat výhody řešení navrženého a propracovávaného J. Horeckým.

Připomeňme ještě ve stručnosti jako podklad pro konfrontaci všestranně propracovávanou teorii hovorové formy spisovné ruštiny. I tato koncepce je reakcí na vývojovou i synchronní dynamiku konkrétního spisovného jazyka se soustředěním na vztah psané a mluvené formy spisovného jazyka a zvláště pak na hodnocení některých prvků v různých typech projevů z hlediska vzorové normy. Podle tohoto

pojetí má spisovná ruština dvě formy: a) kodifikovaný spisovný jazyk, b) hovorovou řeč. (Terminologické rozlišení *jazyk* — *řeč* je zde záměrné, třebaže se i řeč chápe v systémovém pojetí, i hovorová řeč představuje systém.) Jedna z představitelk sovětského pojetí hovorové řeči E. A. Zemská (1979) vymezuje hovorovou řeč na základě systému extralingvistických rysů, které umožňují podat objektivní analýzu systému hovorových prostředků. Jsou to tyto rysy: a) hovorová řeč je vázána na nositele spisovného jazyka (těmi jsou osoby s vyšším nebo středním vzděláním, původem z měst — v řeči těchto osob nejsou dialektové prvky); b) hovorová řeč se realizuje ve sféře přirozeného, nenuceného sdělování, přičemž nenucenost vyplývá z neoficiálního vztahu mezi komunikanty nebo z nepřítomnosti zaměření na sdělení oficiálního charakteru; hovorová řeč se tedy realizuje v projevech nepřipravených. Příznačné pro postoj k problematice i pro společenské hodnocení je tvrzení, že jsou-li mluvčí v oficiálních vztazích, nemají užívat hovorové řeči; její užití v takovém případě svědčí o nedostatečném ovládnutí norem spisovného jazyka, popř. o záměrném užití aktualizačním. E. A. Zemská však zároveň správně konstatuje, že situační rozhraničení hovorové řeči a kodifikovaného spisovného jazyka je v různých jazycích rozdílné.

5. Naše stručné charakteristiky příkladově vybraných koncepcí a na nich založených řešení ukazují, že jsou tato řešení vázána na specifičnost konkrétních jazykových situací a odrážejí zobecnělé postoje lingvistů (popř. i širšího okruhu veřejných a kulturních pracovníků) k dané jazykové realitě, zvláště také z hlediska zaměření a potřeb jazykové kultury. Naše komentující poznámky nemají za cíl kritiku jednotlivých vypracovaných koncepcí. Vyplývají z konfrontačního pohledu na tato řešení, který nám při nedostatku (popř. neexistenci) přímého konfrontačního zkoumání v oblasti naší tematiky, tj. dynamiky současné jazykové situace a současné spisovné normy umožní vyslovit některé zobecňující teze.

a) Jako základní faktor působící dnes na dynamiku současné jazykové situace a spisovné normy se uplatňuje v slovanských jazycích rys mluvenosti. Nejde přitom jen o mluvenost v úzkém slova smyslu (tj. o realizaci projevů mluvenou formou), ale především o tzv. *komplexní mluvenost*, tj. soubor rysů, který zahrnuje vedle vlastního rysu mluvené formy i rysy doprovodné, které se jako typické k němu přičleňují; jsou to zhruba ty rysy, které jsou obsaženy i ve vymezení hovorové řeči podaném E. A. Zemskou (1979, s. 11) a souborně vytčeny v protikladu k doprovodným rysům vázaným na psanou formu projevů u Al. Jedličky (1974, s. 38 n.): spontánnost, neoficiálnost, dialogičnost, situační zakotvenost. Proto problematika mluvenosti v tomto širším smyslu a jejího vlivu na pohyb ve spisovné normě a na její synchronní dynamiku patří už delší dobu k centrálním badatelským úkolům řešeným v jednotlivých lingvistických centrech slovanských i neslovanských. Za zmínku stojí skutečnost, že se do popředí badatelského zájmu postupně dostávají jednotlivé dílčí složky tohoto pojmu komplexní mluvenosti (srov. např. soustředění na spontánnost mluvených projevů na 1. syntaktické konferenci v Praze a v Brně v r. 1961, na

neformálnost a neoficiálnost na konferenci o jazykové kultuře v Brně v r. 1969, vyzvedání rysu neoficiálnosti v současných pracích polských — u A. Wilkoně — a sovětských — u A. N. Vasiljevové ap.).

b) Nelze však přitom přehlížet a podceňovat, natož popírat nebo vylučovat působení vyvažujícího rysu psanosti. I psanost lze chápat ve smyslu užším (jako psanou, ev. tištěnou formu) i širším (jako komplexní psanost, vytvářenou souborem rysů, do něhož se zahrnují vedle vlastního rysu psané formy i rysy doprovodné, které jsou jako typické vázány na projevy realizované psanou formou, tj. připravenost, oficiálnost, monologičnost ap.). Bylo už dříve zdůrazňováno, že právě psanost (i komplexní) patří k faktorům, které — z hlediska vztahu dvou opozičních vývojových tendencí, tendence k uchování daného stavu jazyka a tendence k proměnnosti jazyka — podporují tradiční prvky ve spisovné normě. Na rozdíl od až jednostranně v poslední době převažující pozornosti věnované lingvistickou teorii i konkrétní výzkumnou činností mluveným projevům — pozorností vysvětlitelnou ovšem skutečností, že starší jazykověda tuto složku zanedbávala (když např. do pojmu spisovného jazyka jako jazyka psaného a knižního mluvenost nezahrnovala) — stojí dnes zájem o působení psanosti v souvislosti s problematikou dynamiky v pozadí. Přitom podíl psaných projevů spisovných v dnešní komunikační praxi je značný a významný, nelze jej ani přehlížet, ani pomíjet nové sféry užívání. Vliv psaných projevů na mluvené se projevuje — jako už dříve — jednak hyperkorektností v promluvách (i v postojích), jednak pronikáním tzv. kancelarismů, popř. psaných publicismů do neutrálních nebo i do hovorových projevů. Materiálová zkoumání založená na objektivních metodách nám však chybějí.

Připomněli jsme už, že vliv psané formy na mluvenou formu spisovného jazyka byl zdůrazněn už v teziích pražské školy v r. 1929. (Dodejme ještě, že v tomto období má počátek i vypracování teorie psaného [a tištěného] jazyka zásluhou J. Vachky.) V teorii spisovného jazyka vyzvedá závažnost rysu psanosti pro vymezení a charakteristiku spisovného jazyka v celém jeho vývoji ve svých zásadních pracích o spisovném jazyce F. P. Filin. Kladem Horeckého koncepce standardní formy národního jazyka je právě také to, že vychází z dialektického vztahu obou rysů, mluvenosti a psanosti, a z vědomí o vzájemném působení příslušných sfér a vrstev. I když zdůrazňuje jako nejčastější realizaci standardní formy v mluvených projevech, neomezuje tuto formu jen na ně, nýbrž připomíná (a v ilustračních příkladech dokládá), že se i v psaných projevech objevují charakteristické prvky standardní formy.

c) V synchronní dynamiku jazykové situace a také spisovné normy vyúsťuje dnes působení dalších opozičních faktorů a střetání protikladných tendencí. Byla jim věnována už dostatečná pozornost, a proto můžeme jen stručně ve formě výčtu připomenout hlavní z nich (podrobněji Jedlička, 1980, s. 177 n). Proti tendenci k vyjadřovací ekonomičnosti na straně jedné působí tendence k explicitnosti až pleonastičnosti vyjadřování na straně druhé. K tendenci specializační (přesahující

hranice odborné sféry, v níž je dominantní) je protikladná tendence uniformní (Fr. Danešem označená jako unifikační; sám jsem ji opisně charakterizoval jako tendenci k monopolnímu užívání prostředků bez zřetele k potřebné a vhodné významové a funkční diferenciaci). Výrazným projevem této uniformní tendence je např. v současné spisovné češtině, zvláště ve sféře publicistické, hromadné uplatňování syntagmatické konstrukce adj. — subst. (*místo* subst. — subst. v prostém nebo předložkovém pádě), srov. *mramorový vývoz* — *vývoz mramoru* ap., bez zřetele k potřebné významové zřetelnosti a k příznakovému uplatnění tohoto modelu v odborné vrstvě (v terminologické platnosti, srov. *léková závislost* — *závislost na lécích*). Charakteristické projevy má i pod vlivem faktorů extralingvistických v současných spisovných jazycích stětetání tendence nacionalizační a internacionalizační. V některých slovanských spisovných jazycích je zdrojem napětí existence specifických kontaktních podmínek, které podmiňují vznik a šíření variantních prostředků ve spisovném úzu a v normě.

6. Při řešení problematiky dynamiky spisovné normy, projevující se napětím mezi prvky tradičními a inovačními, se vždy jevila jako aktuální a citlivá problematika kodifikace, její podstaty, jejího vztahu k normě, jejího rozpětí, míry její závaznosti ap. (Na tuto problematiku se soustředilo jednání na zasedání Mezinárodní komise pro slovanské spisovné jazyky v Budyšině v r. 1977; viz sb. *Nadawki a hranicy řečneje kodifikacije*, Budyšin 1979.) Také připomenuté koncepce usilující vyrovnat se se synchronní dynamikou spisovné normy se této problematiky nutně dotýkaly a svým způsobem ji řešily. Rys kodifikovanosti byl od počátku nové teorie spisovného jazyka v letech třicátých spojován se spisovným jazykem jako rys určující. Sovětská teorie hovorové řeči tento závazný rys oslabila tím, že do nadřazeného pojmu spisovného jazyka vřadila systém tzv. hovorové řeči, přesně vymezený podle určujících rysů vázaných na jeho realizaci; tato hovorová řeč je podle některých lingvistů charakteristická pro nekodifikované sféry spisovného jazyka. — V připomenuté polské koncepci se rozlišuje tzv. rigorózní a tolerantní norma, z hlediska naší pojmoslovné a terminologické diferenciaci jde však spíše o rigorózní a tolerantní kodifikaci (v tom smyslu se také u nás už mluvilo o „strohé“ kodifikaci). — Ve svém pojetí standardní formy se této problematiky dotýká také J. Horecký, vyvozuje z ní vymežující rysy pojmu. Podle J. Horeckého je standardní forma přístupná kodifikaci v menší míře, pronikají do ní nekodifikované i nekodifikovatelné prvky ze substandardní formy; spisovný jazyk je naproti tomu charakterizován nejvyšší normovaností a přitom i kodifikovaností.

7. Konfrontační pohled na nové koncepce vypracované v různých slavistických lingvistických centrech, které přihlížejí k dynamice současných spisovných jazyků v rovině celkové jazykové situace a v rovině spisovné normy, umožňuje nám vyslovit tyto shrnující závěry:

a) Ve všech pokusech se projevuje snaha vyrovnat se v teoretické rovině a se zřetelem k společenské praxi se změnami současné jazykové situace, s dynamikou

spisovné normy i s přihlédnutím k postojům, které zaujímají různé skupiny nositelů a uživatelů spisovného jazyka (zvl. uživatelé profesionální). Přihlíží se přitom v plné míře k podmínkám a potřebám současné komunikace, k působení faktorů sociálních a speciálně komunikativních, které komunikaci ovlivňují.

b) Zesílený komunikační aspekt se projevuje v tom, že se východiskem zkoumání stává přímo komunikační praxe, jazykové projevy realizované v různých komunikačních sférách různými skupinami mluvčích na rozdíl od dříve převažujícího postupu od útvaru k jeho realizaci v projevech.

c) Toto východisko vede k poznání, že se v současné komunikační praxi — i veřejné — vyskytují ve větší míře projevy jazykově smíšené, a na základě toho se pak postulují i smíšené jazykové útvary (u A. Wilkoně takto i terminologicky označované); k těm by podle mého názoru patřila i standardní forma v pojetí Horeckého. Takovýto smíšený charakter byl zčásti přisuzován i tzv. hovorové formě spisovné v pojetí B. Havrána, postupně dále propracovávaném.

d) Pohyb v současné spisovné normě je podmíněn sociálním pohybem uživatelů spisovného jazyka i měnícím se charakterem komunikace (např. působením masové komunikace). Působením těchto faktorů se zvětšuje rozpětí variantnosti ve spisovné normě. Důsledkem je pak i rozšíření pojmu spisovný jazyk zahrnujícího i speciální formu hovorovou. V jiných řešeních se pak spisovný jazyk zužuje na vlastní jazyk spisovný (kodifikovaný spisovný jazyk) s omezením na některé funkční a situační sféry; rozpětí variantnosti je pak samozřejmě menší.

e) Vymezení jazykového útvaru a jeho normy (v konkrétním případě spisovného jazyka a spisovné normy) je určováno souborem textů, v nichž se hledá a vidí typická realizace útvaru, a okruhem nositelů útvaru (spisovného jazyka). Rozhodující je přitom také příslušnost textů k funkčním a situačním komunikačním sférám. Těmito kritérii se řídí rovněž zjišťování spisovné normy pro cíle kodifikační. Existence smíšených projevů, v nichž jsou zastoupeny prvky různých útvarů, a pozornost jim v dnešní lingvistice věnovaná, přivádí nás k tomu, že by bylo třeba využít při řešení problematiky dynamiky současné normy spisovné ve vztahu ke kodifikaci propracovanější diferenciaci typů norem. Jde o rozlišení jazykové normy útvarové, normy komunikační (resp. norem komunikačních) a norem stylových. *Jazyková norma útvarová* je ve vztahu k systému jazyka; je představována souborem prostředků pravidelně užívaných a kolektivně přijímaných i souborem zákonitostí, jimiž se jejich užívání řídí. *Komunikační norma* je ve vztahu k úzu; budeme jí rozumět způsob uzuálního užívání jazykových prostředků různých útvarů, popř. jejich míšení v jazykových projevech v závislosti na komunikačním prostředí a komunikační situaci. *Stylové normy* určují výstavbu textů ve funkčních komunikačních sférách a v příslušných žánrech a žánrových formách. S pojmem-termínem komunikační norma pracoval již V. Barnett (1976); komunikační normu (v Barnettově znění: komunikativní) vázal rovněž na komunikační prostředí a na situační faktory (volil pro označení těchto jevů nediferencovaně termín komunikativní sféry). Jeho

terminologické rozlišení normy jazykové a komunikativní zhruba odpovídá naší diferenciaci jazyková norma útvárová a norma komunikační. Obojí tento typ normy lze klást do protikladu k normám stylovým. Útvárová norma spisovného jazyka je kodifikována, kodifikovanost je určujícím rysem spisovného jazyka; normy nespisovných útvarů kodifikovány nejsou. Komunikační normy kodifikovány nejsou, obecnou jejich vlastností je však tolerance k prvkům jinoutvárovým v některých typech projevů (odtud reálně existující smíšenost projevů, kterým dnešní lingvistika věnuje — zvláště v bádání o mluvených projevech a jejich typologii — zvláštní pozornost).

Bibliografie

- BARNET, V.: Vztah komunikativní sféry a různotvaru jazyka v slovanských jazycích. *Slavia*, 46, 1977, s. 337—347.
- BÜTTLEROVÁ, D.: Některé problémy polské normativní politiky. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Red. J. Kuchař. Praha, Academia 1979, s. 35.
- BROZOVIĆ, D.: Standardni jezik. Zagreb, Matica hrvatska 1970. 180 s.
- HAVRÁNEK, B.: Studie o spisovném jazyce. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963. 371 s.
- HORECKÝ, J.: Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. *Slovenská reč*, 44, 1979, s. 221—227.
- JEDLIČKA, A.: Spisovný jazyk v současné komunikaci. Praha, Univerzita Karlova 1974. 227 s.
- JEDLIČKA, A.: K systému a systematice funkčních stylů. In: *Jazykovedné štúdie XV*. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 107—113.
- JEDLIČKA, A.: Jazyková kultura. In: *Jazykověda a příprava učitelů jazyků*. 1. Red. M. Kubík—W. Schmidt. Praha, Univerzita Karlova 1980, s. 167—192.
- LUBAŚ, V.: Społeczne uwarunkowania współczesnej polszczyzny. Kraków, Wydawnictwo Literackie 1979. 240 s.
- Nadawki a granicy řečneje kodifikacije. Red. H. Fasske. Budyšin, Domowina 1979, s. 103.
- Opuscula Polono-slavica. Red. J. Safarewicz. PAN—Instytut Języka Polskiego, Wrocław 1979. 448 s.
- Problemy normy v slavjanskich literaturnych jazykach v synchronnom i diachronnom aspektach. Red. F. P. Filin—A. I. Gorškov. Moskva, Nauka 1976. 204 s.
- RUŽIČKA, J.: Dynamickosť synchronného stavu jazyka. In: *Referati sa zasedanja međunarodne komisije za izučanje gramatičke strukture slovenskih jezika*. Beograd 1974, s. 115—121.
- VACHEK, J.: Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny. Praha, Academia 1968. 154 s.
- ZEMSKAJA, E. A.: Russkaja razgovornaja reč: lingvističeskij analiz i problemy obučeniija. Moskva, Russkij jazyk 1979. 240 s.
- Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979. 219 s.

K TEÓRII SPISOVNÉHO JAZYKA

JÁN HORECKÝ

Pri úvahách o teórii spisovného jazyka sa nastoľuje predovšetkým otázka, či treba budovať všeobecne platnú teóriu, ktorú by bolo možné aplikovať na všetky jazyky (aspoň bežné v našom prostredí), alebo či treba budovať skôr teóriu z hľadiska konkrétneho jazyka, prirodzene, s výhľadom na širšie aplikácie. Možnosť využiť skúsenosti s vlastným jazykom, ale aj nie celkom uspokojujúce pokusy aplikovať všeobecnú teóriu na konkrétne jazyky ukazujú, že je výhodnejšie vypracovať najprv teóriu vlastného spisovného jazyka. No aj pri takomto obmedzení treba vychádzať z dostatočne všeobecných predpokladov a skúmať nielen ich uplatnenie v konkrétnych jazykoch. K týmto všeobecným predpokladom patrí predovšetkým fakt, že jazyk sa využíva ako komunikačný prostriedok v istom komunikačnom spoločenstve, ako aj skutočnosť, že každý jazyk sa nachádza v istej špecifickej situácii. Jazyková komunikácia sa realizuje v podobe komunikačných aktov (Hartung, 1974). Tieto akty môžu mať veľmi rozmanitú realizáciu jednak podľa rozsahu účastníkov komunikácie, jednak podľa oblasti ľudského vedenia, o ktorej sa komunikuje. Pri komunikácii vo veľmi úzkom okruhu — v krajnom prípade medzi dvoma účastníkmi — najmä ak pritom ide o priamy kontakt, veľmi málo záleží na kvalite používaných jazykových i mimojazykových prostriedkov. O jednoduchých situáciách (napr. orientácia v cudzom meste, kupovanie na trhu) možno komunikovať s minimálnymi jazykovými prostriedkami. Čím viac sa však rozširuje počet účastníkov komunikácie (a sťažuje sa spätná väzba), čím dôležitejší je predmet komunikácie, tým väčšiu váhu dostáva požiadavka jednoty a dostatočnosti používania kódu i jeho všeobecná znalosť.

Aj pri používaní jednotného kódu, najmä v podobe konkrétneho dostatočne rozvinutého a pritom aj kodifikovaného národného jazyka, možno predpokladať značné rozdiely napr. medzi vrstvami používateľov. Je známe, že jestvujú rozmanité typy komunikačných spoločenstiev, nezriedka odlišné od jazykových spoločenstiev. Napr. v komunikačnom spoločenstve istej dediny sa kedysi používal výlučne národný jazyk v jeho nárečovej forme, v komunikačných spoločenstvách väčších miest sa popri slovenčine používala aj maďarčina a nemčina a pod.

Druhým základným východiskom je stupeň spoločenského rozvoja daného komunikačného spoločenstva, ktoré používa istý národný jazyk (teda daného národa).

Ako príklad možno uviesť slovenské národné spoločenstvo. V starších obdobiach vývinu slovenského národa a jeho jazyka sa pri komunikácii vystačilo s nárečovými výrazovými prostriedkami. Predovšetkým v dôsledku rozvoja kultúrneho života (a s tým súvisiaceho vzniku a rozvoja inteligencie) sa postupne formovali viaceré podoby spisovného jazyka (najvýraznejšie bernolákovská a štúrovská). Aj na tomto slovenskom príklade vidieť, že spisovný jazyk sa formuje a rozvíja postupne, často v niekoľkých etapách, no vždy za spoluúčasti všetkých príslušníkov národa; nemožno však podceňovať ani podnecujúci i formujúci vplyv spisovateľov, resp. jazyka umeleckej literatúry.

Vo všeobecnosti však možno povedať, že kým v prvej fáze rozvíjania spisovného jazyka ide skôr o zjednocovanie, v ďalšej fáze nastáva jeho diferenciacia. V súlade so spoločenským a ekonomickým rozvojom daného spoločenstva, spravidla národného, kladú sa na spisovný jazyk stále väčšie požiadavky, nositelia spisovného jazyka sú nútení komunikovať pomocou tohto jazyka o stále širšom okruhu problémov.

Tomuto diferenciačnému procesu sa venovala v jazykovednej teórii dostatočná pozornosť. Najzávažnejším výsledkom je teória jazykových (funkčných) štýlov, vypracovaná pražskou školou v tridsiatych rokoch a nachádzajúca ohlas aj v teórii podjazykov (Jedlička, 1974). Pravda, počet jazykových štýlov (resp. podjazykov) a ich systemizácia sa mení jednak podľa stavu daného jazyka, jednak podľa teoretických postojov jednotlivých bádateľov. Dôležité však je, že niekedy sa pri triedení jazykových štýlov vystupuje z hraníc spisovného jazyka: napr. o hovorovom štýle nie je celkom jasné, či patrí alebo nepatrí do spisovného jazyka. Táto neistota však práve ukazuje, že rámec spisovného jazyka nemôže byť dostatočným základom pre novú teóriu spisovného jazyka.

Upevňovanie komunikačného spoločenstva, jeho kvantitatívnym i kvalitatívnym rozvojom v rámci národa vzniká situácia, v ktorej sa základným znakom daného komunikačného spoločenstva (vymedzeného najmä politickými a administratívnymi faktormi) stáva nie spisovný jazyk, ale národný jazyk. Tento národný jazyk nie je jednotný (jednotný nie je napokon ani moderný spisovný jazyk), ale v rozličnej miere rozvrstvený, rozčlenený na viac-menej ostro vydelené útvary, ktoré sa označujú ako formy jestvovania národného jazyka. Ani stratifikácia národného jazyka, takisto ako diferenciacia spisovného jazyka, nie je ustrnutá; vzťahy medzi prvkami jednotlivých vrstiev sa menia, vrstvy sa prelínajú, ale zdá sa, že možno vymedziť takéto formy národného jazyka: spisovnú, štandardnú, subštandardnú a nárečovú.

Ako príklad uvedieme stratifikáciu súčasného slovenského národného jazyka ako dorozumievacieho prostriedku toho komunikačného spoločenstva, ktorého podstatná časť žije v Slovenskej socialistickej republike (Horecký, 1979):

jazyk umeleckej literatúry	spisovná forma	štandardná forma	subštandardná forma	dialektná forma
celonárodné formy				

Mimo stratifikácie je jazyk umeleckej literatúry. To je vlastne veľmi špecifická, ale ťažko vymedziteľná forma jestvovania národného jazyka, pre jeho bytie a rozvíjanie neobyčajne dôležitá. V jazyku umeleckej literatúry sa využívajú výrazové prostriedky všetkých foriem národného jazyka, celonárodných i ostatných, i keď spravidla v pospisovnenej podobe. Aj v teórii jazykových (funkčných) štýlov sa ukazuje, že jazyk umeleckej literatúry možno len so značnými ťažkosťami vymedziť ako osobitný jazykový štýl práve pre nedostatok špecifických, len tomuto štýlu vlastných znakov.

Spisovná forma slovenského jazyka v dnešnej jeho podobe je charakterizovaná celkovým dodržiavaním kodifikovaných pravidiel a poučiek. Je, resp. mala by byť formou výlučne používanou v škole, v masových komunikačných prostriedkoch, v oficiálnych textoch i v jazyku odbornej literatúry. Gramatická stavba spisovnej formy, ale aj štandardnej formy, a do veľkej miery aj subštandardnej formy (ako celonárodných foriem) je rovnaká, vcelku sa zhoduje so stavom opísaným vo vedeckých i praktických gramatikách slovenčiny. Ak sa v niektorých textoch vyskytujú formy, resp. koncovky bežné v niektorých nárečiach, napr. *na vozi, na misi, písau*, treba ich hodnotiť ako subštandardné prvky.

V spisovnej forme sa dôslednejšie zachovávajú zásady správnej výslovnosti, v štandardnej forme sa nezachováva *ä* (resp. hodnotí sa ako veľmi výrazný, niekedy nárečový spisovný prvok). Proti spisovnej výslovnosti typu *lípa, les, liať* sa v štandardnej forme uplatňuje viac výslovnosť typu *lipa, les, liať*; zachováva sa však výslovnosť typu *ňesiem, hodňe*, kým v subštandardnej forme preniká aj výslovnosť typu *nesiem*. Pre štandardnú formu (oproti spisovnej) je príznačná výslovnosť dvojhlasok s intervokalickým *j* (*prijateľ*), kým výslovnosť s dlhými vokalickými prvkami (*prijateľ*) treba označiť za subštandardnú. V štandardnej a subštandardnej forme sa uplatňuje výslovnosť typu *preca, preceda* proti spis. *precca, precceda*. Kým v spisovnej forme sa vyžaduje a dodržiava platnosť rytmického zákona, v štandardnej i subštandardnej forme sa rytmický zákon často porušuje, najmä pri odvodených slovách (v type *sovietských* a v type *chválím*).

Kým v spisovnej forme sa uplatňuje pravidlo o neprípustnosti skupín *ť+á* (vyžaduje sa *ť+ia*), v štandardnej forme sa často vyskytuje typ *nákladák, pláňák*. V subštandardnej forme je tento typ ešte častejší.

V štandardnej forme sa voľne používajú niektoré slovesné väzby označované v spisovnej forme ako neprípustné (*dosiagnuť úspechov, k úspešnému riešeniu je potrebné, uvažovať s niečím, zahájiť činnosť, chovať pre mäso, poslať pre lekára*). Taký istý stav je aj v subštandardnej forme.

Na lexikálnej rovine možno pozorovať viacero typických javov. Kým v spisovnej forme sa citáty z češtiny pociťujú ako nemiestne, v štandardnej forme (najmä hovorenej, ktorá neprešla redakčným filtrom) sú bežnejšie a v subštandardnej forme ešte častejšie. Ide o prípady ako *tiskovina* (v prejave dôstojníka), *presnidáčka* (výslovnosť *f* je typická pre subštandardnú formu). V písaných spisovných prejavoch sa karhajú také slová ako *myčka* (umývačka), *chránitko* (chránidlo), *vykartáčovať* (vykefovať), *krajky* (čipky), *rozpustilý* (rozpustený), *brašna* (kapsa), *malorážka* (malokalibrovka), *obtiaže* (ťažkosti), *dielčí* (čiastkový), *vychodzí* (východiskový). V subštandardnej forme sú takéto slová bežné, v štandardnej forme sa tiež vyskytujú pomerne často.

V štandardnej forme vznikajú a používajú sa mnohé neologizmy. Napr. *pripomienkovať* (dávať na pripomienkové konanie i dávať pripomienky), *vymiestňovať* (odosielať z istého miesta), *vydodať* (dodať von z organizácie), *zohľadňovať* (brať do úvahy), *spojazdniť* (urobiť pojazdným), *horizontkár* (odborník pracujúci s horizontálnou vrtačkou), *stratár* (kto vyhodnocuje straty), *závlahár* (odborník v závlahovom hospodárstve). Často tu ide o pôvodné výrazy z profesionálnych slangov, preto sa v ešte väčšej miere vyskytujú v subštandardnej forme. Ale veľmi rýchlo prenikajú — pretože spravidla majú správnu slovotvornú, resp. pomenovaciú štruktúru — aj do spisovnej formy.

Pevné miesto majú v štandardnej forme rozličné skratkové slová, prenikajúce aj do spisovných písaných prejavov. Napr. *véhájčeka*, subštandardne aj *véhájčeka* (VHJ — výrobo-hospodárska jednotka), *obenvé* (Obvodný národný výbor), *á-jednička* (A-1, atómová elektráreň tohto typu), *pamista* (odborník na PAM — práce a mzdy). V spisovnej forme sa takéto slová udomáčuujú pomalšie, v subštandardnej forme sú často bežné aj slangové podoby (napr. *pamáč*).

Spisovná forma má písanú i hovorenú podobu, no prevláda písaná podoba. V štandardnej forme, ktorá má tiež písanú i hovorenú podobu, prevláda hovorená podoba, ktorá nepodlieha v takej miere redakčným úpravám. Subštandardná forma má prevažne len hovorenú podobu (preto sa dá ťažšie ilustrovať potrebnými dokladmi).

Napokon dôležitý je aj rozdiel v stupni kontaktov, resp. infiltrácie z iných jazykov. Kým v spisovnej forme sa prvky z iného jazyka spravidla zakazujú, do štandardnej formy prenikajú voľnejšie (lebo ich nemá kto zakazovať), do subštandardnej úplne voľne. Dôležitým prameňom v takýchto prípadoch je čeština, z ktorej prenikajú nielen väzby ako *používať k niečomu*, *závisieť na niečom* (namiesto vyžadovaného *závisieť od niečoho*), slangové slová *kočka*, *bezva*, *oháknutý* a pod.

Stratifikácia jednotlivých národných jazykov sa bude pravdepodobne líšiť v počte foriem i vo vymedzení jednotlivých foriem. V každom prípade však naznačená stratifikácia reprezentuje vnútornú jazykovú situáciu daného jazyka.

Pre každý národný jazyk je však charakteristická aj istá vonkajšia situácia. Táto situácia súvisí od veľkej miery s tým, koľko jazykových spoločností je v danom

štátnom útvaru (Horecký, 1979). V našich stredoeurópskych súvislostiach sú typické dva krajné prípady: štátny útvar s jedným jazykovým spoločenstvom a s viacerými jazykovými spoločenstvami. V prvom prípade ide o jednojazyčnosť, v druhom o viacjazyčnosť. V jednojazyčnom štátnom útvaru (napr. v Poľsku) spravidla nevznikajú jazykové problémy politického rázu. Vo viacjazyčných štátnych útvaroch vzniká problém rovnoprávnosti národných jazykov. Aj v takýchto útvaroch, kde sú všetky národné jazyky teoreticky i prakticky rovnoprávne, vzniká problém hlavného, nadnárodného dorozumievacieho jazyka. Aj v dvojjazyčnej situácii sa spravidla jeden z dvoch jazykov všeobecne uznáva ako dorozumievací, a to nielen tam, kde ide o dva geneticky odlišné jazyky (napr. nemčina a lužická srbčina v NDR), ale aj tam, kde ide o dva geneticky blízke jazyky (napr. čeština a slovenčina v buržoáznej ČSR). Ak sú v jednom štátnom útvaru dva jazyky úplne rovnoprávne, ak sa rovnoprávne používajú v dorozumievacom styku vo všetkých oblastiach (dokonca aj v ozbrojených silách), možno hovoriť o dvojjazykovosti. Takáto situácia je v ČSSR vo vzťahu češtiny a slovenčiny. Treba dodať, že takáto situácia je prakticky možná len tam, kde ide o dva veľmi blízke jazyky, kde sa členovia dvoch jazykových spoločenstiev bez námahy a bez rizika neporozumenia vedú dorozumievať vo všetkých oblastiach spoločenského života.

K vnútrojazykovej a mimojazykovej situácii treba pripočítať ako veľmi závažného činiteľa aj spôsob a techniku kodifikácie. V mnohých jazykových spoločenstvách vydáva predpisy a rozhodnutia, resp. pokyny o jazykovej správnosti (funguje ako preskripčná inštitúcia a teda vplýva na formovanie spisovného jazyka, resp. spisovnej formy národného jazyka) silný jednotlivец, resp. viac-menej súkromný, neoficiálny kolektív (napr. Webster alebo Duden). Účinnosť kodifikácie vykonávanej takýmto činiteľom závisí predovšetkým od prestíže kodifikátora. V iných jazykových spoločenstvách funguje ako preskripčná inštitúcia istý oficiálne vybraný a schválený kolektív, napr. v celonárodnej kultúrnej inštitúcii (typu Maticy) alebo vo vedeckej inštitúcii, napr. v rámci Akadémie. Tieto inštitúcie si svoju kodifikáciu dávajú nezriedka schvaľovať štátnou, politickou inštitúciou, napr. ministerstvom školstva, aby sa zvýšila záväznosť preskripčných pravidiel najmä v oblasti školstva.

Inštitucionalizácia preskripčnej činnosti, resp. jej stupeň je historický fakt, môže sa meniť aj v rámci jedného jazyka. Z novších dejín slovenčiny je napr. známe, že okolo r. 1918 bol jediným preskripčným činiteľom J. Škultéty, resp. ním redigované *Slovenské pohľady* a *Slovenské národné noviny*. Tento stupeň inštitucionalizácie bol prijateľný v období malej rozvinutosti spisovnej slovenčiny a samého jazykového spoločenstva. V tridsiatych rokoch prešla táto činnosť na Maticu slovenskú, pričom došlo aj k súpereniu medzi dvoma inštitúciami: Maticou slovenskou a Filozofickou fakultou UK. Po oslobodení prešla preskripčná činnosť na Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Preskripčná inštitúcia, ako možno ukázať na slovenskom príklade, sa neuspokojuje len aktom kodifikácie, ale vytvára si aj orgány, ktoré kodifikáciu pomáhajú propagovať. Už Matica slovenská mala *Slovenskú reč*, dnes fungujú

rozličné jazykové poradne v masových komunikačných prostriedkoch, ale i v samej preskripčnej inštitúcii. Jazyková poradňa v ústave však je nielen propagátorom kodifikácie, ale dosť presne zisťuje aj úplnosť kodifikácie (na základe dotazov verejnosti) a jej znalosť v komunikačnom spoločenstve.

V mnohých jazykových spoločenstvách, konkrétne na Slovensku, sa však popri oficiálnej preskripčnej inštitúcii vyvíja akási druhostupňová inštitúcia v podobe jazykových redaktorov jednotlivých vydavateľstiev, resp. domáceho úzu týchto vydavateľstiev. Táto druhostupňová inštitúcia na jednej strane aktívne prispieva k uplatňovaniu kodifikačných predpisov, ale na druhej strane pre svoju nepružnosť a snahu mať všade odpoveď áno — nie je často brzdou vývinu jazyka, najmä keď sa poučky týchto druhostupňových inštitúcií dostávajú do rozporu so stanoviskom oficiálnej preskripčnej inštitúcie, alebo keď si nie dosť pružne osvojujú zmeny realizované prvostupňovou inštitúciou.

Tak sa nezriedka dospieva k stavu, že skutočný stav jazyka v danom jazykovom spoločenstve reprezentujú texty, ktoré neprešli oficiálnym či polooficiálnym filtrom jazykových redaktorov.

Z uvedeného vyplýva niekoľko predbežných záverov: Teória spisovného jazyka musí brať do úvahy nielen spisovné formy vyjadrovania, ale aj ostatné celonárodné formy, preto by sa mala zmeniť na teóriu národného jazyka. Normovacia, resp. kodifikačná činnosť sa musí dotýkať predovšetkým spisovnej formy, ale aj pri tomto obmedzení treba brať ohľad na stav v štandardnej forme. Tento ohľad môže viesť niekedy k takému stavu, že aj pre spisovnú formu sa ustália dve normy, prísnejšia a tolerantnejšia.

Teória jazykovej kultúry musí nadväzovať na teóriu národného jazyka, musí dbať na upevňovanie spisovnej formy, ale mala by zvyšovať aj úroveň štandardnej formy.

Bibliografia

HARTUNG, W.: Sprachliche Kommunikation und Gesellschaft. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR 1974. 636 s.

HORECKÝ, J.: Ischodnyje principy teorii literaturnogo jazyka. Voprosy jazykoznanija, 1977, č. 2. s. 57—63; Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 13—22.

HORECKÝ, J.: Všeobecné a špecifické črty jazykovej kultúry v našich jazykoch. In: Aktuální otázky jazykové kultúry v socialistické spoločnosti. Red. J. Kuchař. Praha, Academia 1978, s. 21—24.

HORECKÝ, J.: Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. Slovenská reč, 44, 1979, s. 221—227.

JEDLIČKA, A.: Spisovný jazyk v súčasnej komunikácii. Praha, Univerzita Karlova 1974. 227 s.

SYNCHRONNÍ DYNAMIKA SPISOVNÉHO JAZYKA

VLADIMÍR BARNET

K vymezení pojmu synchronní dynamika přispívalo v posledním desetiletí několik okolností. V strukturní lingvistice se vyjasnil s konečnou platností vztah mezi statikou a dynamikou na jedné straně a synchronií a diachronií na druhé straně. Toto vyjasnění přispělo k postulování synchronní dynamiky a statické diachronie (Kubrjakova, 1968). Dalším důležitým poznatkem bylo rozlišení jazykové synchronie jako jevu ontologického, týkajícího se povahy jazyka samého, a synchronie jako záležitosti metodologické, chápané jako technika přístupu lingvistické teorie k jazykovým faktům. Máme-li mluvit o synchronní dynamice jazyka spisovného, neméně závažnou okolností je konstituování teorie spisovného jazyka. Jestliže v popisné teoretické lingvistice (odhlédneme-li od normativních popisů) posledních let byl spisovný jazyk především materiálovým východiskem pro teoretické úvahy o jazykové struktuře, teorie spisovného jazyka pokládá spisovný jazyk za vlastní předmět svého zkoumání. Zajímá se o to, jaké specifické postavení má spisovný jazyk v jazykovém celku, jak na základě tohoto postavení funguje ve společenské komunikaci a jak se toto fungování projevuje na jeho rysech strukturních i na jeho funkční a stylové diferenciaci. Právě tato okolnost vede k tomu, že při vymezení pojmu synchronní dynamiky v rámci teorie spisovného jazyka je nutné předpokládat, že nevystačíme s charakteristikami synchronní dynamiky, které tomuto pojmu dala popisná lingvistika.

K postulování synchronní dynamiky nepochybně přispěly dva poznatky strukturní lingvistiky. Na jeden upozorňuje J. Vachek (1968, s. 16) v tvrzení, „že jazyk je třeba charakterizovat jako útvar ustavičně směřující k systémovosti, nikoli jako útvar důsledně a bezvýhradně systematický“, a poněvadž podle J. Vachka „je vývoj jazyka nepochybně universále, vyplývá z toho logicky, že právě takové universále musí být i neúplná vyváženost jazykového systému“.

Dalším poznatkem, k němuž dospěla již dříve řada lingvistů a který se potvrzuje v současné době zkoumáním variantnosti jazykových prostředků (Gorbačevič, 1978; Graudina, 1980), je okolnost, že nastupující jev nenahrazuje okamžité ustupující jev, ale oba jevy — nastupující a ustupující, obvykle koexistují určitou dobu nebo v této koexistenci v novém funkčním přehodnocení trvale v jazyce zůstávají. R. Jakobson např. tvrdí (1963, s. 102), že každá změna se zpočátku

vztahuje k jazykové synchronii, neboť staré a nové koexistuje ve stejné době v témž jazykovém kolektivu. Tento poznatek přivádí R. Jakobsona k domněnce o existenci dvou subkódů v rámci téhož kódu. Každý subkód je v daný moment stacionárním systémem řízeným zákony struktury, zatímco ve vzájemném působení těchto subsystémů se projevují pružné dynamické zákony přechodu od jednoho subsystému k druhému.

Jde tedy o dvojí podněty napětí, jemuž je systém fungujícího jazyka v kterémkoli okamžiku své existence vystaven. Na jedné straně je to napětí mezi proměnnými a stacionárními částmi systému, na druhé straně je to pak napětí mezi nastupujícím a ustupujícím jevem v proměnné složce systému.

Jevy, které se dnes spojují se synchronní dynamikou jazykového systému, mají v lingvistických úvahách delší tradici než termín sám. V. Mathesius v článku *O potencionalnosti jevů jazykových*, uveřejněném ve Věstníku Královské české společnosti nauk (třída historická), již v roce 1911 shrnul dílčí poznatky svých předchůdců z konce 19. a začátku 20. století (mimo jiné N. Kruševského, H. Schuchardta, O. Jespersena a dalších) do ucelené teorie jazykové potencionalnosti. Jí pak rozumí „statické kolísání, to jest nestálost v dané době, proti dynamické měnlivosti, jevící se změnami v postupu časovém“ (U základů pražské jazykovědné školy, 1970, s. 5).

Toto kolísání se podle V. Mathesia projevuje ve dvou jevech: jednak jde o kolísání řeči mezi jednotlivci uvnitř jazykového společenství, jednak jde o statické kolísání v řeči jednotlivcově.

V. Mathesius sledoval synchronní kolísání jevů ve všech jazykových rovinách. Odhlédneme-li od tehdejšího dobového terminologického nerozlišování statiky a dynamiky na jedné straně a synchronie a diachronie na druhé straně, je možné v Mathesiově pojetí potencionalnosti jazykových jevů vidět základy učení o variantnosti jako imanentním znaku existence synchronně fungujícího jazykového systému. Problematice variantnosti se pochopitelně nemohla vyhnout ani historickosrovnávací jazykověda. Zjišťování variant však mělo jiný cíl. Bylo prostředkem poznání jazykového stavu v jednotlivých vývojových etapách, popř. východiskem pro rekonstrukci stavu předchozího. Vedle variantnosti jazyka v diachronii V. Mathesius postuloval variantnost v synchronii.

Dynamika se v jazyce nepochybně projevuje ve variantnosti jazykových jevů. Z hlediska diachronní variantnosti si všímáme vystřídání jednoho jazykového jevu druhým. Synchronní variantnost se promítá do konkurence koexistujících jazykových jevů. Konkurence může být definována v termínech strukturních nebo funkčních.

Synchronní dynamika je založena na variantnosti jazykových jevů a její podstata spočívá ve strukturní a funkční konkurenci vzájemně koexistujících jevů v jazykovém systému. V odborné literatuře se někdy mluví o napětí mezi jazykovými prostředky (např. Jedlička, 1974). O neustálenosti představ spojovaných s syn-

chronní dynamikou svědčí perifráze např. charakteristika současného jazyka z hlediska dynamiky nebo nestatické pojetí synchronicky zkoumaného fonologického systému.

Toto rámcové definování synchronní dynamiky, jež platí o jazyku obecně, může být pro spisovný jazyk jako předmět teorie spisovného jazyka dále specifikováno. Spisovný jazyk koexistuje v rámci příslušného jazykového celku (etnického, národního) s ostatními útvary různé komunikativní valence z hlediska společenské komunikace (běžně mluvený jazyk — substandard, interdialekty, dialekty — teritoriální nebo sociální). Z této koexistence vyplývá konkurence spisovného jazyka s ostatními útvary. Ta se projevuje nejen v konkurenci při obsazování jednotlivých komunikativních sfér, ale zasahuje i samu strukturu spisovného jazyka, v níž se setkávají variantní prostředky nejen heterochronní, ale i heterogenní (srov. výběr prostředků do normy spisovného jazyka z různých útvarů jazykového celku ap.).

O synchronní dynamice spisovného jazyka z hlediska teorie spisovného jazyka je proto možné mluvit na dvou úrovních: — jednak na úrovni jazykových prostředků, kdy se synchronní dynamikou rozumí konkurence variantních prostředků v rovině hláskoslovné, morfologické a synonymických a izofunkčních prostředků lexikálních a syntaktických, — jednak na úrovni komunikativních útvarů, kdy se synchronní dynamikou rozumí komunikativní konkurence spisovného jazyka a útvarů nespisovných.

Není třeba zvláště zdůrazňovat, že obě úrovně vzájemně souvisejí a jejich vyčleňování je jenom pracovní. Poněvadž doposud v úvahách o synchronní dynamice spisovného jazyka se pozornost věnovala především jazykovým prostředkům, všimneme si v dalším výkladu, v čemž může spočívat problematika synchronní dynamiky na úrovni jazykových útvarů. Vydeme přitom z pojmu jazyková situace.

Na jiném místě jsme ukázali (Barnet, 1977), že pojem jazykové situace se opírá o tři základní komponenty:

komunikativní sféry (členěné do komunika- tivních situací)	— uživatelé jazyka	— jazykový celek (členěný na spis. jazyk a útvary nespis.)
--	--------------------	--

Jazykovou situaci nevytváří samotný sklad těchto komponent, ale především jejich vzájemné vztahy, jež se realizují v komunikaci. Tento vztah je neustále dotvářen a přetvářen měnicími se potřebami a podmínkami komunikování. Procesuální charakter komunikace podmiňuje jak vnitřní nestabilitnost jednotlivých komponent, tak nestabilitnost jejich vzájemného vztahu.

Vezměme například komponentu uživatelé spisovného jazyka. Sociální báze uživatelů spisovného jazyka není zdaleka konsistentní. Vedle aktivních uživatelů, tj. nositelů spisovné normy, zahrnuje i pasívní uživatele. Počet pasívních uživatelů spisovného jazyka je podmíněn stupněm univerzalizace spisovného jazyka jakožto prostředku celospolečenské komunikace. Není třeba zdůrazňovat, že v jednotlivých

vývojových etapách téhož spisovného jazyka i v různých spisovných jazycích je vztah aktivních a pasivních uživatelů utvářen rozdílně.

Povaha tohoto vztahu se mimo jiné projevuje i na funkčním typu spisovného jazyka. Byla již příležitost ukázat, že pro slovanské spisovné jazyky je možné uvažovat o čtyřech funkčních typech spisovného jazyka (Barnet, 1976). Jde o typ:

— univerzalistický, který vzhledem k problematice uživatele spisovného jazyka se jeví jako orientace uživatelů na spisovný úzus v širším slova smyslu;

— integrační, který se orientuje na užší spisovný úzus, na zahrnutí jazykové praxe všech uživatelů spisovného jazyka do rámce kodifikované normy;

— resistantní, který je orientován na zachování statu quo, tj. rozdílné jazykové praxe aktivních a pasivních uživatelů spisovného jazyka;

— intencionální, který se orientuje na dosažení hodnot, které jsou v jazykové praxi uživatelů spisovného jazyka pocíťovány jako prestižní.

Příkladem univerzalistického typu může být v češtině zahrnování syntaktických prostředků běžně mluveného jazyka do spisovné normy (s různou stylovou distribucí) a částečně i do její současné kodifikace; např. typ *Je vidět Sněžka* se stylovým charakterem hovorovým místo *Je vidět Sněžku*, dále konstrukce s absolutními relativy *co, jak*, např. *To není ten člověk, co jsem ti říkal*, dále řada konstrukcí uvolněné větné stavby, jako je asyndetické spojování vět, parentetické věty, osamostatněné části věty, např. *Kniha, ta vrací vždycky klid* nebo vytýkácí konstrukce typu *Je to kniha, která vždycky vrací klid* ap. (Cuřín—Novotný, 1974; Jedlička, 1974).

V jiném směru se univerzalistický typ projevuje ve spisovné bulharštině, jak o tom svědčí procesy zahrnování jihozápadních nářečních jevů do současné spisovné normy, původně založené na nářečích severovýchodních. Tyto procesy jsou mimo jiné podmíněny i faktory demografickými. Předpokládá se, že přes 70 % obyvatelstva dnešní Sofie tvoří bývalí příslušníci nářečí západních (Duridanov, 1979).

Zdá se, že proti tomu současná spisovná ruština představuje integrační typ. Řada strukturně obdobných konstrukcí běžně mluveného jazyka, které kodifikovaná spisovná norma česká připouští, stojí v ruštině za hranicemi kodifikované spisovné normy. V poměrech ruských však jde v rámci spisovného jazyka o jistou situaci binoremnosti, poněvadž se mluví o normě kodifikovaného spisovného jazyka i normě hovorové ruštiny (*russkaja razgovornaja reč*), jejíž status je rovněž spisovný (*Russkaja razgovornaja reč*, 1973, s. 26 n.; Lapteva, 1976, s. 19 n.). Nejde patrně jen o různý pohled kodifikační. Hovorová ruština má totiž výrazněji vymezenou bázi nositelů. V podstatě ji představuje městská inteligence. V porovnání s poměry českými jde o jiné rozložení vztahu aktivních a pasivních uživatelů spisovného jazyka.

Obecně můžeme říci, že v některých případech aktivní uživatelé spisovného jazyka tvoří otevřenější sociální skupinu (univerzalistický a intencionální typ), v jiných případech uzavřenější sociální skupinu (integrační a resistantní typ). Jinými

slovy v některých případech jde o vyrovnávání jazykové praxe obou skupin uživatelů spisovného jazyka, v druhých případech se pak zdůrazňují faktory motivující přechod pasivních uživatelů spisovného jazyka na pozice jeho aktivních uživatelů.

Mluvíme-li o tom, že konkrétní spisovný jazyk představuje určitý funkční typ spisovného jazyka, nemáme na mysli, že tento typ je konkrétním spisovným jazykem představen výhradně. V každém spisovném jazyce můžeme najít znaky různých funkčních typů. Typové zařazení však určují rysy typu dominantního.

Synchronní dynamikou se v těchto případech rozumí konkurence mezi jazykovou praxí aktivních a pasivních uživatelů spisovného jazyka. Napětí, které na základě takového rozdílu vzniká, se projevuje v různém stupni tolerantnosti spisovné normy (srov. rozlišení rigorózní a tolerantní normy v polské tradici). Nejde ovšem jen o zjištění rozdílů v jazykové praxi různých skupin uživatelů jazyka. Viděli jsme, že vztah této praxe obou skupin se rovněž podílí na utváření funkčního typu spisovného jazyka.

Je možné uvést ještě jiný příklad nestabilnosti uvedených komponent jazykové situace. Jde o vztah různých útvarů národního jazyka (mezi nimi pochopitelně i spisovného) k jednotlivým komunikativním sférám. Společenská komunikace se uskutečňuje v komunikativních sférách a je realizována různými útvary národního jazyka podle jazykově komunikativní kompetence jeho uživatelů. Polyfunkčnost spisovného jazyka vede k tomu, že spisovný jazyk v příslušné komunikativní sféře funguje prostřednictvím určitého funkčního stylu. Tato okolnost utváří vztahy dvojího druhu. Jednak jde o vztahy spisovného jazyka a útvarů nespisovných v jedné komunikativní sféře, jednak se do komunikativního vztahu v jedné sféře mohou dostávat i různé styly spisovného jazyka. Konkurence často motivovaná potřebami nových vyjadřování vede k nepřetržité redistribuci jazykových útvarů a stylů v příslušných komunikativních sférách. T. G. Vinokurová (1980, s. 25) uvádí v tomto směru pozorování v ruštině. Podle jejího zjištění je současný spisovný úzus charakterizován silným překřížením a vzájemným pronikáním různých stylových vrstev nejen v jednotlivých textech, ale i v jazykových projevech jednotlivců a dosahuje takového stupně, že se stává stylovou normou, pocíťovanou jako prestižní ve všech případech, kdy řečové akty jsou orientovány na výrazný způsob vyjadřování.

Opět nejde jen o stanovení podílu jednotlivých jazykových a funkčně stylových útvarů při komunikování v příslušných komunikativních sférách. Zjišťování konkrétního stavu této konkurence, jež bezprostředně souvisí se synchronní dynamikou na úrovni komunikativních útvarů, může přispívat k propracovanější charakteristice samotných útvarů.

Tak například rozpaky, které vznikají při užívání termínů *hovorový styl* spisovného jazyka, *hovorová čeština*, *běžně mluvený jazyk* nebo v poměrech ruských „*ruskij razgovornyj stil*“, „*russkaja razgovornaja reč*“ nebo „*ustno-razgovornaja raznovidnost*“ ruského spisovného jazyka nejsou projevem terminologické neustálenosti, ale

svědectvím odlišných pohledů na distribuci mluvené podoby spisovného jazyka v komunikativních sférách, resp. dozvukem vývojové redistribuce mluvené podoby spisovného jazyka v příslušných komunikativních sférách.

Hovorový styl spisovné ruštiny měl užší a uzavřenější bázi nositelů (dříve především tvůrčí inteligence, dnes nejstarší generace ruské inteligence). Byl mluvenou podobou spisovného jazyka, která se jen v málo jevech odlišovala od podoby psané. Rozpětí mezi mluvenou a psanou podobou spisovného jazyka bylo poměrně malé. Dnešní hovorová ruština (russkaja razgovornaja reč) má širší bázi nositelů i širší funkční diapozon, pokud se týká komunikativních situací, v nichž se užívá. Rozpětí mezi psanou a mluvenou podobou spisovného jazyka je za těchto okolností větší, odhlédneme-li od rozdílů, které vyplývají z psanosti a mluvenosti.

Obdobnou podobu má patrně vztah psané a mluvené podoby spisovné polštiny, jak v serii článku o jevech tzv. *języka potocznego* uvádí D. Buttlerová (1977).

V poměrech českých má dnešní hovorová čeština širší diapozon, než měl dříve hovorový styl spisovného jazyka českého. Hovorovou češtinou se v odborné literatuře rozumí stylová varianta uvnitř spisovného jazyka (Jedlička—Formánková—Rejmánková, 1970, s. 32). Rozšíření báze uživatelů hovorové češtiny se mimo jiné projevilo i v tom, že hovorová čeština má řadu jevů společných s obecnou češtinou (např. v hláskosloví *líp* místo *lépe*, v tvarosloví infinitiv sloves typu *říct* místo *řici*, dále tvary typu *kupuju* místo *kupuji*, *vytrhnul* místo *vytrhl* a společné jevy v lexiku a v slovotvorných prostředcích, např. *levačka* místo *levá ruka*, *Pražák* místo *Pražan* ap.).

Mluvená podoba spisovného jazyka změnila své strukturální vlastnosti v důsledku změněných podmínek fungování spisovného jazyka. Uvažujeme-li o synchronní dynamice v těchto souvislostech, jde v podstatě o jevy dvojího druhu. Jednak se jedná o konkurenci mluvené podoby spisovného jazyka a útvarů nespisovných v běžně dorozumívací sféře, jednak jde o napětí, které se vytváří tím, že mluvená podoba spisovného jazyka jako dominantní komunikativní útvar se začíná výrazněji uplatňovat v dalších komunikativních sférách. Jazyková situace v jednotlivých společenstvích však vytváří různé podmínky pro uplatnění těchto tendencí.

Fungování spisovného jazyka jakožto sociálně funkčního útvaru, tj. na úrovni komunikativních útvarů, není pochopitelně odděleno od úrovně jazykových prostředků. Na jednom příkladu si ukážeme vzájemnou podmíněnost a propojenost obou úrovní, na nichž se synchronní dynamika spisovného jazyka dá sledovat.

Statistické šetření funkční distribuce variant lokálu maskulin *-e/-u* (např. v *glaze/* v *glazu*, *na kraje/na kraju*) v současné spisovné ruštině, ukázalo odlišné synchronní rozložení obou variant podle různých parametrů. Flexe *-u* je podmíněna činitelem strukturálně fonetickým (jde o substantiva především jednoslabičná, se stálým přízvukem a převážně lokalizační sémantikou), dále je to činitel *v ě k o v ý*, přičemž se ukazuje, že čím mladší byli informanti, tím méně užívali flexe *-u*. I v jiných případech

se ukazuje, že tato skupina informantů, narozená v letech 1940—1949, má jiná hodnotová kritéria při užívání variant spisovného jazyka. Úroveň vzdělání jako další činitel se nijak výrazně neprojevil jako rozlišující faktor. Sociálně profesionální činitel ukázal, že uživatelé, kteří jsou svým zaměstnáním spojeni s aktivním užíváním spisovného jazyka, dávají přednost flexi *-u*, uživatelé, jejichž zaměstnání není spojeno s aktivním užíváním spisovného jazyka, vymezují ve svém úzu této flexi omezenější rozsah. Teritoriální původ uživatelů spisovného jazyka není rozhodující pro distribuci flexe *-e/-u*, i když statisticky nevýznamné rozdíly jsou patrné mezi ruským severem, kde je v těchto případech omezenější užití flexe *-u*, a ruským jihem, kde její užití je rozšířenější (Russkij jazyk po dannym massovogo obsledovanija, 1974, s. 174 n.).

Strukturně fonetické činitele odrážejí synchronní nestabilitnost jevu ve struktuře jazyka, na úrovni jazykových prostředků, ostatní činitele jsou projevem nestabilitnosti jevu ve spisovném jazyce jakožto útvaru sociálně funkčním, na úrovni komunikativních útvarů. Uvedený příklad dokumentuje propojenost úrovně jazykových prostředků a úrovně komunikativních útvarů. Každý jev reflektující synchronní dynamiku je zapojen do jednotné sítě distinkcí, v nichž se odráží jednak konkurence mezi nastupujícím a ustupujícím jevem, jednak také rozdílné hodnotové rozložení na osách podmiňujících fungování spisovného jazyka ve společenské komunikaci.

Rozpracování synchronní dynamiky spisovného jazyka zcela nepochybně umožní prohloubenější pohled na otázky diachronní dynamiky spisovného jazyka, tj. otázky, jimiž se tradičně zabývá disciplína dějiny spisovného jazyka. Vývojové tendence, které se ve spisovném jazyce projevují, nemohou být redukovány jen na posun daného jevu po ose časové, ale musí brát v úvahu hodnotovou redistribuci příslušného jevu v síti faktorů podmiňujících sociální fungování spisovného jazyka. Inovací není jen to, co nově nastupuje, ale novým může být i sociálně funkční přehodnocení jevu tradičního. Tím se například vysvětluje i okolnost, že uvedená konkurence lokálové flexe maskulin *-e/-u* nebyla vývojem odstraněna, ale přetrvává od počátku doby historické do dnešního dne. Otázky diachronní (vývojové u jiných autorů) dynamiky spisovného jazyka však již přecházejí za rámec tématu této úvahy, a vyžadují obsírnějšího vysvětlení.

Synchronní dynamika, jejíž problematice byl tento článek věnován především, je založena na konkurenci variantních jevů. Konkurence se týká daného jevu nejen jako součásti struktury spisovného jazyka, ale i jako součásti sociálně funkčního útvaru. Proto je vhodné pracovně rozlišovat dvě úrovně zkoumání synchronní dynamiky spisovného jazyka — úroveň jazykových prostředků a úroveň komunikativních útvarů.

Specifičnost teorie spisovného jazyka na tomto úseku bádání spočívá v tom, že vychází ze zvláštního postavení spisovného jazyka v celospolečenské komunikaci, bere v úvahu konkurenci spisovného jazyka s ostatními útvary jazykového celku, do

niž se dostává v komunikativních sférách, všímá si jazykové praxe různých skupin uživatelů spisovného jazyka a sleduje, jak se všechny tyto faktory projevují v napětí variantních prostředků spisovného jazyka.

Bibliografie

BARNET, V.: Jazykovaja norma v socialnoj kommunikacii. In: Problemy normy v slavjanskich literaturnych jazykach v sinchronnom i diachronnom aspektach. Moskva, Nauka 1976, s. 47—69.

BARNET, V.: Vztah komunikativní sféry a různotvaru jazyka (K sociolingvistické interpretaci pojmu jazyková situace). *Slavia*, 46, 1977, s. 337—347.

BUTTLEROVÁ, D.: Polskie słownictwo potoczne. *Poradnik językowy*, 11, č. 3, s. 89—98; č. 4, s. 153—163.

CURÍN, F.—NOVOTNÝ, J.: Vývojové tendence spisovné češtiny a kultura jazyka. Praha 1974.

DURIDANOV, I.: Obščoto ezikoznanie i problemite na ezikovato stroitelstvo. *Ezik i literatura*, 34, 1979, č. 1, s. 9—19.

GORBACEVIČ, K. G.: Variantnost slova i jazykovaja norma. Leningrad, Nauka 1978. 237 s.

GRAUDINA, L. K.: Voprosy normalizacii russkogo jazyka. *Grammatika i varianty*. Moskva, Nauka 1980.

JAKOBSON, R.: Typological studies and their contribution to historical comparative linguistics. In: *Proceedings of the Eighth international congress of linguists*. Oslo 1958. — Rus. překlad: *Novoje v lingvistike III*. Red. V. A. Zvegincev. Moskva, Izdatelstvo inostrannoj literatury 1963, s. 95—105.

JEDLIČKA, A.: Spisovný jazyk v současné komunikaci. Praha, Univerzita Karlova 1974. 227 s.

JEDLIČKA, A.—FORMÁNKOVÁ, V.—REJMÁNKOVÁ, M.: *Základy české stylistiky*. Praha 1970.

KUBRJKOVA, E. S.: O ponjatijach sinchronii i diachronii. *Voprosy jazykoznanija* 16, 1968, č. 3, s. 112—123.

Russkaja razgovornaja reč. Red. E. A. Zemskaja. Moskva, Nauka 1973. 485 s.

LAPTEVA, O. A.: *Russkij razgovornyj sintaksis*. Moskva, Nauka 1976. 396 s.

Russkij jazyk po dannym massovogo obsledovanija. Red. P. S. Krysin. Moskva, Nauka 1974. 351 s.

VACHEK, J.: *Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny*. Praha, Academia 1968. 154 s.

U základů pražské jazykovědné školy. Red. J. Vachek. Praha, Academia 1970. 80 s.

VINOKUROVA, T. G.: *Zakonomernosti stilističeskogo ispolzovanija jazykovych jedinic*. Moskva 1980.

Z CHARAKTERISTIKY SÚČASNEJ SLOVENČINY

JOZEF RUŽIČKA

0. Výskum súčasnej spisovnej slovenčiny dosiahol značné úspechy, lebo najmä v ostatných rokoch viacerí bádatelia rozpracúvali nielen jednotlivé čiastkové problémy, ale pokúsili sa podať už aj súhrnné charakteristiky. Možno tu uviesť aspoň mená tých bádateľov, ktorí predniesli svoje výsledky aj na závažnejších konferenciách a na zasadaniach medzinárodných komisií: E. Pauliny, J. Mistrík, Á. Kráľ z FFUK; J. Oravec z PedF Nitra; L. Dvonč, J. Horecký, Š. Peciar a J. Ružička z JÚLŠ SAV. O výsledky uvedených bádateľov sa opieram aj ja; pravda, v rámci jedného krátkeho vystúpenia budem sa môcť dotknúť iba niektorých vecí. Pôjde mi najmä o tie veci, ktoré sú dôležité aj z vývinového aspektu, aj z konfrontačného aspektu. Sú to pritom problémy, o ktorých treba diskutovať vždy na základe podrobnejšieho prieskumu jazykového aj spoločenského materiálu. Chcem samozrejme zdôrazniť problémy, ktoré sú pozoruhodné aj z filozofického, konkrétne ontologického, aspektu.

1. *Súčasný spisovný jazyk, súčasná spisovná slovenčina.* Tento termín používame všetci, ale nie je za ním vždy ten istý pojem. Je to aj slavistický problém. Preto začnem práve rozborom tejto veci.

Za súčasný jazyk pokladáme jazyk z obdobia budovania socializmu čiže z obdobia po revolučnej prestavbe základov slovenskej spoločnosti po Februári 1948. Je to teda jazyk ostatných troch desaťročí — z rokov päťdesiatych, šesťdesiatych a sedemdesiatych nášho storočia. Socialistická revolúcia totiž natoľko zasiahla podstatu našej spoločnosti, že jej dôsledky badať aj v rozvoji spisovnej slovenčiny. Je zrejmé, že v iných súvislostiach sa pojem súčasný spisovný jazyk vymedzuje ináč, a je zrejmé aj to, že sa niekedy ani nehovorí o súčasnom období ako o osobitnej etape vo vývine jazyka: hovorí sa napríklad o vývine jazyka za ostatných päťdesiat rokov alebo o vývine jazyka v dvadsiatom storočí, ba niekedy o vývine jazyka v druhej polovici dvadsiateho storočia a pod. O čo sa teda môže oprieť periodizácia vývinu spisovného jazyka? Aké sú medzníky v nových dejinách spisovných jazykov vôbec? Nechcem formulovať všeobecnú odpoveď, ale pokúsím sa veľmi stručne poukázať na vývin spisovnej slovenčiny v dvadsiatom storočí.

Vo vývine spisovnej slovenčiny v 20. storočí badáme nebývalý rozvoj: ide o rýchly vývin, najmä ak porovnáваме našu situáciu so situáciou iných slovanských jazykov.

Rozlišujeme tu tri etapy, lepšie povedané, zisťujeme tu dva dôležité medzníky, a to vznik Československa r. 1918 a utvorenie socialistického Československa r. 1948. V prvej etape — na konci Rakúsko-uhorskej monarchie — spisovná slovenčina mala prevažne vidiecky ráz, bola v úzkom styku s ľudovou rečou, ba bola s ňou takmer totožná. V druhej etape sa spisovná slovenčina začala prudko rozvíjať lexikálne, a to pri plnení celospoločenských úloh. V treťom období dosahuje spisovná slovenčina doteraz najväčší materiálny aj funkčný rozkvet v celom svojom doterajšom vývine. V tomto súčasnom období dosahuje spisovná slovenčina úroveň vyspelého jazyka, pripraveného plniť aj tie najnáročnejšie úlohy, ktoré jej predkladá súčasná spoločnosť. Rozhodujúcim kritériom je pri tomto hodnotení spisovnej slovenčiny ako moderného jazyka jej kultúrna vycibrenosť a štýlová diferencovanosť významových prostriedkov. Najširšie a najhlbšie uplatnenie má vedecko-technická revolúcia, ktorá je motorom vývinu spoločnosti v najširšom zmysle slova. Ona podmieňuje nebývalý rast onomatologickej roviny (čiže lexiky a frazeológie). Tak je to však — myslím — vo všeobecnosti, a teda nielen v slovenčine. Preto stojí v centre našej pozornosti jedna časť lexiky, a to tá, ktorá slúži potrebám odbornej činnosti moderného človeka. Ale neslobodno zabúdať ani na prenos informácií, čo je tiež fenomén platný v nadnárodnom meradle. Popri týchto faktoroch, ktoré pôsobia ako stimuly vývinu, uplatňujú sa však aj delimitačné faktory vyplývajúce z tradície, z povahy národného jazyka ako historického faktu. Teraz môžeme iba konštatovať, že delimitačnú funkciu majú najmä zautomatizované zložky jazykovej stavby, čiže prvky hláskovej, tvarovej a väzobnej roviny, ako aj pomenovania z centrálnej oblasti národnej lexiky. Z týchto zložiek jazykovej stavby vyviera reprezentatívna hodnota národného jazyka.

Ak zisťujeme, že súčasná slovenčina má priame kontakty s inými jazykmi a že je pri týchto kontaktoch veľmi aktívna, dostávame sa k záveru, že prevzaté slová sú najpočetnejšou posilou pri súčasnom rozvoji nášho spisovného jazyka. Tvorenie nových derivátov z domácich základov nemá už ani zďaleka taký význam, hočí sa ním manifestuje posun v typologickej charakteristike súčasnej slovenčiny: pribúdajú zložené slová, skratky a skratkové slová, viacslovné pomenovania a analytické výrazy atď., čím sa oslabuje syntetický a flektívny typ jazyka. Ako príklady možno uviesť aj prípady lexikálneho vyjadrenia gramatických významov, a to pomocou predložiek a častíc alebo aj iných vzťahových výrazov: *zúčastniť sa niečoho / na niečom, v niečom...*; *nemá cit pre umenie* → *nemá ani cit pre umenie*; *vyšší ako topoľ* → *na rozdiel od topoľa / v porovnaní s topoľom vyšší...* Sú to príklady na pohyby v sémantike vôbec. A dali by sa uviesť ešte ďalšie príklady a javy, ktorými by sa preukaznejšie doložila téza o závislosti vývinu jazyka od prostredia, v ktorom sa spisovný jazyk voľne uplatňuje ako celospoločenský prostriedok komunikácie. Do toho patria aj kontakty slovenčiny s inými jazykmi.

2. *Slovenčina je národný jazyk.* Z uvedeného nám vychodí nevyhnutnosť poznať situáciu národa aj pri hodnotení súčasnosti, súčasného stavu jazyka. Je to národnost-

ná problematika, ktorá bola dôležitá už v minulom storočí pri formovaní spisovnej slovenčiny a pri jej rozvoji vo vtedajšej spoločnosti. Je zrejme, že dôležitý je najmä vzťah česko-slovenský, a to aj v súčasnej socialistickej spoločnosti. Dnes ide o špecifickú aplikáciu leninskej teórie i praxe pri riešení národnostnej problematiky vo viacnárodnom štáte. Špecifickosť nášho stavu spočíva v tom, že ide o dobrovoľné spojenie a spolunažívanie dvoch blízkych a rovnoprávných, ale kvantitatívne nerovnakých (nerovnocenných) národov v spoločnom štáte.

V socialistickej Československu sa rovnoprávnosť našich dvoch národov uplatňuje ako spolupráca pri rozvíjaní spoločnej vlasti. V tom zmysle sa ustálila aj československá federácia uzákonená r. 1968 (podpísaná 30. októbra 1968 na Bratislavskom hrade). Okrem tohto základného spoločenského faktu je tu obojstranné úsilie budovať spoločnú vedu, techniku, ekonomiku a civilizáciu vôbec. Rozvoj spoločnosti a jej zámery do budúcnosti sú stimulom pre rozvoj jazyka, najmä pre rozvoj tzv. modernej lexiky. Ide tu o množstvo termínov, ktorých tvorba rešpektuje tradičné rozdiely medzi lexikou češtiny a slovenčiny, ale súčasne preferuje postupy paralelné v oboch jazykoch. Cieľom je efektívna celospoločenská, resp. celoštátna komunikácia. Odborná zložka lexiky je dôležitá aj z tohto aspektu. V nej sa odzrkadľuje dynamika súčasného života najzreteľnejšie. Už sme spomenuli, že ustálené rozdiely v lexike našich dvoch jazykov sa násilne neodstraňujú ani v terminológii. Preto naďalej ostáva napríklad popri čes. *dělník*, *dělnická třída* slov. *robotník*, *robotnícka trieda*, alebo popri čes. *pětiletka* slov. *päťročnica*, alebo popri čes. *stěžejní úkol* slov. *klúčová úloha*, popri čes. *dílčí úspěch* slov. *čiastkový úspech* atď. Často sa však uprednostňuje na slovenskej strane variant resp. výraz zhodný s češtinou, napr. *krb/kozub* — stavit. termín *krb* (č. *krb*), alebo *zošít* popri *písanke* (č. *sešít*). Dakedy sa to deje aj návratom k staršiemu stavu v terminológii. Napr. českému termínu *kloub* zodpovedali v predchádzajúcom období *kĺb* aj *zhyb*; donedávna sa termín *kĺb* používal v technike a termín *zhyb* v anatómii, dnes je však aj v lekárstve bežný termín *kĺb* (*zápal kĺbov*, *kĺbový reumatizmus*, *vykĺbiť*). Oveľa viac je však takých termínov, ktoré sú odpočiatku spoločné. Tým sa najviac uľahčuje dorozumievanie v celoštátnom meradle. Príklady: *žiarivka*, *obrazovka*, *štrkopiesky*, *lesostep*, *rozhalenka*, *oteplovačky*, *šponovkovina*, *lúkárstvo*, *nadpráca*. Aktivita súčasnej slovenčiny v kontaktoch sa prejavuje aj preberaním slov z češtiny. napr. slová *záškolák*, *tečovaná* (lopta), *nohejbal* sa dostávajú z terminologickej oblasti do všeobecnej slovnej zásoby najmä prostredníctvom hromadných oznamovacích prostriedkov. Zbližovanie odbornej lexiky našich dvoch jazykov sa uskutočňuje aj pomocou medzinárodnej terminológie. Podobne pôsobia aj mnohé slová neterminologickej povahy. Iba niekoľko príkladov: *safari*, *hit*, *evergreen*, *kvíz*, *striptíz*, *trend*, *eskalácia*, *abstencia*, *libero*... Počet takýchto zväčša medzinárodných slov stále narastá.

Vcelku chceme konštatovať, že pri celkovom zbližovaní lexiky našich dvoch jazykov slovenčina je oveľa aktívnejšia než čeština, hoci spoločenská požiadavka —

efektívna celoštátna komunikácia — je na oboch stranách rovnako naliehavá. Trochu ináč sa rozvíja jazyk umeleckej literatúry, lebo sa tu do istej miery uplatňujú diferenciačné tendencie aj v lexike.

3. *Celospoločensky závažné útvary súčasnej slovenčiny.* Za celospoločensky závažný útvar slovenčiny pokladala sa odpočiatku spisovná slovenčina, pri ktorej sa predpokladala jednotná norma a formulovala sa strohá kodifikácia. Normotvorná funkcia kodifikácie sa značne preceňovala. Dnes je situácia iná.

Nové formy spoločenského života sa prejavujú na všetkých úsekoch hospodárstva, civilizácie a kultúry. S tým súvisí nová stratifikácia národného (etnického) jazyka. Urbanizácia, utváranie nových centier priemyselnej, kultúrnej a hospodárskej povahy vyvoláva nielen stály pohyb pracujúceho obyvateľstva, ale aj hromadné kontakty medzi ľuďmi z rozličných rečových sfér a nárečových oblastí. Tento základný životný fakt uprednostňuje používanie celospoločenského útvaru národného jazyka ako jedine vhodného prostriedku verejnej komunikácie. Pravda, aj rozvoj prostriedkov masovej komunikácie podporuje rozvoj funkcií celospoločenského útvaru národného jazyka. V tomto zložitom procese vykonáva rozhodujúcu prípravnú prácu škola a potom rozličné formy vzdelávania dospelých, takže celospoločenský útvar národného jazyka je nielen známy a zrozumiteľný čoraz širším vrstvám obyvateľstva, ale sa stáva prostriedkom ich každodenného spoločenského a pracovného styku. To všetko je však iba jedna stránka veci.

V dôsledku zvyšovania významu celospoločenskej komunikácie v danej spoločenskej situácii nastávajú totiž zmeny aj vo funkčnom rozvrstvení národného jazyka. Vzniká celospoločenské koiné čiže štandardný útvar slovenčiny, ktorý sa uplatňuje čoraz silnejšie, i keď sa v ňom naďalej prejavuje miestne či krajové zafarbenie, takže používateľa štandardu možno aj dnes pomerne ľahko lokalizovať na východné, západné alebo stredné Slovensko (napríklad podľa miery mäkkosti spoluhlások, podľa distribúcie kvantity samohlások a zachovania rytmického krátenia, podľa krajových slov a frazeologických prvkov a pod.). Ide o útvar na bežné dorozumievanie v pracovnom a neoficiálnom spoločenskom styku. Miestne nárečia naďalej ustupujú do sféry súkromného styku a do sféry úzkeho pracovného styku napr. v družstvách, ale pozorovať aj interferenciu štandardu a nárečia, a to napriek tomu, že narastá počet ľudí, ktorí aktívne nepoznajú nijaké nárečie (nevyrástli v nárečovom prostredí).

Štandardný útvar slovenčiny sa silne odlišuje aj od spisovnej slovenčiny, a to najmä malým funkčným rozsahom, voľnejšou vnútornou normou a nedostatkom kodifikácie. Norma spisovnej slovenčiny sa v súčasnom vývinovom období v dôsledku vzniku štandardu uštaluje, dotvára a rozvíja. Rozvoj normy spisovnej slovenčiny sa opiera o kodifikáciu jednotlivých rovín jazykovej stavby. Niektoré kodifikačné akty majú aj v našom období normotvorný dosah, ale jednoznačne treba zdôrazniť, že na rozdiel od predchádzajúceho vývinového obdobia niet dnes úsilia ani

o umŕtvenie vývinu, ani o voluntaristické usmerňovanie normy spisovnej slovenčiny smerom k češtine alebo od nej.

4. *Zo syntaktickej problematiky.* Doterajší výskum gramatickej problematiky dospel k záveru, že morfológické a syntaktické otázky treba posudzovať osobitne. Aj dynamika súčasného stavu má totiž celkom iný ráz v syntaxi než v morfológii, hoci veci neslobodno zjednodušovať tak, že v morfológii stačí analyzovať gramatickú formu bez ohľadu na význam, a v syntaxi zasa preferovať sémantickú stránku bez ohľadu na formu konštrukcií.

Často sa robí chyba okrem iného aj v tom, že sa pri rozbere syntaktických javov vychádza z úzkeho hodnotenia odborného štýlu ako jediného centrálného štýlu súčasného spisovného jazyka. Myslím, že bude treba venovať zvýšenú pozornosť publicistike, najmä textom, ktorými sa nielen informuje prijímateľ, ale ktorými sa formuje mienka prijímateľa, resp. ktorými sa formuje tzv. verejná mienka. Pri plnení tohto materiálneho (dokladového) predpokladu ukazuje sa aj syntaktická problematika trochu ináč, než sa to doteraz všeobecne tvrdilo. Nemôžeme tu ísť ani do širšieho záberu faktov, ani do hlbšieho rozboru jednotlivostí: iba upozorňujeme na jednu vec. Ide o kritiku tézy, že sa v slovanských spisovných jazykoch preferujú v súčasnosti dvojčlenné vety ako funkčne plnohodnotné, kým jednočlenné vety sa akosi odsúvajú nabok ako funkčne menej hodnotné, resp. defektné. A podobne.

Už dlhší čas sledujem osudy slovesných jednočlenných viet v rozličných textoch (pochádzajúcich z ostatných 30 rokov). Výsledok tohto pozorovania môžem zhrnúť azda najvýstižnejšie tak, že isté typy slovesných jednočlenných viet sa používajú celkom zámerne, a preto ich frekvencia nie je rovnaká v jednotlivých oblastiach súčasnej jazykovej praxe. Pravda, nejde tu o typy viet s neosobným slovesom, ako *prší, stmieva sa*... Ide mi o deagentné vety typu *zabílo ho*, typu *zíva sa mi*, typu *sedí sa mu tam pohodlne* a typu *došlo k výbuchu*. Možno povedať, že tieto vety sú celkom cudzie odbornému textu, ale že na druhej strane sú to mimoriadne pribojné prostriedky expresivity. Preto sa vety týchto typov používajú povedzme v hovorovom štýle, odkiaľ sa dostávajú do publicistiky a do beletrie. Bolo mi skutočným potešením pozorovať, ako niektorí mladší spisovatelia úspešne využívajú tieto syntaktické prostriedky spolu s istými prvkami slangu alebo s prvkami mestskej reči ako moderného koiné. Jedným slovom: dynamika syntaxe súčasnej slovenčiny nesleduje iba potreby odborného vyjadrovania, problematika je širšia a tým aj bližšia ku skutočnému životu moderného človeka.

Pravda, uvedomujeme si, že syntaktická problematika je aj v súčasnom období oveľa zložitejšia, než by sa to zdalo podľa doterajších skromných výsledkov výskumu súčasného jazyka. Je však nesporné už aj dnes, že aj syntax súčasnej spisovnej slovenčiny sa modernizuje, práve tak ako jej lexika. Syntaktické tendencie často korešpondujú s podobnými javmi v iných jazykoch, typologicky blízkych i vzdialených, takže je na mieste hovoriť o istej europeizácii slovenskej syntaxe (alebo azda

lepšie : o istej internacionalizácii syntaxe), pričom pod týmto termínom rozumieme čosi celkom iné než pod termínom modernizácia (= schopnosť vyjadriť súčasné myšlienkové obsahy výstižne a adekvátne).

5. *Súhrnné poznatky z doterajšieho výskumu.* Najširším poznatkom o dynamike súčasnej spisovnej slovenčiny je poznatok týkajúci sa rozdielu medzi formálnou stránkou a významovou stránkou jazyka : ide priam o protichodný vývin. Zistilo sa, že hláskový systém slovenčiny sa zužuje a že tvarový systém sa zjednodušuje a spravideľňuje, čím sa značne oslabuje syntetický flektívny ráz jazykovej stavby. Ale aj morfológia v svojej sémantike vykazuje narastanie prostriedkov. Naproti tomu lexikálna a syntaktická rovina slovenčiny sa rozvíja, obohacuje a spresňuje v značnej miere aj pod vplyvom cudzích jazykov.

Uvedené závery ešte nie sú konečné. Bude treba preskúmať všetky roviny jazykovej stavby do rovnakej hĺbky, aby sa vyslovené závery nemuseli pokladať len za pracovné hypotézy, ale za overené vedecké poznatky, ktoré nájdu miesto v súbore poznatkov o slovanských jazykoch. Pred nami je teda ešte veľa práce.

SOUČASNÝ STAV A VÝVOJOVÉ PERSPEKTIVY KODIFIKACE SPISOVNÉ ČEŠTINY

JAROSLAV KUCHAR

Každý popis současného spisovného jazyka, jednotlivých jeho rovin nebo i jen jejich dílčích částí, pracuje-li s reálnými jazykovými jednotkami a strukturami (nikoli s abstraktními modely), dotýká se tak či onak spisovných norem a může být a bývá nazírán, ať už přímo nebo nepřímou, také jako jistá jejich kodifikace. To platí i pro ty případy, časté zejména v syntaxi, kdy je popis soustředěn na analýzu složitých vnitřních vztahů systému, neklade si preskriptivní cíle, nebo se jich dokonce explicitě zříká. Vždyť to, co se jeví z hlediska deskripce jako zákonitosti, pravidelnosti, tendence (a popřípadě výjimky z nich), reflektuje se z hlediska preskripce jako zásady, pravidla a doporučení. Zhodnocení současného stavu kodifikace musí tedy v základě vycházet z toho, jak jsou souborně popsány jednotlivé roviny jazykového systému.

V současné spisovné češtině je co do rozsahu nejdůkladněji popsána rovina lexikální, a to ve třech slovnících spisovné češtiny: velkém devítidílném *Příručním slovníku* (PS), dokončeném v roce 1957, středním čtyřsvazkovém *Slovníku spisovného jazyka českého* (SSJČ), dokončeném v roce 1971, a v malém jednosvazkovém *Slovníku spisovné češtiny* (SSČ) vydaném v roce 1978. Tyto slovníky se liší nejen svým rozsahem a dobou zpracování, ale celým zaměřením. Vedle toho existuje pro češtinu řada speciálních prací lexikografických a terminologických, které zachycují a kodifikují podstatnou část naší obecné i speciální slovní zásoby (např. i základy vlastních jmen).

Naproti tomu souborný popis současného mluvnického systému je podán sice v několika různých autorských zpracováních (Trávníček, Havránek—Jedlička, Šmilauer), která však co do rozsahu lze přirovnat jen k nejmenšímu, event. střednímu popisu slovní zásoby, k SSČ (SSJČ). To platí i pro různé verze speciálních popisů syntaktických (Kopečný, Šmilauer, Bauer—Grepel, Svoboda aj.). Nelze ani očekávat, že by připravovaný mluvnický popis v akademické mluvnici češtiny překročil takový rozsah, který jsme si u slovníků zvykli označovat jako střední. Vedle toho je ovšem formální tvarosloví češtiny kodifikováno „rejstříkově“ ve slovnících a také ve školním vydání *Pravidel pravopisu*.

Pravopisná soustava je zpracována ve dvou podobách *Pravidel českého pravopisu*, v tzv. akademickém vydání z roku 1957 (v dalších dotiscích z fotosazby jsou jen minimální úpravy) a v tzv. školním vydání z roku 1958 (jehož dotisky vycházejí téměř každý rok). Zásady ortoepické jsou souborně a vlastně poprvé institucionálně zpracovány ve *Výslovnosti spisovné češtiny I* (1955 a 1967) a *II* (1978). Kodifikaci pravopisnou a ortoepickou podávají ovšem i slovníkové podoby lexikálních jednotek ve slovnících a vzájemné propojení existuje i mezi příručkami pravopisnými a ortoepickými.

Všechny uvedené práce byly vydány, zpracovány nebo alespoň dokončeny po roce 1945, jde tedy s výjimkou *Příručního slovníku* o popisy relativně homogenního

jazykového útvaru současné spisovné češtiny. Větší část těchto prací se přímo vytvářela s kodifikačním záměrem a kladla si cíle preskriptivní. Některé z nich mají obecně uznávanou a také vymáhanou společenskou závaznost zejména pro školní výuku, v redakční a nakladatelské praxi ap. V zásadě tedy v oblastech, v nichž existovala jazykověkulturní tradice, novelizovaly práce posledních pětadvaceti až třiceti let kodifikaci v plném rozsahu. Poněkud stranou zůstal jen kodifikační aspekt v pracích syntaktických, ten se uplatňoval zejména v dílčích studiích. Zcela nově si pak bude muset klást otázku, jak respektovat kodifikační postoje, popis roviny textové.

Uvedené rozsáhlé kodifikační akce uskutečněné po r. 1950 vesměs vycházely z uznávaných teoretických zásad jazykové kultury propracovaných u nás pražskou školou již v třicátých letech. Uplatnila se však přitom i řada principů nových, které tyto zásady kodifikace doplňují, obohacují, popřípadě pozměňují.

Především se kodifikace jazykových prostředků podstatně přiblížila staršímu postulátu z 30. let odrážet co nejvěrněji, nejadekvátněji a také nejúplněji reálný současný spisovný úzus a v něm zejména spisovnou uzuální normu v celém jejím funkčním rozpětí. Zbavila se mnohých jevů, které v ní byly udržovány uměle, jako přežitek dřívější exkluzivní uzavřenosti spisovného jazyka, nebo na základě starších překonaných teorií a principů (historizující tradice, brusičské čistoty, přímočaré pravidelnosti apod.), a v souvislosti s tím vyšly ze spisovného úzu a přežily se. Na druhé straně je pro tuto kodifikaci charakteristický — rovněž již dříve formulovaný — princip důslednějšího přihlížení k inovacím ve spisovné normě, k novým výrazovým prostředkům, popř. k jejich nové funkční platnosti a vůbec k vývojovým změnám, k nimž ve spisovné praxi došlo, a to jak z hlediska formálního, tak i významového a funkčně stylového. Uplatněním těchto principů se podstatně zmenšilo napětí mezi kodifikací a spisovným územ a zeslabila se konzervační síla kodifikace.

Správnost základních teoretických principů kodifikace z první poloviny století prověřila a ověřila tedy naše společenská skutečnost v druhé polovině tohoto století důkladně. Vždyť v nových poměrech po r. 1945 bylo nemyslitelné, aby starší tradiční kodifikace předválečná vystačila zcela novým výrazovým potřebám spisovného jazyka spojeným s revoluční přeměnou celé společnosti. Proto mezi touto starší kodifikací a spisovným územ postupně nabývajícím povahy normy, a to nejen v oblasti lexikální, ale i v oblastech ostatních, narůstalo po r. 1945 silné napětí a z něho pramenící konflikty, které byly pro nové kodifikační akce poválečné silným podnětem a některé z nich přímo vyvolaly v život. Uskutečnění těchto kodifikačních akcí bylo ovšem umožněno nejen uvedenými faktory, ale i celkovou společenskou situací, zvláště velmi pozorným vztahem společnosti (i jejích vedoucích orgánů) k jazykovým otázkám. (Na druhé straně je třeba konstatovat, že i jazykověda přitom projevila, zejména pohotovostí a pružností při zpracování této naléhavé společenské objednávky, svou společenskou angažovanost.)

Dalším podstatným rysem kodifikace a kodifikačních akcí v uplynulém období je jejich vědecktější charakter. Řada dílčích kodifikací vznikala na podkladě rozsáhlých materiálových studií a analýz i teoreticky přesnějšiho poznání jazykových prostředků, jejich současných systémových vztahů, zákonitostí a vývojových tendencí, i jejich funkční platnosti. Platí to opět nejen o kodifikaci lexikální, ale také o kodifikaci některých jevů tvaroslovných, syntaktických, ortoepických i pravopisných. Bylo přitom mnohdy zapotřebí teoreticky revidovat, popřípadě i nově pojmut dílčí úseky kodifikace jazykových jevů, a to zejména se zřetelem k jejich novému systémovému charakteru.

Byly propracovány i některé nové teoretické principy kodifikace a objektivní kritéria kodifikačního hodnocení. Tak např. z nově propracovaného principu variantnosti vyplývá, že ne každá existence variant, synonymních a jiných konkurenčních prostředků může být pokládána za znak nestability spisovného jazyka a že ani pojem jednotnosti spisovného jazyka tuto existenci variant nevyklučuje. Naopak kodifikace variant, zejména slouží-li jako prostředek k podpoře perspektivnosti kodifikace, může tuto stabilitu a jednotu posilovat. Z důležité teze o pohybu základních stylových charakteristik konkurujících si jazykových prostředků na ose hovorovost → neutrálnost → knižnost vyplývá pro kodifikaci požadavek podporovat pohyb jazykových prostředků zejména do důležité pozice stylově neutrální. V pravopise byla teoreticky zdůrazněna potřeba větší racionálnosti pravopisného systému, zvláště vzhledem k osvojování si pravopisu ve školní výuce. S takovými racionálními úpravami (např. v psaní cizích slov, v psaní předložek s a z aj.) se již v praxi také započalo a s jejich dalším postupným, ale nenásilným zaváděním se i nadále počítá. Vědecktější princip lze spatřovat také v tom, že z kodifikačních příruček byly téměř zcela odstraněny zjednodušující kvalifikátory jazykové správnosti a byly nahrazeny adekvátnějšími a diferencovanějšími kritérii významovými a stylovými. Zejména v poslední době byl vznesen důležitý požadavek sebeanalýzy kodifikátorů a jejich postojů ke konkrétním kodifikovaným faktům.

Prohloubením tohoto vědeckého rysu kodifikace se podstatně zabránilo tomu, aby se při kodifikaci ve větší míře uplatnily subjektivní a individuální postoje kodifikátorů. K tomu přispěla i skutečnost, že se kodifikace realizovala většinou rozhodnutím autoritativního kolektivu a byla institucionálně zaštitěna. Tím získala i větší prestiž.

K příznačným rysům kodifikace uskutečněné v tomto období patří i ta skutečnost, že se při ní po mnoha stránkách a důsledněji uplatnil širší společenský aspekt. Jde především o zřetel k uživatelům spisovného jazyka v přípravných stadiích kodifikace, a to jak k uživatelům obecně, nediferencovaně, tak i k některým jejich diferencovaným skupinám. Takový smysl měly nejen dílčí sociolingvistické průzkumy jazykového povědomí a postojů uživatelů ke spisovné normě, popřípadě k její kodifikaci a k možnosti jejích změn, ale i bezprostřední širší účast uživatelů nebo jejich společenských zástupců na přípravách kodifikace (zejména kodifikace pravopisné), popřípadě značně širší a prohloubenější konzultace kodifikátorů se speciali-

zovanějšími skupinami uživatelů při kodifikaci lexikální, ortoepické i pravopisné. Také při uvádění kodifikace v život, do jazykové praxe, objevily se některé nové rysy těsnějšího sepětí kodifikátorů se společenskou praxí. Celkově však bude muset být tato součást jazykově výchovné a popularizační činnosti, má-li nenásilně a přirozeně působit na co nejširší veřejnost tak, aby uživatelé přijali kodifikační úpravy za své, lépe teoreticky — i s pomocí poznatků sociální psychologie — promyšlena a organizačně zvládnuta.

Důslednější společenský aspekt, zejména zřetel k rozdělení uživatelů do různých skupin, se uplatnil i při diferenciaci kodifikace samé. Nejvíce patrná je tato diferenciacie v trojstupňovitém popisu a kodifikaci slovní zásoby. Částečně byl tento diferenciační princip uskutečněn poprvé i v kodifikaci pravopisné, a to ve dvou stupních, a lze očekávat, že bude uskutečněn i v kodifikaci mluvnické.

Z dosavadního uplatnění diferenciačního principu kodifikace plynou důležitá poučení. Ukazuje se, že trojstupňovitost deskripce i preskripce jazykových norem, teoreticky propracovaná a v praxi realizovaná lexikografií, má při vši rozličnosti rovin jazykového systému (a také jejich norem) obecnější teoretickou i praktickou platnost. V lexikografii se rovněž osvědčila zásada, že základem musí být nejúplnější a nejvšestrannější vědecký popis, zachycující i vývojovou dynamiku systému a jeho prostředků (v jiných rovinách než v rovině lexikální budou však asi ještě dlouho suplovat takový souborný popis dílčí studie, třeba i knižní). Teprve z těchto základních děl by měl vycházet střední stupeň souborného zpracování celé roviny, a to již také s výraznějším regulačním (normativním) záměrem, určený aktivním, zejména tvůrčím uživatelům. Na nejnižším, praktickém stupni pro širokou veřejnost a vyšší stupně škol by se kodifikace měla vedle zachycení základních živých pravidelností (jádra) systému zaměřit zejména na vybrané obtíže vznikající při uvědoměném osvojování systému; byl také vznesen požadavek výhodný pro praxi, aby na tomto nejnižším stupni byla kodifikace všech rovin spojena do jediné příručky, jakýchsi Pravidel českého jazyka. S tímto rozsahovým i obsahovým plánem kodifikace lze snáze spojit i odhad časových dimenzí, v nichž lze periodické revize uskutečňovat, zejména ovšem na nejvyšším stupni.

Dosavadní zkušenosti z diferencovaných popisů a kodifikací ukazují rovněž na důležitost toho, aby všechny nižší stupně kodifikace jedné roviny byly i přes zjednodušení rozsahové, obsahové i formulační v zásadě jednotné a aby se v nich nevyskytovaly v popisu ani ve výkladu rozpory. Takto vzájemně propojeny mezi sebou by měly být ovšem i kodifikace jednotlivých rovin. I při vši diferencovanosti si kodifikace musí zachovat svůj komplexní charakter, spočívající na jednotných teoretických i metodických principech.

K širšímu společenskému zřeteli kodifikace lze počítat i teoretický postulát, který se však dosud nepodařilo v souborné kodifikaci dost uspokojivě realizovat, totiž požadavek většího sblížení kodifikace češtiny a slovenštiny tam, kde to je potřebné a kde to lze uskutečnit. Týká se to zvláště některých jevů pravopisných, v nichž

dosavadní nesoulad mezi češtinou a slovenštinou vede v některých bodech k rozkolísanosti normy a k zbytečným komunikačním poruchám. Ve spisovných normách obou našich jazyků ovšem probíhají a nepochybně budou probíhat intenzivněji vzájemné ovlivňovací procesy i v jiných, „neformálních“ jazykových rovinách, např. v syntaxi, v lexikální sémantice, ve frazeologii apod., procesy v dnešních podmínkách fungování obou jazyků zcela přirozené a zákonité. Tyto skutečnosti budou muset budoucí kodifikátoři češtiny, budou-li chtít být právy základním principům kodifikace, včetně jejího perspektivního, prognostického charakteru, citlivě respektovat.

Souborná kodifikace spisovné češtiny uskutečněná v uplynulých 30 letech, co do rozsahu největší a nejvýznamnější v historii našeho jazyka, měla tedy nesporně po všech stránkách progresivní charakter. To ovšem neznamená, že vyřešila všechny problémy spojené s fungováním současného spisovného jazyka a s tradováním jeho norem, že neměla své chyby, nedostatky a omyly. Zmíním se zejména o některých principiálních otevřených otázkách kodifikace a naznačím i některé další možnosti jejího budoucího zdokonalování.

Nejdůležitější je podle našeho názoru otevřený problém, který sice vychází z širší stratifikace (a tedy teorie) spisovného jazyka, ale jehož řešení má velmi konkrétní dopad i na kodifikaci, a to jak chápat dnešní rozpětí spisovného jazyka. Tento problém bývá vyjadřován i v jiných pojmech a názorových konstrukcích, někdy dost podstatně, až diametrálně od sebe odlišných, jak to je patrné i na této konferenci: Na jedné straně se spisovný jazyk chápe jen — cituji — jako forma (nikoli tedy útvar) národního jazyka užívaný jen k oficiálnímu, explicitnímu, „čistě spisovnému“ vyjadřování; na druhé straně se prosazuje — také ve smyslu tendencí tzv. demokratických — velmi široké sblížení spisovného jazyka (spisovných norem a jejich kodifikace) s běžnou mluvou, s normami běžné konverzace, jako zespisovnění prostředků běžné mluvy atp.

Řešení těchto otázek se týká kodifikace jazykových prostředků (a také jejich stylových charakteristik) ve všech rovinách, zvláštní postavení má však — jak známo — v češtině kodifikace tvaroslovná. Specifické postavení tvarosloví spočívá nejen v tom, že historizující kodifikace ze začátku 19. stol., která do značné míry platí dodnes, je současným normám běžné mluvy dost vzdálená, ale také v tom, že toto značné oddálení tvarů vyhraněně spisovných od tvarů běžné mluvených nemá — na rozdíl od syntaxe, stylu i slovní zásoby — funkční opodstatnění, není účelné a je dáno jen dlouhodobou tradicí. Tím je i dáno, že se tvaroslovné prostředky běžné mluvy postupně přehodnocují, integrují se v rámci spisovného jazyka; i když kodifikace po r. 1945 leccos přijala, bude nutné, aby tyto změny ve spisovné normě zachycovala citlivěji. Jde zejména o jevy, které se ve spisovném úzu upevnily již před delší dobou a jejichž nespisovnost, popř. nižší slohový příznak si mnozí uživatelé už vůbec neuvědomují (tzv. „notorické chyby“), ale i o jevy, které se pocítují jako slohově příznakové, popř. na hranici spisovnosti, kterých však uživatelé i přesto ve spisovné komunikaci užívají, protože kodifikované dublety pokládají pro mluvený projev za

příliš vypjatě spisovné. Takové jevy se často šíří v souvislosti s destrukcí jistých typů, popř. s restrukturalací celých podsystémů.

Seznam takových jevů určených k novému postupnému přehodnocení v kodifikaci je připraven. V přípravné kodifikační fázi bude však třeba každý z těchto jevů důkladně analyzovat jak z hlediska poznání nových principů uspořádanosti typu, popř. podsystému, do něhož je zapojen, tak i z toho hlediska, zda nejde o jevy regionálně nebo jinak omezené, ale skutečně celonárodní, zda tu došlo k vyrovnání v běžné mluvě obecně. Studie prof. Běliče, který byl iniciátorem tohoto kodifikačního přehodnocování, mohou posloužit jako dobrý vzor.

Další konkrétnější, otevřený a neřešený soubor otázek kodifikace spisovné češtiny se projevuje tam, kde se střetává novější uzuální norma s požadavkem udržovat nebo posilovat v jazyku prostředky, které umožňují významovou nebo funkční diferenciaci. Uzuální norma tu rovněž často vzniká jako důsledek destrukce typu nebo jeho nové restrukturalace. Jako příklady těchto rozporů by bylo možno uvést řadu jevů syntakticko-tvaroslovných (např. pasívní přičestí jmenné a slovesná adjektiva složená v přísudku), čistě tvaroslovných (např. podoby a tvary přechodníků), ale také velký počet případů pravopisných (od psaní složených adjektiv až k interpunkci); o některých z nich byly publikovány studie v *Naší řeči*, ale k definitivnímu rozhodnutí nedošlo, protože stav je značně komplikovaný a plný rozporů. Domnívám se, že některé myšlenky z referátu prof. Buttlerové na této konferenci, zejména uplatnění zřetele jak ke kódovači, tak k dekódovači sdělení, by mohly přispět k teoretickému řešení těchto otázek, podobně jako se uplatnily již dříve v pražské škole při řešení funkcí pravopisu (zaznamenávací a vybavovací funkce).

A konečně za třetí a nejkonkrétnější otevřenou otázku kodifikace češtiny lze považovat nesoulad, který se v mnohých jevech projevuje mezi grafikou a výslovností u slov přejatých. Týká se to nejbezprostředněji kvantit a skupin slov s intervokálním s/z. Je např. silně problematické, trvá-li kodifikace striktně na vyslovování dlouhé samohlásky tam, kde úzus kolísá a kde píšeme grafém krátký, a zcela neudržitelná situace je tam, kde příznakový grafém s označením délky se ve výslovnosti připouští realizovat dlouze i krátce (*balkón*, *špión*).

Nová kodifikace výslovnosti (i pravopisu) bude muset důkladněji promyslet zásadně novou sociolingvistickou situaci, v níž se čeština ocitla v důsledku revolučních změn v pojetí výchovy a vzdělání, a zvážit zvýšenou aktivitu grafického systému z toho vyplývající, jeho působení na zvukovou realizaci slov. Týká se to nejen jmen obecných, ale i mnohých jmen vlastních, osobních i zeměpisných, zejména také přejímaných z jazyků, které nepatří k jazykům světovým (např. jazyků severských), a jejichž výslovnost nemá u nás kulturní tradici.

Vedle těchto tří zásadních nedořešených nebo otevřených okruhů otázek je ovšem v kodifikaci současné spisovné češtiny i řada nedostatků nebo omylů dílčích, vesměs pramenících z nedůslednosti nebo z povrchnosti při aplikaci principů, o nichž jsme

mluvili vpředu. Budoucí kodifikace bude muset mít více na zřeteli stav v úzu, zvláště tam, kde úzus nabývá povahy normy a přitom se od kodifikace liší (např. v psaní velkých písmen, v nekorigovaném úzu i v rodovém rozlišení *i/y* v elových přičestích). Zapotřebí bude i všestranně posilovat její vědecký charakter. Každý návrh na kodifikační změnu by měl vycházet z analýzy reprezentativního souboru pozorovaných jevů ze všech komunikačních oblastí a z důkladnějšího teoretického poznání současného systémového zapojení jevu. Bude-li návrh na změnu teoreticky zdůvodněn a doložen, bude-li patrné, že nejde o libovůli kodifikátora nebo o názor subjektivní, má i lepší naději na rychlé a bezkonfliktní přijetí, jak to ukazují dosavadní zkušenosti. Bude účelné pokračovat v racionálních úpravách pravopisu, a to nejen z hlediska obsahového, ale také, zejména na nejnižším stupni kodifikace pro školu, celou kompoziční výstavbou textu pravidel českého pravopisu s přístupnějšími formulacemi.

Při periodických revizích kodifikace bude vhodné posilovat i její společenský aspekt, a to jak nenákladnými, ale efektivními sociolingvistickými průzkumy a sondami u vybraných jevů, kde se uvažuje o změnách, tak i širšími konzultacemi s odborníky u jevů specializovaných.

Po vydání akademické mluvnice češtiny bude každá z rovin (kromě ortoepie) popsána (a vlastně tedy také kodifikována) nejméně dvojstupňově. Při nedostatku základního, nejvyššího stupně v popisu mluvnickém, pravopisném a ortoepickém bude potřebné zpracovávat pro aktuální vybrané úseky stavby češtiny dílčí podrobné analýzy s kodifikačním zaměřením monograficky. Co se týče nejnižšího stupně pro školy, mělo by být nejbližším cílem sloučení kodifikace všech rovin do jediné příručky, při čemž by bylo zapotřebí uvažovat o zjednodušení a zpřístupnění popisu a kodifikace, jak jsme o tom už mluvili.

Při časově nestejném vydávání kodifikačních příruček i dílčích revizí kodifikace nebude zřejmě ani v budoucnu možné zcela se vyhnout „začarovanému kruhu“ rozporů mezi jednotlivými souvisejícími pracemi. Jde však o to, aby tyto rozpory byly zmenšeny na minimum (k tomu může přispět i zřetel k perspektivnosti kodifikace) a aby byly co nejdříve odstraněny.

Nové prvky by se měly objevit i v uvádění kodifikace v život. Při postupných periodických revizích kodifikace by se mělo veřejnosti dostávat soustavnějších a přehlednějších informací, a to nejen v lingvistických časopisech. Vzhledem k ekonomickým a technickým možnostem (nebo „nemožnostem“) nových edicí, popř. reedici kodifikačních příruček by bylo možno uvažovat i o nových technických způsobech informování široké veřejnosti (např. formou doplňkových listů k příručkám apod.)

Jak jsme se již zmínili, je obtížné přesně časově naplánovat periodické revize zejména nižších stupňů kodifikace. Kromě nestejnomyšlného vývoje jednotlivých rovin jazyka i různých jednotlivých prostředků v jedné rovině vstupují do hry i faktory společenské, ekonomické, technické apod. Zkušenosti však ukazují, že je

účelné spínat dílčí revize s postupným vydáváním jednotlivých děl a příruček. Tak např. by bylo tuším chybné nevyužít připravovaného vydání trojsvazkové akademické mluvnice češtiny k dílčí revizi kodifikace tvaroslovné a syntaktické, i když propojení těchto dílčích změn do nižších kodifikačních stupňů (mluvnic a slovníků) bude činit jisté obtíže a nevyhne se rozporům mezi příručkami. Teprve poté by asi bylo výhodné uskutečnit — zejména po důkladné koordinaci se slovenskými kodifikátory a v souvislosti s uvažovaným vydáním souborných jednosvazkových *Pravidel českého jazyka* (se slovníkem) — také společnou dílčí revizi kodifikace pravopisné a ortoepické, a to zejména v těch jevech, které jsme tu naznačili. To ovšem neznamená, že by se tyto revize neměly připravovat s jistým časovým náskokem.

Důkladná a všestranná revize kodifikace spisovné češtiny vycházející z prohloubené teoretické základny, uskutečněná na počátku socialistické éry života našeho národa, tedy nepochybně ulehčila situaci všem dalším, nastupujícím generacím lingvistů, kterým tyto otázky budou svěřeny. Bylo by dobré, kdyby si tito budoucí kodifikátoři — i širší veřejnost vůbec — uvědomili, že kodifikační činnost je jen jednou ze složek komplexní jazykové kultury a že vedle základních kodifikačních příruček a jejich působení si potřeba komunikace a kultury vyjadřování vyžadují i řadu děl a příruček speciálních (např. stylistických), popř. publikací jazykově výchovných (i s kritickým zaměřením), popularizačních knížek apod. Jsme v té šťastné situaci, že se zvyšující se obecně kulturní úroveň širokých vrstev stoupá i zájem o zvyšování kultury vyjadřování (a dorozumívání vůbec) a s ní souvisící kultury jazyka.

O DYNAMIKE ZVUKOVÉHO PLÁNU SÚČASNEJ SPISOVNEJ SLOVENČINY

ÁBEL KRÁL

1. Súčasná spisovná slovenčina dobre plní úlohy jazyka ekonomicky a kultúrne vyspelej socialistickej spoločnosti. Splňa všetky požiadavky štýlovo diferencovaného, systémovo ustáleného, lexikálne bohatého spisovného jazyka. Vyrovnala sa s problémami prudšieho rozvoja relatívne mladého spisovného jazyka a ani časové úseky, v ktorých bolo viac pokusov o neadekvátne zásahy do jej vývinu, nespôsobili zvraty a nezanechali v nej hlbšie stopy.

O spisovnej slovenčine možno dnes hovoriť nielen ako o jazyku systémovo ustálenom, lež aj pružnom a dynamickom. Chcel by som povedať niekoľko poznámok práve o dynamike zvukového plánu súčasnej spisovnej slovenčiny. Pritom do dynamickej zložky zahrňam také javy synchronnej pohyblivosti, ktoré majú systémove väzby a súvislosti, nevymykajú sa možnostiam systémového zaradenia a opisu, resp. ani prognózy smerov ich ďalšieho vývinu.

Ústne prejavy sú dnes najfrekventovanejším spôsobom používania spisovnej slovenčiny. Sú tak aj jedným z určujúcich faktorov synchronnej dynamiky spisovnej normy (porov. A. Jedlička). Okolnosti a podmienky tejto skutočnosti nie sú špecificky slovenské a netreba o nich hovoriť. Skôr je špecifické, že v štúdiu zvukových javov spisovnej slovenčiny sme dlhšie obdobie postupovali nevyvážene. Hodne pozornosti sa venovalo otázkam fonológie, zreteľne menej otázkam fonetiky slovenčiny, hoci obidve tieto disciplíny sa podmieňujú a majú v Československu svetovú tradíciu — fonológia v teórii Pražskej školy a v jej rozvíjateľoch, fonetika v práci českých fonetických pracovníkov, ktorých tradíciu založil J. Chlumský, rozvíjal ju B. Hála a dnes generácia fonetikov, ktorej práci sa dostalo ocenenie aj v tom, že jej reprezentant stojí na čele svetovej asociácie fonetikov.

Na Slovensku sa fonetika začala sústavnejšie rozvíjať až v posledných desaťročiach, hoci začiatky fonetického štúdia slovenčiny siahajú až do dvadsiatych rokov nášho storočia, do začiatkov vedeckej aktivity B. Hálu. Nasledujúci slovenský pokus o dobové fonetické dokumenty o slovenčine je venovaný vybraným otázkam liptovských nárečí (J. Stanislav). No už na začiatku tridsiatych rokov sa zjavil aj prvý pokus o sústavný ortoepický opis spisovnej slovenčiny (L. Novák). V štyridsiatych rokoch vyšla knižka H. Barteka *Správna výslovnosť slovenská* (1944) a v nasledu-

júcom desaťročí ešte knižka J. Stanislava *Slovenská výslovnosť* (1953). Potom už vzniklo samostatné fonetické pracovisko a v nasledujúcom desaťročí sa zjavili aj vážnejšie fonetické práce založené na solidnom materiálovom štúdiu slovenčiny. Bez zveličovania možno azda povedať, že ich dôstojne reprezentuje *Atlas slovenských hlások* (1969).

Ako je všeobecne známe, fonologický opis slovenčiny je spojený najmä s menom E. Paulinyho, ktorý v minulom roku vydal tretí prepracovaný fonologický opis súčasnej slovenčiny.

2. V posledných rokoch sme sa osobitne zaoberali aj štúdiom ortoepie slovenčiny. Tak vznikli dva pokusy o sústavný a podrobnejší opis ortoepických javov dnešnej spisovnej slovenčiny a uzavreli sme aj najdôležitejšiu časť práce Ortoepickej komisie SAV — odovzdali sme do tlače rukopis kodifikačnej príručky slovenskej spisovnej výslovnosti. Nie je náhoda, že sa práve teraz rozvinula aj diskusia o niektorých zásadných fonetických a fonologických otázkach.

Štúdium fonetických, fonologických a ortoepických javov súčasnej spisovnej slovenčiny, ale aj ich konfrontácia s historickým pozadím umožňujú nám vidieť niektoré fakty vývinových procesov a tendencií v súčasnej spisovnej slovenčine a uvažovať aj o jej synchronnej dynamike. Z bohatej problematiky vyberám tieto javy: 1. Štýlová diferenciacia spisovnej slovenčiny. 2. Niektoré javy vokalizmu. 3. Niektoré javy konsonantizmu.

Štýlová diferenciacia slovenčiny. Dnes sa uskutočňuje proces fonickej štýlovej diferenciacie spisovnej slovenčiny. Nie je to proces nový. Pozoroval ho už L. Novák. No dnes sa tento proces dynamizuje a črtajú sa v ňom pevnejšie obrisy členenia. Napr. v súčasnej kodifikácii sa samohláska *ä* kvalifikuje ako príznakový prvok výslovnosti, ako hláskoslovný znak tzv. vyššieho štýlu slovenskej spisovnej výslovnosti. V tomto štýle sa tiež výraznejšie prejavuje tendencia zachovávať spoluhláskové skupiny na hraniciach morféme, najmä na hraniciach slov a na hranici predpony a koreňa (základu) slova a vôbec neuskutočňovať niektoré asimilácie (napr. asimiláciu miesta artikulácie). Tento štýl sa ustáľuje pod tlakom po väčšej miere explicitnosti a signálovej informačnej redundantnosti, než je to v tzv. neutrálnom a nižšom štýle slovenskej výslovnosti.

Naša kodifikácia ráta iba s dvojitým štýlovým členením výslovnosti — na štýl neutrálny a vyšší. No podľa môjho štúdia prejavuje sa rovnako silná tendencia fonickej diferenciacie aj smerom opačným — upevňuje a ustáľuje sa voľnejší štýl spisovnej výslovnosti, ktorý som nazval nižším štýlom. (Ako vidieť, je tu podobná situácia ako ju napr. v ruštine zachytáva R. I. Avanesov.) Nižší štýl možno hrubo charakterizovať ako menej explicitnú výslovnosť prejavujúcu sa najmä väčším rozsahom rozličných asimilácií vnútri slova i na hraniciach slov. To je výslovnosť ústnych rokovanií a konverzácií v spoločensky menej reprezentatívnych a menej záväzných situáciách, ak sa tieto komunikačné akty neuskutočňujú v nárečiach. Tento stav je výsledok spontánneho a sústavného používania spisovnej slovenčiny

účastníkmi takýchto komunikačných aktov, pričom sa napr. nárečová výslovnosť okrem ustáleného používania v oblasti príslušného nárečia vyhradzuje iba pre najužší osobný kontakt, v ktorom sa osobitne jazykovo signalizuje moment súkromnosti, resp. intímnosti.

Vzhľadom na to, že v slovenčine nie je osobitný jazykový útvar medzi spisovným jazykom a nárečiami, má dnes tento typ výslovnosti vysokú frekvenciu. Pri určitej definícii štandardu (štandardnej výslovnosti), najmä pri absolutizácii štatistických faktov práve tento typ by som nazval štandardnou výslovnosťou. No pojem štandardu sa do tohto trojitého členenia nehodí.

S určitými obmedzeniami by sa sem dali zaradiť prejavy tzv. hovorového jazykového (funkčného) štýlu, ak by sme ho definovali ako štýl spisovnej slovenčiny. Nepatrili by však doňho viaceré z prvkov výslovnosti, ktoré sa v našich prácach zo štylistiky uvádzajú ako typické pre hovorový štýl — [peesiat, briečer, spievá]. Inými slovami: pojem hovorového (funkčného) štýlu by sa mal z fonického hľadiska prepracovať.

Napriek tejto fonickej diferenciacii udržuje si súčasná spisovná slovenčina územnú jednotnosť.

Stálym dynamizujúcim prameňom spisovnej výslovnosti slovenčiny je práve nižší štýl výslovnosti, ale aj napätie medzi nižším a vyšším štýlom. Doňho totiž ľahko prenikajú a cezeň sa rozširujú aj krajové a iné prvky a vo vysokej frekvencii prejavov v nižšom štýle sa upevňujú artikuláčne stereotypy, ktoré sa presadzujú aj v situáciách vyžadujúcich iný štýl spisovnej výslovnosti, pričom sa „overuje“ ich komunikačná nosnosť a prehodnocuje sa ich funkčnosť.

Niektoré javy vokalizmu. Viaceré problémy spisovnej výslovnosti súvisia s cudzími, prevzatými a zdomáčňovanými slovami. V spisovnej slovenčine sa napr. v cudzích a prevzatých slovách žiada aj výslovnosť samohlások ö, ő, ü, ű. No zdomáčňovanie sa prejavuje stálou tendenciou nahrádzať tieto hlásky slovenskými vysokými a prostrednými samohláskami (porov. výslovnosť [parfem, parfum, nuansa, rezumovať, rendgen]). Dynamický prvok je v koexistencii s formami [nü-ansa, röndgen] a v protichodnej tendencii rešpektovať výslovnosť v odovzdávajúcom jazyku. Vo vyššom štýle je aj väčšia frekvencia citátového fungovania cudzích slov.

Stály pohyb sa tu uskutočňuje aj diftongizáciou samohláskových skupín (porov. [hĕrarxi-a, higiena, higienickí, matriarxát, sociálistmus, sociálistickí, maňiera, ďiabol, pieta, pietni] — *Slovník slovenského jazyka* uvádza *pietný* [pje-]). S tým súvisia aj také zmeny, ako je zmena predchádzajúcej spoluhlásky (tzv. mäčkanie) [taľian] alebo zmeny v kvantite samohlások [pietni].

S cudzími slovami sa do slovenskej výslovnosti dostáva aj dvojhláska *jo*. Sú to najmä slová z ruštiny [matrioška], ruské mená [semion, serjoža], ale aj slová z iných jazykov [fiort]. Uvažuje sa už o tom, že morfológickým tlakom by sa táto dvojhláska mohla postupne dostávať aj do niektorých tvarov domácich slov (porov. *Babia hora* — *pod Babiou horou*).

V systéme slovenských dvojhlások určitú nestabilitu a kolíziu s príbuznou konsonanticko-vokalicou skupinou pozorujeme pri dvojhláske [üo] a slabike [vo]. Konštatujeme časté ortoepické chyby vo výslovnosti ako [dvofežití, dvovot, kvora, skvor, stvol], a na druhej strane je zasa vysoko frekventovaná chybná výslovnosť [düor, potüora, süoi, süokor, tüoi]. Je to jeden z dôsledkov osobitného fungovania hlások radu v v spisovnej slovenčine.

Pozoruhodné je mimoriadne vysoké percento krátenia dlhých samohlások. Zdá sa, že sa uskutočňuje podľa určitých zákonitostí. Ukazuje sa napr. závislosť kvantity vokálu od slabičnej dĺžky slova a od miesta očakávanej dlhej samohlásky v slove. Bude treba preskúmať, či tu nepôsobia aj iné činitele, napr. činitele morfológické a fonologické. Sama frekvencia skrátených alebo krátkych samohlások na mieste očakávaných dlhých má v mnohých spisovných prejavoch rozsah nekompatibility s fonologickou opozíciou krátkosti a dlhosti. Z tohto hľadiska bude treba preštudovať aj oslabovanie pravidla o tzv. rytmickom krátení v slovenčine a v ňom osobitne postavenie dvojhlások.

Niektoré javy konsonantizmu. Postavenie zdvojených spoluhlások v norme spisovnej výslovnosti sa síce upevnilo (zdvojené spoluhlásky sa pokladali za súčasť spisovnej normy už v práci L. Nováka), no ich fonetická realizácia a výskyt nie sú ustálené. Možno očakávať, že aj súčasný kodifikačný návrh, ktorý obsahuje dosť zložité pravidlá, bude sa časom meniť podľa toho, ako sa (azda aj pod vplyvom kodifikácie) bude vyvíjať spisovná prax. Za ustálenú možno pokladať výslovnosť zdvojených spoluhlások v prípadoch, kde sa stretajú dve rovnaké spoluhlásky (*cenný, vyšší, chyťte, rozsúdiť, nad tunelom*) alebo kde sa stretá záverová spoluhláska so záverovo-úžinovou (*sudca, rozhodca, dobytčí, Bytča*). Tu je (jednoznačne v prvom prípade) súhra fonologickej roviny (resp. roviny kódu) s rovinou fonetickej realizácie. Inde takej súhry niet, resp. sa takáto súhra nepredpokladá. Napr. na hranici predpony a koreňa (základu) slova sa bežne vyslovuje buď [na>čiť, o>žať, po>čička, pre>cieň, pre> cudok, pre>zápas], buď [natšiť, odžať, potšička, pretšieň, pretsudok, predzápas].

Zo zákonitosti, že v skupinách troch a viacej spoluhlások sa zdvojené spoluhlásky nevyslovujú, vymykajú sa skupiny, v ktorých tretou spoluhláskou je sonóra. Tu sa prejavuje tendencia vyslovovať zdvojené spoluhlásky ako medzi dvoma samohláskami [hr>čí, pre>tlač, pre>triedni, ro>slabikovať, ro>sviečiť]. Tendencia zjednodušovať trojčlenné a viacčlenné spoluhláskové skupiny má všeobecne progresívny charakter. Synchronne tu pôsobí aj model slov, v ktorých je dnes morfematická hranica zastretá alebo menej priehľadná ako v slovách *podstata, predstava, predstavenie, predstierať*. Tak sa už ustáleno vyslovuje aj [otpusťe, precpeň, prectix, rostreknuť, rostrihnuť, vífastvo] atď., hoci tu vedomie morfematickej hranice je. No v spisovných prejavoch sa súčasne na hranici predpony a koreňa slova vyskytuje aj výslovnosť [pretspeň, pretsťix] azda podľa modelu výslovnosti [natšiť, pretšieň]. Pravda, výslovnosť [pretspeň, pretsťix] hodnotíme dnes ako literkovú a hyper-

korektnú (pri nej možno dnes uvažovať aj o vplyve ortografie na výslovnosť).

Dynamická zložka výslovnosti zdvojených spoluhlások v spisovnej slovenčine sa prejavuje aj v miere splývania spoluhlások, ktoré sa líšia miestom artikulácie (podľa E. Paulinyho hovoríme o neutralizácii protikladu komplatnosť—difúznosť). V nižšom štýle sa tu ustáleno uskutočňuje úplná asimilácia, takže sa vyslovuje iba [o>fiaľ, o>fať, o>ďaleka], ale rovnako aj [ro>širiť, ro>žiariť]. V neutrálnom a vyššom štýle sa pri sykavých spoluhláskach táto neutralizácia nepripúšťa. Okrem toho v neutrálnom a najmä vo vyššom štýle sa vyskytuje aj výslovnosť, počas ktorej pri stretaní kompaktnej a difúznej záverovej spoluhlásky nastáva zmena miesta a šírky záverového dotyku bez explozívneho prerušenia, t. j. výslovnosť [otfiaľ, oddaleka]. Prítomnosť jediného (dlho trvajúceho) záveru a jedinej explózie umožňuje interpretovať výsledok tejto neutralizácie ako zdvojenú spoluhlásku. No pretože splnutie je voľnejšie, menej tesné ako v prípade, kde nastane úplná neutralizácia a od začiatku sa uskutočňuje palatálny (resp. alveopalatálny) záver, navrhli sme rozlišovať v rámci zdvojenosti spoluhlások tzv. voľné a tesné spojenie. Sám pojem zdvojenosti spoluhlások implikuje potom osobitnú zložku dynamickosti, t. j. synchronne možnosť voľného i tesného spojenia, perspektívne asi vývin k tesnému spojeniu, najmä v neutrálnom štýle.

Ako je zrejmé, za týmito skutočnosťami sa skrýva zaujímavá fonetická a fonologická problematika, lebo signálové a perцепčné identifikovateľné fakty tzv. voľného a tesného spojenia (napr. rozličná miera ohybu formantov susednej samohlásky) umožňovali by interpretovať voľné spojenie ako osobitný prípad neutralizácie, pri ktorej ani na strane kódovania ani na strane dekódovania nevznikajú zdvojené spoluhlásky, ale vystupuje skupina *tľ*, lenže s jedinou explóziou. Treba podotknúť, že aj pri stretaní záverovej a úžinovej spoluhlásky na hranici predpony a koreňa slova vo výslovnosti [otsúdiť] sa obyčajne vyslovuje neexplozívne *t* (záver sa ruší mäkko, takže po ňom priamo nasleduje sykavý šum úžinovej spoluhlásky).

Dynamické vývinové prvky súčasnej spisovnej slovenčiny pozorujeme aj pri mnohých iných spoluhláskových skupinách a pri iných asimiláciách. Zložitá a kodifikačne nedoriešená je napr. problematika tzv. úžinového *n*, t. j. výslovnosť *n* pred úžinovými (resp. bokovými) spoluhláskami. Aj v tzv. kultivovaných spisovných prejavoch sa vyskytuje výslovnosť, v ktorej sa namiesto *n* s oslabeným záverom, resp. namiesto úžinového *n* vyslovuje už nosový stredný stredový vokál [ã]. To je výslovnosť [iãžniier, paãski, zdaãlivo, úpeãlivo] atď. Pri ďalšom uvoľnení výslovnosti nosová hláska úplne zaniká — vyslovuje sa [ižniier]. Preto v pripravovanej kodifikácii ani nerekriminujeme výslovnosť úžinového *n* ani jeho výskyt (napr. v ortoepickom slovníku) nezachytávame. Upozorňujeme iba, že v týchto situáciách sa v spisovnej výslovnosti nemá vyslovovať *n* s explóziou (a eventuálne s krátkym vokalickým zvukom [ã]) a nemá sa *n* ani natoľko oslabovať, aby sa na jeho mieste vyslovovala už nosová samohláska. Je to však iba prechodné alebo dočasné a núdzové riešenie. V spisovnej výslovnosti je tu značný rozptyl, pohyb a napätie,

ktorého póly vyznačuje na jednej strane výslovnosť nespisovná a ďalej výslovnosť nižšieho štýlu, na druhej strane výslovnosť litierková a hyperkorektná. Riešenie prinesie sama jazyková prax. Pri uvedenom trojitom štýlovom členení spisovnej slovenčiny je výslovnosť úžinového *n* pevnou súčasťou spisovnej slovenčiny, nie je však ustálený rozsah jeho výskytu a jeho fonetický status v neutrálnom a najmä vo vyššom štýle.

Výraznú synchronnú dynamiku pozorujeme aj vo výskyte výslovnosti spoluhlások *l-l*. Prejavuje sa najmä v prenikaní výslovnosti *l* do kultivovaných spisovných prejavov v zhode s jestvujúcou (staršou) kodifikáciou. Tento jav by si zaslúžil mimoriadnu pozornosť.

3. Všetky spomenuté, ale aj iné (a to aj niektoré suprasegmentálne) javy reprezentujú dnes pohyblivú zložku zvukového (špeciálne ortoepického) plánu spisovnej slovenčiny a napätie z pozície ich fungovania napr. vo výslovnostných štýloch, ktoré sa vyrovnáva pohybom v mikrosystémoch. Všetky majú súčasne systémové väzby (nie sú to jednotliviny), predstavujú triedy javov súvisiace s inými triedami a pri niektorých možno reálne uvažovať aj o smere ďalšieho vývinu. Preto ich pokladám za synchronnú dynamickú (dynamizujúcu) a progresívnu zložku súčasnej spisovnej slovenčiny. Chcem ešte zdôrazniť, že ich netreba ani nemožno kvalifikovať ako prejavy systémovej lability súčasnej spisovnej slovenčiny. Myslím, že sme sa s nimi dobre vyrovnali aj v terajšej ortoepickej kodifikácii. Rátali sme s nimi a usilovali sme sa ponechať priestor aj pre ich vývinovú dynamiku.

ODRAZ DYNAMIKY JAZYKOVÉHO VÝVINU NA PREHODNOCOVANÍ KNIŽNÉHO ŠTÝLU

JÁN BOSÁK

Jedným z predpokladov na určenie štýlovej diferenciacie javov je pojem synchronnej dynamiky (Jedlička, 1973 a). Za štýlovo príznakové sa pokladajú periférne prvky (a oblasti) systému, či už ide o prvky alebo javy nastupujúce (integrované), alebo ustupujúce (delimitované) z jazykového systému. Je to známy protiklad hovorovosť — knižnosť, predstavujúci jeden zo základných štýlových rozdielov v komunikačnej sfére, v ktorej sa využíva spisovný jazyk (Hausenblas, 1973). V dôsledku preferovania a orientácie bádania v ostatných rokoch — pravda, v zhode s objektívnym vývinom — na bežne hovorený jazyk, resp. na hovorový štýl, zanedbalo sa skúmanie knižnosti, akoby už sám tento termín — v spomínanom spoločenskom i výskumnom kontexte — evokoval istú nesúčasnosť a neaktuálnosť. Táto absencia teoretickej rozpracovanosti i širšej materiálnej analýzy sa však potom odráža nepriaznivo najmä v lexikografickej praxi, ako je to v *Slovníku cudzích slov* (Ivanová-Šalingová—Maníková, 1979), keď sa neadekvátne určujú základné stylistické charakteristiky jazykových prostriedkov, dané ich umiestnením na osi hovorovosť — neutrálnosť — knižnosť (Jelínek, 1979).

Doteraz u nás problematike knižnosti venoval najviac pozornosti A. Jedlička, a to špeciálne v štúdií *K pojetí a vymezení knižnosti* (Slovo a slovesnost, 34, 1973, s. 92—97) a potom v monografii *Spisovný jazyk v současné komunikaci* (1974). V protiklade k hovorovým prvkom, ktoré sú v základe charakteristické pre hovorené prejavy a sú bezpríznakové v hovorených prejavoch, knižné prvky sú prevažne viazané na vrstvu písaných prostriedkov. Na rozdiel od neutrálnych prostriedkov sú knižné prvky frekvenčne obmedzené a sú obmedzené aj čo do možnosti svojho používania v jednotlivých funkčných sférach. (To je vari dôvod uvažovať iba o knižnej vrstve.) Pri hodnotení na časovej osi niektoré z nich postupne prechádzajú medzi zastarané alebo zastarávajúce, resp. archaické slová. Knižné prvky majú ráz nadnesenosti, patetickosti, slávnostnosti, v istých jazykových situáciách je však ich používanie nevyhnutné a žiadúce. V podstate takto vymedzuje knižné slová v slovenčine aj J. Mistrík v *Slovenskej stylistike* (1977) s tým, že sú to zväčša slová cudzieho pôvodu a že sú „strojené, používané akoby ‚vyššie‘, najmä vo vedeckom a knižnom štýle“ (op. cit., s. 226).

Knižnosť a hovorovosť stoja teda na opačných póloch štylistickej stupnice a majú odchodnú, rozdielnu funkciu v mechanizme spisovného jazyka. Kým cez filter hovorovosti na jednej strane tejto škály vstupujú do systému spisovného jazyka výrazové prostriedky z bežne hovoreného jazyka (resp. z nespisovných útvarov determinovaných územne, sociálne, profesionálne a pod.), s prípadnou možnosťou prejsť ďalej do neutrálnej vrstvy, cez filter knižnosti na opačnom póle sa jazykové prostriedky vysúvajú za hranice spisovného jazyka (posun na časovej osi) ako slová archaické, zastarané, knižné zastarané. Pravda, celý tento proces štylovej neutralizácie nie je taký jednoduchý. Mnohé slová vypadávajú už z hovorového štýlu ako zastarané, iné fungujú ako významovo rovnocenné varianty (napr. domáce slovo popri prevzatom).

V doterajších prácach až na malé výnimky sa hovorovosť — zrejme pre svoju dynamickosť a istú integrujúcu funkciu — kladie „vyššie“ ako knižnosť, čo sa prejavuje okrem iného v tom, že napríklad pri klasifikácii štýlov spisovného jazyka sa hovorový štýl vyčleňuje spravidla jednoznačne, no knižný štýl už iba sporadicky (vyčleňuje ho Hausenblas, 1973), zväčša sa hovorí o knižnej vrstve (Jedlička, 1974), resp. o knižných slovách (Mistrík, 1977). Pritom existuje podľa nášho názoru viac dôvodov na vydeľovanie knižného štýlu ako samostatného javu.

Z hľadiska logickej stavby spisovný jazyk možno chápať ako istý druh kybernetického mechanizmu, ktorého vstup predstavuje hovorovosť a výstup knižnosť. Z tohto pohľadu sú hovorovosť a knižnosť hierarchicky na tej istej úrovni (sú to opačne orientované vektory), aj keď inventár prvkov knižného štýlu sa môže javiť ako obmedzenejší, uzavretejší, neproduktívnejší a pod.

Základnými kritériami pri určovaní knižnosti jazykového prostriedku je najmä časový faktor a funkčný faktor. Obidva tieto faktory pôsobia síce limitujúco, ale nie až po tú hranicu, že by s postupujúcou diferenciáciou spisovného jazyka zmenšovali a obmedzovali repertoár knižných prostriedkov. Ak sám termín knižnosť implikuje zastaranosť, historickosť, archaickosť a pod., je to dôsledok aj neadekvátnej lexikografickej praxe, keď sa v sústave štylistických kvalifikátorov nerešpektujú synchronne hranice spisovného jazyka. Tak v citovanom SCS sa ako knižné označujú slová, ktoré boli štylisticky neutrálne koncom minulého storočia, nanajvýš začiatkom nášho storočia. Ide o desiatky slov ako *celebrita* „1. slávna, chýrna, vážena osoba, osobnosť; 2. znamenitosť“, *emeritus* „kto bol penzionovaný; vyslúžiliec“, *frugalita* „striednosť, skromnosť“, *servitút* „služobnosť“ atď. (porov. Bosák, 1981). Nerešpektovaním zmien štylistických charakteristík na časovej osi prakticky za obdobie 50 až 80 rokov sa repertoár knižných slov v SCS neodôvodnene rozširuje (knižnosť sa jednostranne spája iba s časovým faktorom, so zastarávaním slov), ale na druhej strane tým, že sa v SCS ako zastarané hodnotia slová označujúce isté zaniknuté reálie, javy a skutočnosti (napríklad z Jesenského krátkych próz slová *fiškus*, *fiaker*, *klak*, *mentieka*, *kompánia* a i.), ktoré sa v súčasnej lexikografickej praxi jednoznačne vydeľujú ako historizmy (napr. v projekte jednozväzkového

Slovníka súčasnej spisovnej slovenčiny), počet knižných slov sa neobjektívne znižuje. Tzv. historizmy sa s veľkou frekvenciou vyskytujú práve v súčasných vydaniach staršej umeleckej literatúry, tvoria výraznú a jednoznačne vymedzenú oblasť knižného štýlu.

Mnohé z tých slov, čo sa v SCS označujú ako knižné, patria medzi základné termíny, napr. *gnóma* (literárna história), *artefakt* (výtvarníctvo), *feéria* (divadelná veda), *fetišizácia* (politická ekonómia), *egocentrista*, *egocentrizmus* (psychológia), *religiozita* (vedecký ateizmus), *rétorika* (jazykoveda), *parfarsný* (kynológia), *prolongovať* (knihovníctvo) atď. To je nadbytočné rozširovanie knižných slov zo synchronného hľadiska.

Knižné prvky možno synchronne vyčleňovať z hľadiska sféry ich používania (funkčný faktor). Štýlová príznakovosť knižnosti je založená na „vyššom“ stupni spisovnosti, istej výnimočnosti, zriedkavosti, dôležitosti a pod. a vyplýva z faktu, že okruh uplatnenia tzv. vyššieho štýlu (Hausenblas, 1973) zahrnuje veľký počet komunikačných situácií či už verejného alebo súkromného rázu (výročia, jubileá, spoločenské udalosti, oslavy 1. mája, udeľovanie vyznamenaní a titulov, rodinné oslavy, promócie atď.).

Tento „vyšší“ stupeň sa uplatňuje a je typický pre niektoré žánre (esejistika, literárna veda a kritika, výtvarná teória a i.), aj pre individuálny štýl niektorých autorov (A. Matuška v literárnej esejistike, ale vari aj O. Ferianc v textoch z oblasti zoológie). Ide o slová ako *apodiktickosť*, *briskný*, *diskrepancia*, *efemérny*, *excelentný*, *fantaskný*, *frapantný*, *niveau*, *precizovať*, *revolta* a i., ktoré autori vyberajú z jestvujúceho synonymného radu na vedomé zdôraznenie a zvýšenie účinku.

Dynamika spisovnej slovenčiny v prehodnocovaní knižných slov sa prejavuje ďalej v tom, že niektoré knižné slová neustupujú zo spisovného jazyka, ale sa frekventovane a príznakovo využívajú v publicistických žánroch, a to nielen v písanej, ale aj v hovorenej podobe (napr. *aktér*, *góľman*, *rekordman*, *rezultovať*, *dezinformácia* a i.). Tak napríklad slovo *aktér*, podľa SCS (s. 46) knižné slovo s významom „účinkujúci, pôvodca, činiteľ, činovník, dejateľ“, sa takmer denne vyskytuje v publicistických textoch, najčastejšie v oblasti športu a zahraničného spravodajstva.

Výraznú skupinu slov v rámci knižného štýlu predstavujú okazionalizmy (príležitostné slová) a neologizmy, tvorené ako vedomé, funkčné vybočenie zo spisovnej normy na základe jej dobrého poznania, využívajúc potenciálne možnosti derivačného systému (Buzássyová, 1980).

S narastaním funkcie hovorenej podoby spisovného jazyka preniká viac prvkov z nespisovných útvarov do hovorového štýlu, pričom niektoré z nich majú tendenciu ešte ďalej vytláčať prostriedky z neutrálnej pozície, čo sa potom odráža aj v pohybe prostriedkov v knižnom štýle, a to jednak ich prehodnocovaním, v menšej miere ustupovaním zo spisovného jazyka, ale aj tvorením nových knižných prvkov. Z hľadiska dlhšieho časového úseku totiž zriedkakedy existujú v neutrálnej pozícii

popri sebe dva alebo dokonca viac štylisticky rovnocenných variantov. Tento dynamický pohyb nám umožňuje špecifikovať aj príznak knižnosti jazykových prostriedkov v oblasti slovnej zásoby.

Knižné prostriedky charakterizuje spisovnosť, odlišujú sa od nespisovných zastaraných a archaických slov. Fungujú prevažne v písanej podobe, ale spoločensky sa začínajú uplatňovať čoraz častejšie aj v hovorenej podobe (charakterizuje ich pozorná pripravenosť, oficiálnosť, reprezentatívnosť, výnimočnosť, neobyčajnosť jazykovej situácie). Knižné prvky sú síce frekvenčne obmedzené, ale to vyplýva z toho, že ich charakteristickým znakom je výnimočnosť. To však neznamená, že knižné prvky ustupujú zo spisovného jazyka, sú typické pre vybrané sféry používania a nedajú sa v nich nahradiť. Vystupujú aj ako okazionalizmy a neologizmy a aktuálne sa využívajú v publicistike, resp. aj v slangu. Z hľadiska vnútornej systematizácie sa pri našom chápaní knižnosti ukazuje metodicky užitočné členiť štýly nielen funkčne na horizontálnej osi, ale aj vertikálne na vysoký, stredný a nízky štýl (Hausenblas, 1973). Napokon aj Kráľovo vyčleňovanie troch štýlov výslovnosti v slovenčine (vysoký — stredný — nízky štýl), aj Mistríkovo vydeľovanie troch štýlov v žánroch rečníckeho štýlu (náučno-informatívne prejavy — agitačno-propagačné prejavy — príležitostné prejavy) potvrdzuje oprávnenosť tohto trichotomického členenia, je prejavom dynamiky spisovnej slovenčiny.

Bibliografia

BOSÁK, J.: (rec.) Ivanová-Šalingová, M.—Maníková, Z., Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s. In: Slovenská reč, 46, 1981, s. 114—122.

BUŽÁSSYOVÁ, K.: Okazionalizmy v slovenskej literatúre. In: Studia Academica Slovaca 9. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1980, s. 91—108.

HAUSENBLAS, K.: Vysoký — stredný — nízky styl a diferenciácie stylů dnes. Slovo a slovesnosť, 34, 1973, s. 85—91.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.—MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.

JEDLIČKA, A.: Dynamika súčasného spisovného jazyka a jeho stylová diferenciácie. In: Československé prednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Lingvistika. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1973 a, s. 211—221.

JEDLIČKA, A.: K pojetí a vymezení knižnosti. Slovo a slovesnosť, 34, 1973 b, s. 92—97.

JEDLIČKA, A.: Spisovný jazyk v současné komunikaci. Praha, Universita Karlova 1974. 228 s.

JELÍNEK, M.: Posuny v stylistické charakteristice jazykových prostředků a jejich kodifikace. In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Red. J. Chloupek. Praha, Academia 1978, s. 109—121.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 456 s.

MISTRÍK, J.: Rétorika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 208 s.

K PROCESU PREHODNOTENIA TZV. LUDOVÝCH SLOV NA HOVOROVÉ

JÁN KAČALA

Chcem povedať niekoľko poznámok o procese prehodnocovania tzv. ľudových výrazov na hovorové — pravda, ak sa pohybujeme na pôde spisovného jazyka. Myslím si, že táto téma sa veľmi vhodne zaraďuje do tematiky terajšieho zasadnutia Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky a že mi umožní výstižne ukázať jeden aspekt synchronnej dynamiky v okruhu slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny. Vo svojom výklade vyjdem z niektorých všeobecnejších konštatovaní, najmä z načrtnutia jazykovej situácie u nás (o pojme jazyková situácia porov. Jedlička, 1974). Nadviazem pritom na niektoré poznatky z príspevku *Jazyková situácia a jazyková kultúra* (Kultúra slova, 14, 1980, s. 65—70).

Jazyková situácia je neoddeliteľne spätá so spoločenskou situáciou istého (národného) spoločenstva. Sám pojem jazyková situácia sa ukazuje z hľadiska vzťahu jazyka a spoločnosti ako užitočný, lebo komplexne vystihuje sociálnu podstatu jazyka: jazyk ako sociálny jav, jeho fungovanie v spoločenskej komunikácii a jeho spätosť so spoločenstvom, ktoré ho používa.

V jazykovej situácii každého spoločenstva je veľmi dôležité formové rozpätie národného jazyka, existencia relatívne samostatných útvarov (foriem) jestvovania národného jazyka, ich vzájomné vzťahy a ich hierarchia podmienená spoločenským významom daného útvaru (formy) národného jazyka. Ako je známe, v našich podmienkach sa spisovný jazyk konštituoval na základe útvaru (kultúrneho jazyka), v ktorého pozadí treba hľadať územné nárečia. Z tohto hľadiska má základný význam aj v dnešnej jazykovej situácii vzťah spisovného jazyka k územným nárečiam. Pri diferencovanejšom pohľade na formové rozpätie národného jazyka v súčasných podmienkach (porov. Horecký, 1979) sa zdôrazňujú aj relácie spisovného jazyka k iným formám národného jazyka: k štandardnej, príp. k subštandardnej forme.

Pre jazykovú situáciu v SSR je charakteristická ešte aj v súčasnom období značná spätosť spisovného jazyka s územnými nárečiami. Takýto vzťah medzi spisovnou slovenčinou a slovenskými nárečiami je prejavom osobitného historického vývinu a v rámci neho potom aj relatívne krátkej tradície vlastného spisovného jazyka Slovákov. Tento vzťah nielenže má dôsledky pre formové rozpätie slovenského národného jazyka, pre počet jeho útvarov a ich vzájomné vzťahy, lež sa prejavuje aj v norme spisovného jazyka a treba ho brať do úvahy aj pri kodifikácii normy a v teórii

a praxi jazykovej kultúry u nás. Spätosť spisovného jazyka s územnými nárečiami umožňuje, aby územné nárečia boli v slovenskej jazykovej situácii stále potenciálnym aj reálnym zdrojom obohacovania spisovného jazyka najmä v oblasti lexiky, ako o tom svedčí aj súčasná slovenská umelecká literatúra. Aj to, že sa v slovenskej jazykovej situácii nevtvoril prechodný útvar analogický tzv. obecnej češtine, má príčiny v tom, že spisovný jazyk je do značnej miery spätý s územnými nárečiami.

Celkom iný aspekt spätosti spisovného jazyka a územných nárečí v našej jazykovej situácii predstavuje to, že jazykovedná teória a regulačná prax jazykovedcov v prvej tretine nášho storočia sa vedome usilovala približovať spisovný jazyk nárečiam alebo reči ľudu, a to nielen v slovnej zásobe, ale aj v syntaxi a v hláskosloví. Tento folklorizačný prúd v jazykovednej teórii a regulačnej praxi na Slovensku sa usiloval nárečia, reč ľudu klásť za kritérium normy spisovného jazyka. Takým prístupom sa v konečnom dôsledku stierali hranice medzi spisovným jazykom a územnými nárečiami a nerešpektovalo sa špecifické postavenie spisovného jazyka, jeho spoločenské funkcie a prehlbujúca sa štýlová diferenciacia (J. Ružička, 1970, s. 24 hovorí, že sa nárečia dokonca „kládli nad spisovnú reč ako vzor živej a správnej reči“). Takto chápaná ľudovosť spisovného jazyka, pravdaže, nemala vecné ani teoretické opodstatnenie.

Označenie ľudový sa v predchádzajúcich obdobiach vývinu slovenského národného jazyka používalo veľmi často a pripisovalo sa jednak celému súboru vyjadrovacích prostriedkov (napr. spojenie ľudový jazyk, ľudová reč značilo v istých súvislostiach územné nárečia), jednak výberu vyjadrovacích prostriedkov v istom texte (napr. spisovateľ mohol používať ľudový jazyk, ľudovú reč) a napokon jednotlivým vyjadrovacím prostriedkom, najčastejšie lexikálnym jednotkám, ďalej istým väzbám alebo frazeologickým jednotkám.

V *Slovníku slovenského jazyka I* z r. 1959 sa za ľudové označujú napr. tieto lexikálne jednotky: *gránik* vo význame „žeriav“, *gramafón* (proti gramofón), *hádkka*² „hádkanka“, *hadovec* „stavikrv“ (liečivá rastlina), *hastrman* „vodník“, *haspra* „závora na dverách“, *hekľovať* „háčkovať“, *het* „preč“, *hláč* „hlaváč“ (druh ryby), *chabzda*, *chabzdie* „baza čierna“, *chórus* (proti chór), *chova* „1. strava, 2. kŕmenie“, *kach* „kýchavka“ (choroba koní), *kalfas* „drevené koryto na maltu“, *kamilky* „harmanček“, *firnajz* „fermež“, *grísa*, *gríska* „1. krupičná múka, 2. krupičná kaša“. Ako vidieť, sú to slová, resp. podoby majúce v súčasnom jazyku (nie iba v spisovnom) veľmi rôznorodé vlastnosti: popri vlastných ľudových (t. j. nárečových) termínoch typu *hadovec*, *hláč*, *kach* sú tu nespisovné slová, resp. podoby typu *gramafón*, *hekľovať*, ale predovšetkým sú takto označené spisovné slová typu *haspra*, *chova*, resp. spisovné slová s príznakom hovorovosti, napr. *chabzda*, *firnajz*, *kamilky*, *gríska* alebo s príznakom expresívnosti typu *het*, *hastrman*. (Porov. aj hodnotenie týchto výrazov v seriáli M. Urbančok a kol., *Čítame Slovník slovenského jazyka*. Kultúra slova, 3—5, 1969—1971.)

Z uvedených príkladov vidieť, že ešte aj v Slovníku slovenského jazyka doznievali tzv. ľudové slová ako problém, s ktorým si autori nevedeli poradiť. Riešenie tohto problému podľa našej mienky nebolo primerané jazykovým faktom a jazykovej situácii v čase, keď sa Slovník slovenského jazyka koncipoval (t. j. zhruba v 50. a 60. rokoch). Pojem a termín ľudový v tom čase už nevystihoval skutočné vlastnosti takto označených lexikálnych jednotiek a nezodpovedal vtedajšej jazykovej situácii u nás. Kvalifikátor ľudový vo vzťahu k výrazovým prostriedkom bol teda už v tom čase anachronizmom. Väčšina vyjadrovacích prostriedkov, ktoré sa donedávna označovali ako ľudové, sa prehodnotila v spisovnom jazyku na spisovné prostriedky s príznakom hovorovosti. Iné takto chápané prostriedky sa nedostali do spisovného jazyka a z dnešného hľadiska ich možno pokladať za nárečové.

O čo tento svoj záver opierame? Vychádzame zo skutočnosti, že pojem a termín ľudový jazyk, ľudová reč mal v starších obdobiach vývinu slovenského národného jazyka svoje odôvodnenie; mal totiž reálnu spoločenskú oporu v sociálnej vrstve, ktorá bola jeho nositeľom: bol to jazyk manuálne pracujúcich a zväčša chudobných a neškolených vrstiev národa, najmä roľníckych. Ľud v tomto vymedzení bol protipólom vládnúcich (panských) a vzdelaných vrstiev. Ľudový jazyk, ľudová reč v tejto našej dávnejšej jazykovej a spoločenskej situácii — to boli vlastne modifikované, kultivované a na úroveň spisovného jazyka povýšené územné nárečia, tak ako ich poznáme z našej realistickej literatúry v poslednej tretine 19. a na začiatku 20. storočia. S tým prirodzene súvisí fakt, že spisovná slovenčina v tom období bola oveľa menej rozvinutá a štylisticky diferencovaná.

Dnešná sociálna i jazyková situácia je podstatne iná, aj termínu ľud sa v súčasnosti pripisuje celkom iná náplň. Ľud tvoria dnes sociálne a vzdelanostne značne diferencované skupiny členov istého (národného alebo aj viacnárodného) spoločenstva: dnes sa do pojmu a termínu ľud zahŕňajú nielen manuálne pracujúce vrstvy obyvateľstva, lež napr. aj inteligencia. A týmto sociálne, vzdelanostne a ináč diferencovaným skupinám obyvateľstva nemožno v súhrne prisúdiť akýsi osobitný, charakteristický súbor vyjadrovacích prostriedkov v rámci národného jazyka, ktorý by bolo možné nazvať ľudový jazyk. Dnešné národné spoločenstvo používa na komunikáciu v rozmanitých sférach života národný jazyk v celom rozsahu jeho foriem a prostriedkov, výrazovo bohatých, sémanticky jemne odlišných a štylovo diferencovaných. Pojem a termín ľudový jazyk, ľudová reč má teda opodstatnenie iba v súvisi s jazykovou a spoločenskou situáciou v starších vývinových obdobiach nášho národného jazyka; z dnešného hľadiska, ako sme už povedali, je tento termín anachronizmom.

Ak tieto konštatovania zodpovedajú skutočnosti, treba z toho vyvodiť istý záver pre hodnotenie jazykových prostriedkov a pre teóriu a prax jazykovej kultúry v súčasnej situácii. Je to záver, že kvalifikátor ľudový v relácii k prostriedkom súčasného jazyka, najmä k jeho lexikálnym prostriedkom, je neprimeraný. A naj-

novšia lexikografická teória a prax tento poznatok už aj uplatňuje : pri opise slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny v jednozväzkovom slovníku, pripravovanom v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV, sa s týmto kvalifikátorom už nepracuje.

Komplexnejší rozbor jazykového materiálu, najmä lexikálneho, by potvrdil našu tézu, že prostriedky označované donedávna kvalifikátorom ľudový sú dvojaké : 1. sú to prostriedky spisovného jazyka, najmä jeho hovorovej vrstvy, ktorá sa v ostatných desaťročiach aj v spisovnej slovenčine neobyčajne rozvinula, ako aj prostriedky s príznakom expresivnosti ; 2. sú to prostriedky nespisovné, a to predovšetkým nárečové, často aj tu s príznakom expresivnosti ; mnohé z nich boli rozšírené na pomerne veľkom území slovenského národného jazyka, no dnes aj pod tlakom spisovného jazyka sa postupne z používania vytrácajú.

Aj proces prehodnocovania ľudových výrazových prostriedkov v rámci spisovného jazyka na hovorové je jedným z prejavov vnútornej dynamiky jazykového systému v súčasných podmienkach a jednoznačne ukazuje spoločenskú podmienenosť jazyka.

Bibliografia

- HORECKÝ, J.: Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 13—22.
- JEDLIČKA, A.: Spisovný jazyk v súčasnej komunikácii. Praha, Universita Karlova 1974. 228 s.
- KAČALA, J.: Záverečná správa o činnosti pracovnej skupiny Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV na posúdenie starších kodifikačných poučiek. Slovenská reč, 43, 1978, s. 295—302.
- KAČALA, J.: Jazyková situácia a jazyková kultúra. Kultúra slova, 14, 1980, s. 65—70.
- RUŽIČKA, J.: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970. 256 s.
- Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.
- URBANCOK, M. a kol.: Čítame Slovník slovenského jazyka. Kultúra slova, 3—5, 1969—1971.

PARADIGMATICKÉ A SYNTAGMATICKÉ ZARADENIE PRVKOV V ŠTYLISTIKE

JÁN FINDRA

V lingvistickej (štylistickej) literatúre prevláda názor, že štylistika primárne sleduje jazykové prostriedky v ich aktuálnej väzbe na syntagmatickej osi. Syntagmatický aspekt pri pohľade na štylistické problémy naposledy pripomína I. R. Galperin (1980). Niet však sporu o tom, že o paradigmaticke (paradigmách) možno hovoriť aj v štylistike. Ako štylémy sa jazykové prostriedky dostávajú do rozmanitých systémových vzťahov, vytvárajú príslušné paradigmy. Toto ich paradigmatické zaradenie je predpokladom cieľavedomého a zámerného výberu vhodných prostriedkov v súlade s diferencovanými potrebami jazykovej komunikácie. (Findra, 1980). Celkom jednoznačne hovorí o paradigmaticke v štylistike J. Mistrík (1980). Podľa neho do paradigiem vstupujú konkrétne výrazové prostriedky. Keďže vo funkcii štylém sa môžu využívať prvky všetkých jazykových rovín, štylistická paradigmatica sa buduje popri paradigmatických systémoch nižších rovín (ibid.).

V tomto príspevku vychádzame z názoru, že pri výskume výrazových prostriedkov je pre štylistiku rovnako dôležitý syntagmatický i paradigmatický aspekt. Medzi syntagmatickou a paradigmatickou osou je dynamický vzťah: syntagmatické vzťahy medzi výrazovými prostriedkami sú „podhubím“ pre synchronne fixovanie systémových vzťahov medzi nimi, paradigma ako relatívne stabilná zásobáreň výberu dočasne reguluje (normuje) syntagmatické uplatnenie jednotlivých štylém. V ďalších výkladoch túto tézu rozvedieme podrobnejšie a budeme ju ilustrovať aj príkladmi.

Systémová, paradigmatická zviazanosť prvkov v štylistike je podmienená funkčne. Štyléma sa zaraďuje do paradigmy vtedy, keď sa skonštituuje a relatívne ustáli jej funkcia. Funkčná „orientácia“ štylémy je, pravdaže, podmienená relatívnym ustálením jej slohového zafarbenia, ku ktorému dochádza opakovaným využívaním prvku v individuálnych kontextoch (syntagmatická os). Keď sa dočasne ukončí proces ustaľovania slohovej hodnoty prvku, štyléma sa stáva súčasťou slohovej normy; jej využívanie sa funkčne špecifikuje vzhľadom na štýl, slohový postup, žáner atď. Možno to povedať aj tak, že jej správanie v texte potom reguluje súbor identifikovateľných — spravidla mimojazykových — činiteľov (tradične sa tu hovorí o štýlotvorných činiteľoch).

Ustaľovanie štylistiky prvku je podmienené tým, že v istej sfére styku má jazyková komunikácia v podstate rovnaké ciele a úlohy. Jazyková komunikácia je síce diferencovaná individuálne, ale rozhodujúca je diferencácia objektívna, sociálna. V jednotlivých oblastiach spoločenského života a práce sa dorozumievanie uskutočňuje v približne rovnakých podmienkach. V dôsledku toho sa ustaľujú im zodpovedajúce spôsoby výberu a využitia jazykových prostriedkov. Zároveň sa na plnenie tých istých (podobných) úloh a cieľov komunikácie uspôsobujú a zoskupujú aj jazykové prostriedky z jednotlivých rovín jazykového systému. Takto sa utvárajú čiastkové súbory štylistických prostriedkov, ktoré sa v istých funkciách najčastejšie používajú (tradične sa tu hovorí o štylistických vrstvách; pozri Jedlička, 1970; Miko, 1970; Ružička, 1970; Kožinová, 1977; Mistrík, 1977). Mnohé z týchto prostriedkov nadobudli alebo nadobúdajú relatívne stálu štylistickú hodnotu, na základe ktorej sa funkčne viažu na istú sféru spoločenského života a práce, kde sa treba jazykovo dorozumievať. Práve v priebehu tohto procesu sa prvok včleňuje do paradigmy (paradigiem).

Systémová príslušnosť prvku k slohovej vrstve a jeho relatívna zviazanosť s funkčným jazykovým štýlom neznamená popretie dynamiky vzťahu medzi jazykom a dorozumievaním a jazykom a spoločnosťou. Súbežne so špecifikáciou spoločenského života a práce prebieha totiž aj proces štýlovej diferenciacie jazyka a proces štylistickej diferenciacie jazykových prostriedkov. Ak sa utvoria nové dorozumievacie potreby, teda ak vznikne nová štýlotvorná situácia, to vzápätí začne klásť na jazykovú komunikáciu nové, „svoje“ úlohy a v súvislosti s tým sa utvárajú nové podmienky výberu a usporiadania jazykových prostriedkov. Pritom dochádza aj k pohybu, preskupovaniu v paradigme.

Pri výskume slohovej hodnoty prvku sa ako výhodný ukazuje pojem kontext; kontext charakterizujeme ako súvislú časť textu, v ktorej možno určovať vzťahy a súvislosti medzi jazykovými, kompozičnými alebo aj tematickými jednotkami navzájom, resp. vzťah jednotlivého prvku k ostatným prostriedkom použitým v texte (Findra, 1978 b). Kontext teda možno považovať za kritérium hodnoty prvku, a to sémantickej i štylistickej (Miko, 1970). V kontexte sa ustaľuje štylistika prvku, overuje sa jeho ustálená hodnota, v kontexte prvok získava ďalšie štylistické kvality (Hartmann, 1965; Schmidt, 1978). V kontexte možno sledovať aj pohyb od individuálneho uplatnenia prvku v novej funkcii k jeho kolektívnemu využívaniu v tejto funkcii a v tej súvislosti k jej systémovému fixovaniu (Ammer — Meier, 1966).

Napríklad slovo ako izolovaná (slovníková) jednotka má viac alebo menej presne ohraničený vecný význam a relatívne ustálenú slohovú hodnotu. Ale až v dotyku s kontextom sa vecný a slohový význam slova jednoznačne a prípadne aktualizovane špecifikuje. Relatívne ustálený (mimokontextový, paradigmatický) vecný a slohový význam slova kontext „potvrzuje“, alebo ho modifikuje (porovnaj spojenia *psia hlava* — *psie počasie* — *psí život*). Presnejšie povedané, dochádza tu k vzájomnej

modifikácii: kontext jednoznačne ohraničí slohovú hodnotu slova, použité slovo viac alebo menej výrazne vplýva na slohové zafarbenie kontextu. A tak platí, že až na pozadí kontextu možno v súvislosti s konkrétnym výrazovým prostriedkom hovoriť o dodržiavaní alebo o porušovaní slohovej normy.

Významným kritériom, či slovo bolo použité adekvátne, je vzťah medzi systémovým začlenením slova v rámci synonymického radu a príslušným kontextom (Findra, 1980). Inak povedané, konfrontácia paradigmatického zaradenia prvku a jeho syntagmatického uplatnenia v individuálnom kontexte ukáže aj to, či nedochádza k novej syntagmatickej aktualizácii, ktorá začína „tlačiť“ na systém a cezeň na normu. Práve tu sú zdroje napätia medzi syntagmatickým (individuálnym) začlenením prvku a jeho paradigmatickým zaradením: individuálne začlenenie prvku v novej funkcii (ak sa potom v tejto funkcii opakovane využije) má ambície nájsť si miesto aj na paradigmatickej osi. Inak povedané, kontextovo aktualizovaný štylistický príznak má ambície stať sa zložkou relatívne stálej, systémovej (paradigmatickej) slohovej hodnoty prvku. V tomto neustálom napätí medzi paradigmatickou osou jazyka (ako „stabilnou“ zásobárňou výberu) a syntagmatickou osou (aktualizovaným, novým uplatnením prvku v rečovej praxi) treba vidieť jeden zo zdrojov vývinu jazyka a jeho štylovej a štylistickej diferenciacie.

Hovorili sme, že systémové fixovanie syntagmatickej hodnoty prvku sa završuje jeho začlenením do normy. V tomto zmysle slohovú normu definujeme takto: Slohová norma je synchronná fixácia syntagmatických možností (potencií) jazyka v paradigme (paradigmách).

Takáto definícia slohovej normy potvrdzuje všeobecnejšiu platnosť tézy, že norma neexistuje mimo systému, lebo je jeho realizáciou. Iba v takýchto súvislostiach možno štylistiku prvku chápať nie ako individuálny kontextový jav, ale ako systémovú vlastnosť prvku, na základe ktorej má svoje miesto v paradigme. Pravdaže, štylistická hodnota prvku sa neumŕtvuje ako jeho jediný a trvalý príznak. Takto sa javí iba zo synchronného hľadiska. Na časovej osi sa slohová hodnota prvku môže modifikovať alebo aj meniť, prípadne prvok získa ďalšiu, novú štylistickú kvalitu. Pritom môže dôjsť k presunu prvku z jednej paradigmy do druhej, resp. sa prvok stáva členom dvoch alebo aj viacerých paradigiem.

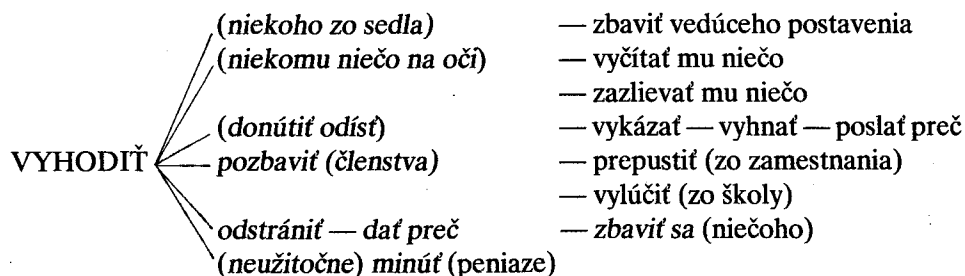
Je teda zrejmé, že vzťah medzi štylistikou a sémantikou prvku, ktorá mu je vlastná v paradigmatickej rovine, a jazykovým prejavom (textom, resp. kontextom) je dynamický. Je tu neustále napätie medzi paradigmatickými danosťami prvku a novými možnosťami v jeho syntagmatickom začleňovaní v konkrétnych jazykových prejavoch (Martinet, 1965). Posun hodnoty prvku alebo priberanie nových štylistických príznakov je však možný len preto, že prvok už bol nadobudol relatívne stálu slohovú hodnotu. Jazykový prejav, text bol teda kritériom na ustaľovanie slohovej hodnoty prvku, v texte (kontexte) sa aktualizuje aj napätie medzi touto paradigmatickou hodnotou a novými syntagmatickými možnosťami.

Naznačenú dynamiku vzťahu medzi paradigmatickou a syntagmatickou v štylistike

sa pokúsime najprv ilustrovať na slove *vyhodiť*. Podľa Slovníka slovenského jazyka (1965, s. 218) má toto slovo okrem základných, bezpríznakových významov viacero expresívnych významov: 1. a) *vyhodiť niekoho zo sedla* (zbaviť ho vedúceho postavenia); 1. b) *vyhodiť niekomu niečo na oči* (vyčítať mu niečo); 2. *donútiť odísť odniekiaľ, vykázať* (napr. *Ivan vyhodil z domu ženu profesora.*); 3. *pozbaviť členstva v nejakej organizácii* (*Petra vyhodili zo školy*). 4. *odstrániť, dať preč, zbaviť sa niečoho* (*Vyhodiť klavír v čerty*); 5. *neužitočne, zbytočne minúť niečo*, napr. *peniaze* (*lahkomyselne vyhodné peniaze*).

Pre náš ďalší výklad je dôležité, že vo všetkých uvedených prípadoch ide pri slove *vyhodiť* o expresívnosť s pejoratívnym odtienkom. Znamená to, že sú to prostriedky na vyjadrenie negatívneho hodnotenia. Takáto štylistika slova *vyhodiť* (v jeho expresívnych významoch) má paradigmatickú hodnotu, a to jednak vo vzťahu k neutrálnym (nociónálnym) významom tohto slova, jednak vo vzťahu k vrstve expresívnych slov s negatívnym hodnotiacim odtienkom. Tento expresívny odtienok (odtienky) sa „umŕtvuje“ ako zložka relatívne stálej, systémovej, paradigmatickej slohovej hodnoty slova. Iba na základe toho ho možno v slovníkoch štylisticky kvalifikovať príslušným štylistickým kvalifikátorom.

Na základe toho sa potom tá istá lexéma, a teda aj sloveso *vyhodiť* so svojimi expresívnymi významami môže začleniť do viacerých synonymických radov, ktoré ako mikroparadigmy predstavujú zásobáreň totožných a štylisticky viac alebo menej výrazne odtienených prvkov (Findra, 1980). Synonymicky rozčlenená (divergentná) paradigma slova *vyhodiť* vytvára takéto synonymické mikroparadigmy (zachytávajúme iba expresívne významy):

Ako sme už naznačili, vo všetkých synonymických radoch má slovo *vyhodiť* expresívny význam s pejoratívnym odtienkom, a to bez ohľadu na to, či ostatný člen (členy) synonymického radu je nociónálne alebo tiež expresívne slovo. Tieto vzťahy slova *vyhodiť* k ostatným členom príslušných synonymických radov sú systémove. Len na tom základe si uvedomujeme možnosť (nevyhnutnosť) výberu príslušného člena istého synonymického radu vzhľadom na aktuálny komunikačný program konkrétneho prehovoru.

Okrem uvedených expresívnych významov sa však pri slove *vyhodiť* začína

uplatňovať aj ďalší expresívny význam. Ide o význam, na základe ktorého toto slovo vytvára synonymický rad so slovom *vystúpiť* (z auta). Máme na mysli takéto kontextové spojenia: *Kde ťa mám vyhodiť?* (= Kde vystúpiš?); *Tu ťa vyhodím* (= Tu vystúp, tu môžeš vystúpiť); *Vyhoď ma pred poštu* (= Vystúpim, chcel by som vystúpiť pred poštu).

V takomto syntagmatickom začlenení je slovo *vyhodiť* maximálne expresívne. Na prvý pohľad by sa zdalo, že v tomto význame sa sloveso *vyhodiť* stretáva so 4. významom uvedeným v Slovníku slovenského jazyka (donútiť niekoho odísť odniekaľ, vykázať, napr. : *Jano, vyhoď von tých panghartov!*). Rozdiel je tu však v tom, že vo vyššie citovaných príkladoch nie je slovo *vyhodiť* nositeľom negatívneho hodnotenia. Naopak, je to prostriedok na vyjadrenie blízkeho familiárneho vzťahu medzi podávateľom a prijímateľom; ide o expresívnosť s pozitívnym hodnotiacim (citovým) odtienkom. V takomto význame sa slovo *vyhodiť* môže využiť iba v súkromnom styku dôverne známych ľudí. Len tam ho možno považovať za pozitívne expresívne a jeho použitie sa nebude pociťovať ako porušenie spoločenskej vhodnosti vyjadrovania, a teda ako porušenie slohovej normy.

Táto „nová“ syntagmatická hodnota sa opakovaným aktuálnym uplatňovaním ušľachťuje, kolektívne fixuje, a tak postupne „vrastá“ do systémovej štylistiky slova *vyhodiť*. V paradigmatickom pláne sa to prejavuje predovšetkým vytvorením synonymickej mikroparadigmy *vyhodiť* — *vystúpiť* (z auta) a tiež rozmnožením počtu expresívnych významov slova *vyhodiť*. Tento ďalší expresívny význam by sa mal zachytiť aj v slovníku.

Dynamiku vzťahu medzi paradigmatickým zaradením a syntagmatickým uplatnením prvku možno dobre ukázať na polysémických, resp. aj homonymných pomenovaniach. Podrobnejšie sme túto problematiku rozviedli na inom mieste (pozri Findra, 1978a). Tu iba stručne zhrňujeme, že paradigmaticky je mnohoznačné slovo sémanticky (prípadne aj štylisticky) divergentné, syntagmaticky sa stáva významovo jednoznačným. Koniec-koncov, všetky spôsoby prenášania významu (a vôbec využívania jazykových a kompozičných prostriedkov ako nositeľov špecifických, a teda aj estetických funkcií) sú možné iba vďaka tomu, že máme intuitívne alebo cieľavedomé (poučené) povedomie o štylistickej paradigmaticke. Aj lexikalizované obrazné pomenovania sú vlastne tiež dôkazom aktuálneho procesu, ktorým je pohyb od individuálneho uplatnenia prvku v istej funkcii k jej systémovej (paradigmatickému) fixovaniu. Zložitosť vzťahov medzi paradigmatickou a jej syntagmatickým „narušením“, syntagmatickou inováciou potvrdzuje aj fakt, že niektoré pôvodne aktuálne (obrazné) pomenovania sa začnú využívať ako terminologické pomenovania. Na týchto typoch odborných pomenovaní možno sledovať, ako sa jedinečné prehodnocuje na kolektívne, na sociálne (spoločenské).

Paradigmatické usporiadanie prvkov na základe ich štylistiky sa potvrdzuje aj historicky (v historickej štylistike). Napríklad kým nebol sformovaný odborný štýl spisovnej slovenčiny a kým v tomto zmysle neboli isté súbory prvkov z rozličných

rovín jazykového systému paradigmaticky zviazané, a teda netvorili síce otvorenú, ale predsa len funkčne špecifikovanú zásobáreň pre túto (odbornú) sféru styku, aj odborné jazykové prejavy boli zo štýlového hľadiska heterogénne a disparátne. Najpresvedčivším dôkazom toho je štýl Hodžových jazykovedných prác (porov. Findra, 1971). Z toho možno uzatvárať, že na diachronickej osi sa uskutočňuje súbežný proces budovania paradigmy štýlov a štylistickej paradigmaticky (štylistických paradigiem). Znova sa takto opodstatňuje aj téza o dynamike vzťahu medzi vývinom jazyka a vývinom spoločnosti.

Bibliografia

- AMMER, K.—MEIER, G. F.: Bedeutung und Struktur. In: Zeichen und System der Sprache. 3. Berlin 1966, s. 5—27.
- FINDRA, J.: K začiatkom odborného štýlu v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie XI. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 122—144.
- FINDRA, J.: O funkčných možnostiach polysémie a homonymie. Slovenská reč, 43, 1978a, s. 129—139.
- FINDRA, J.: Text a kontext. Kultúra slova, 12, 1978b, s. 39—44.
- FINDRA, J.: Synonymia v jazyku. In: Jazykovedné štúdie XV. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 69—74.
- GALPERIN, I. R.: Problemy lingvostilistiki. In: Novoje v zarubežnoj lingvistike. 9. Moskva, Progress 1980, s. 5—34.
- HARTMANN, P.: Zur Fundierung der Syntax. Studium generale, 19, 1966, s. 577—599.
- JEDLIČKA, A. a i.: Základy české stylistiky. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970. 224 s.
- KOŽINOVA, N. N.: Stilistika ruskogo jazyka. Moskva Prosveščenie 1977. 224 s.
- MARTINET, A.: Strukturnyje varijacii v jazyke. In: Novoje v lingvistike. 4. Red. V. A. Zvegincev—D. J. Panov. Moskva, Progress 1965, s. 450—464.
- MIKO, F.: Text a štýl. Bratislava, Smena 1970. 190 s.
- MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 450 s.
- MISTRÍK, J.: Paradigmatika v štylistike. In: Studia Academica Slovaca 9. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1980, s. 215—222.
- RUŽIČKA, J.: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970. 254 s.
- SCHMIDT, S. J.: „Tekst“ i „istorija“ kak bazovyje kategoriji. In: Novoje v zarubežnoj lingvistike 8. Moskva 1978, s. 89—108.
- Slovník slovenského jazyka. 5. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965. 848 s.

DISKUSIE

EŠTE RAZ O PRÁCI J. DORUĽU SLOVÁCI V DEJINÁCH JAZYKOVÝCH VZŤAHOV*

IZIDOR KOTULIČ

1. Na môj diskusný príspevok *Nad jednou prácou o slovensko-inojazykových kontaktoch* (Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 144—161), v ktorom som sa dosť podrobne i s pomerne rozsiahlou a konkrétnou argumentáciou vyslovil o pramennej základni i metodologickej, teoretickej a kultúrno politickej hodnote knižnej práce J. Doruľa *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* (Bratislava, Veda 1977), autor tejto monografie zaujal v článku *Niekoľko vysvetlení na margo* (Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 162—164) dosť svojrázny a pre neho príznačný postoj tým, že úplne odmietol všetky moje kritické pripomienky, a to bez toho, aby proti nim postavil nejaké nové, seriózne a skutočne vysvetľujúce protiargumenty. Naopak, J. Doruľa aj vo svojej odpovedi tvrdohlavo zotrúva na stanovisku, že ani po prečítaní mojich kritických pripomienok, ktoré sa týkali predovšetkým materiálovej základne, jej malého rozsahu a nereprezentatívности, ale aj podaných výkladov v spomínanej jeho monografii, „nemá v nej čo meniť ani v najmenších detailoch...“ (ibid., s. 164). Teda namiesto seriózne odpovede na moje diskusné pripomienky k celkovej koncepcii, k narábaniu s odbornou literatúrou, k nereprezentatívности materiálovej základne i k viacerým jednotlivostiam v Doruľovej knižnej práci to autor odbavil týmto spôsobom, a to na viacerých miestach, ako to vidieť aj z jeho úvodnej formulácie: „Keby som I. Kotuličovi chcel odpovedať, musel by som odcitovať väčšiu časť svojej knihy“ (ibid., s. 162). K tomu hádam netreba nič dodávať, iba snáď to, že to vôbec nie je odpoveď na moje početné kritické pripomienky.

J. Doruľa sa síce len takto všeobecne a odmietavo postavil k všetkým mojim kritickým pripomienkam, ale pritom ako „vysvetľujúcu“ použil takú argumentáciu, ktorou zavádza odbornú verejnosť, keď napr. tvrdí a priamo mi vyčíta, že „uniklo“ mojej pozornosti (hoci pracujeme v tom istom oddelení toho istého pracoviska) to, že on popri svojom vlastnom výskume môže (podč. I. K.) využívať aj všetok

* Redakcia umožnila odpovedať I. Kotuličovi, aby sa uviedli na pravú mieru fakty, ktoré zostali v diskusii z viacerých príčin nevyjasnené. Zároveň uzatvára diskusiu s tým, že pri objasňovaní nastolených problémov by sa malo pokračovať v podobe fundovaných štúdií. Túto zásadu bude redakcia dodržiavať aj v prípadných ďalších diskusiiach.

historický materiál zhromaždený pre *Historický slovník slovenského jazyka* (ibid., s. 163 ; ďalej HSSJ). Skutočnosťou však zostáva ten fakt, že J. Doruľa pri spracúvaní svojej knižnej monografie túto možnosť vôbec nevyužil (hoci tak mal, ba bol povinný urobiť), teda obišiel ju, ale teraz si na ňu dodatočne spomenul a zneužíva ju na zavádzanie. Každý, kto si prečíta jeho knižnú prácu, môže sa sám presvedčiť, že autor vychádzal iba z pomerne malého a nereprezentatívneho lexikálneho dokladového materiálu (okolo 350 lexikálnych jednotiek), navyše veľmi obmedzeného aj geograficky a žánrovo. To som bol povinný povedať v záujme objektívnej pravdy. Takisto bolo mojou povinnosťou upozorniť odbornú verejnosť, že J. Doruľa vo svojej knižnej práci úplne obišiel bohatú domácu i zahraničnú odbornú literatúru o jazykových kontaktoch (o bilingvisme a multilingvisme ; porov. napr. Rot, 1972) i o konkrétnych lexikálnych prevzatiach do slovenčiny z tých jazykov, s ktorými slovenčina prichádzala priamo alebo sprostredkované do kontaktu. Ide o odborné výskumné práce zaoberajúce sa konkrétnymi lexikálnymi prevzatiami do slovenčiny z latinčiny (Habovštiaková, 1966), z maďarčiny (Hauptová, 1959 ; 1960), z turečtiny (Blanár, 1962), ktoré nijako nemožno obísť. Ešte viac však zaráža to, že J. Doruľa úplne obišiel aj väčší počet materiálových výskumných prác zaoberajúcich sa odrazom nemecko-slovenských i slovensko-nemeckých jazykových kontaktov v slovnej zásobe slovenčiny (Škultéty, 1902 ; Rudolf, 1941, 1941—1942) i v slovnej zásobe nemčiny na Slovensku (Genersich, 1803, 1804 ; Schröer, 1857, 1858, 1859, 1863 ; Hajnal, 1931 ; Schwartz, 1932—1933, 1934 ; Zeisel, 1935 atď. ; podrobný prehľad starších prác podáva Gréb, 1930, najmä na s. 134—137), pričom práve táto problematika sa v Doruľovej knižnej práci rozoberá najširšie, keďže jej venoval plnú štvrtinu rozsahu celej monografie (s. 75—103). Pritom ani Doruľovo vysvetlenie tejto nevyváženosti : „Kapitole o slovensko-nemeckých jazykových vzťahoch sme tu venovali viac miesta preto, lebo práca s príslušným dokladovým materiálom o týchto otázkach dosiaľ nebola publikovaná“ (Doruľa, 1977, s. 9) nie je celkom pravdivé. Veď práve o slovenských prevzatiach z nemčiny i o nemeckých prevzatiach zo slovenčiny sa doteraz napísalo toľko materiálových prác (porov. vyššie) ako o nijakých iných slovensko-inojazykových kontaktoch a prevzatiach. Napr. v niektorých prácach sa uvádza až 305 lexikálnych prevzatí z nemčiny do slovenčiny z obdobia pred nemeckou kolonizáciou a 855 prevzatí z obdobia po nemeckej kolonizácii (Rudolf, 1941, s. 104). V materiálových prácach J. Genersicha (1803, 1804), K. J. Schröera (1857—1859, 1863), E. Schwartz (1934) a iných je doložených vyše 120 lexikálnych jednotiek prevzatých do nemčiny na Slovensku zo slovenčiny.

1.1. Moje diskusné pripomienky k Doruľovej práci vychádzali nielen zo širšieho a podrobnejšieho rozboru odbornej literatúry o jazykových kontaktoch vôbec i o slovensko-inojazykových kontaktoch a ich odraze v slovenskej historickej i nárečovej lexike, ale aj z poznania a analýzy historického lexikálneho materiálu doteraz zhromaždeného pre HSSJ (dlhé roky som viedol tieto prípravné práce).

A práve to ma viedlo k záveru, že J. Doruľa vo svojej monografii nevychádzal z tohto rozsiahleho lexikálneho pramenného materiálu, ktorý mu bol ako internému pracovníkovi k dispozícii v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV, ale iba zo svojich vlastných, a to pomerne skromných excerptov lexikálneho dokladového materiálu z niekoľkých archívov. V Doruľovej knižnej práci i v článkoch, ktoré uvádza v úvodnej časti svojej monografie (s. 7—8), si to môže každý ľahko a kedykoľvek overiť. Teda pravdou ostáva ten fakt, že J. Doruľa vo svojej monografii síce mohol vychádzať z rozsiahleho lexikálneho materiálu zhromaždeného doteraz pre HSSJ, a to aj mal urobiť, ale v skutočnosti tak neurobil. Konkrétne fakty a dôkazy o tom som uviedol vo svojom diskusnom príspevku (Kotulič, 1979, s. 144—161), ale pre jednoznačnosť treba ich aj tu v skrátenej a ešte preukaznejšej štatistickej podobe zopakovať, aby si každý mohol sám urobiť svoj vlastný úsudok a záver o tejto diskutovanej otázke.

2. Lexikálny dokladový materiál doteraz zhromaždený pre HSSJ obsahoval v čase, keď som ho celý prostredníctvom vyhotoveného heslára prezrel a zhodnotil z hľadiska pôvodu jednotlivých slov (lexém), spolu 50 000 lexikálnych jednotiek, z čoho 13 % (= 6 500) lexikálnych jednotiek predstavovali slová prevzaté z iných jazykov, na ktoré sa práve J. Doruľa vo svojej monografii zamerl. Pritom však J. Doruľa vo svojej knižnej práci uvádza a svojším spôsobom komentuje len okolo 350 (!) do slovenčiny prevzatých slov (lexém), čiže iba 5,84 % z celkového počtu prevzatých lexikálnych jednotiek doložených vtedy v kartotéke HSSJ. Aj z toho dosť jasne vyplýva, že J. Doruľa sa len teraz dodatočne odvoláva na kartotéku HSSJ. Ak by sa totiž J. Doruľa bol pri koncipovaní svojej monografie skutočne opieral o všetok lexikálny pramenný materiál dovtedy zhromaždený pre HSSJ, potom by bol musel svojim čitateľom prinajmenšom vysvetliť to, na základe akých kritérií a prečo zo spomínaných 6 500 prevzatých lexikálnych jednotiek vybral do svojej monografie iba 350 lexém prevzatých z cudzích jazykov a prečo vybral práve tie a nie iné slová a v takých skresľujúcich proporciách, pokiaľ ide o jednotlivé jazyky, z ktorých slovenčina priamo alebo nepriamo preberala.

2.1. V lexikálnej kartotéke HSSJ boli v tom čase medzi 6 500 prevzatými slovami takéto relácie: 2 500 slov latinského pôvodu (= 38,46 % zo všetkých prevzatých lexikálnych jednotiek, resp. 5 % z celkového počtu v kartotéke doložených lexikálnych jednotiek), 2 000 slov českého pôvodu (= 30,76 % zo všetkých prevzatých lexikálnych jednotiek, resp. 4 % zo všetkých lexikálnych jednotiek doložených v kartotéke); 1 000 slov nemeckého pôvodu (= 15,38 % zo všetkých prevzatých lexikálnych jednotiek, resp. 2 % z celkového počtu v kartotéke doložených lexikálnych jednotiek); 500 slov prevzatých z ostatných jazykov (maďarčina, turečtina, poľština, ukrajinčina, srbochorvátčina atď.), t. j. len 7,69 % zo všetkých prevzatých lexikálnych jednotiek, resp. iba 1 % z celkového počtu v kartotéke doložených lexikálnych jednotiek.

2.2. V monografii J. Doruľu, ako sme už uviedli, sa uvádza a komentuje spolu iba

okolo 350 prevzatých lexikálnych jednotiek, t. j. len 5,84 % z prevzatých lexikálnych jednotiek doložených vtedy v kartotéke HSSJ. Pritom ešte viac prekvapuje to, že ani relatívne zastúpenie slov prevzatých z jednotlivých cudzích jazykov, ako sa uvádzajú v práci J. Doruľu, vonkoncom nezodpovedá skutočnému stavu ani podielu jednotlivých cudzích jazykov pri rozširovaní a obohacovaní slovnej zásoby kultúrnej slovenčiny predberňolákovského obdobia. Na rozdiel od nášho zistenia absolútneho i relatívneho podielu jednotlivých cudzích jazykov pri obohacovaní slovnej zásoby kultúrnej slovenčiny predberňolákovského obdobia v monografii J. Doruľu sa z celkového počtu 350 uvádzaných a komentovaných lexikálnych prevzatí dajú vyvodit' takéto absolútne i relatívne údaje podľa jednotlivých jazykov: z nemčiny 200 lexikálnych prevzatí (= 57,14 %), z maďarčiny 70 lexikálnych prevzatí (= 20 %), z latinčiny 55 lexikálnych prevzatí (= 15,71 %), z češtiny 15 lexikálnych prevzatí (= 4,28 %), z poľštiny 10 lexikálnych prevzatí (= 2,85 %) a z ukrajinčiny 7 lexikálnych prevzatí (= 2 %).

2.3. Takýto nezastretý a do jasnej reči čísel transponovaný Doruľov obraz o slovenských historických jazykových prevzatiach sa ukazuje ako nepravdivý a skresľujúci, a to tak pokiaľ ide o celkový počet, ako aj o relatívne zastúpenie prevzatých lexikálnych jednotiek z jednotlivých cudzích jazykov v kultúrnej slovenčine predberňolákovského obdobia. To sú neodškriepiteľné fakty, ktoré jasné a dost presvedčivo hovoria o tom, že J. Doruľa sa len v minimálnej miere opieral o bohatú literatúru o riešenej problematike a že vychádzal z veľmi malého a nereprezentatívneho i dost náhodne zozbieraného lexikálneho pramenného materiálu, pričom na jednej strane skreslil a podcenil najmä podiel tých jazykov (latinčiny a češtiny), ktoré sa na obohacovaní a rozširovaní slovnej zásoby kultúrnej slovenčiny podieľali v najväčšej miere, kým na druhej strane zas enormne precenil najmä podiel nemčiny (viac ako polovica zo všetkých lexikálnych prevzatí, ktoré vo svojej práci uvádza a komentuje) a maďarčiny (1/5 zo všetkých lexikálnych prevzatí, ktoré v práci uvádza). J. Doruľa však aj napriek týmto nevyvrátiteľným a jasne hovoriacim faktom sa svojim paušálnym odmietnutím mojich kritických pripomienok k jeho práci naďalej tvrdohlavo pridrižiava svojho nezodpovedného a zavádzajúceho tvrdenia, že „cieľom (jeho) práce je podať vo výstižnom prehľade obraz jazykovej situácie na Slovensku v 15.—18. storočí, t. j. v predspisovnom období“ (Doruľa, 1977, s. 7).

Pravdou však zostáva to, že Doruľova monografická práca nepodáva „výstižný“, ale veľmi skreslený, ba falošný obraz o jazykovej situácii na Slovensku v 15.—18. storočí, a to tak pokiaľ ide o druhy slovensko-inojazykových i inojazykovo-slovenských kontaktov, aj pokiaľ ide o absolútny i relatívny počet lexikálnych jednotiek prevzatých v dôsledku týchto kontaktov do slovenčiny z jednotlivých cudzích jazykov. J. Doruľa tým, že vo svojej práci neodôvodnene veľmi precenil najmä podiel nemeckého, ale aj maďarského jazyka na rozširovaní a obohacovaní slovenskej slovnej zásoby v predberňolákovskom období, vlastne nepriamo a v zastretej

forme podporuje a ospravedlňuje tézu o supremácii Nemcov a Maďarov v slovenských národných a kultúrnych dejinách, ktorú nemecká a maďarská buržoázna veda dlhé roky hlásala v záujme podpory mocenskej a odnáródňovacej politiky Rakúsko-Uhorska, na druhej strane zas v rozpore s historickými i jazykovými faktami veľmi podcenil význam a podiel latinčiny a češtiny¹ na formovaní a vývine kultúrnej slovenčiny vôbec i na rozvoji jej slovnej zásoby, hoci na svojom pracovisku mal na dosah ruky obrovské bohatstvo lexikálneho dokladového materiálu doteraz zhromaždeného pre HSSJ, ktorý podáva, ako sme v krátkosti uviedli, podklady pre úplne odlišné a neskrútené závery o celkovom rozsahu lexikálnych prevzatí do kultúrnej slovenčiny i o počte prevzatí z jednotlivých cudzích jazykov. Veď už len napr. samotný fakt, že latinčina v Uhorsku, a teda aj na stredovekom Slovensku a vôbec v strednej Európe mala privilegované postavenie (v porovnaní so všetkými ostatnými používanými jazykmi) v kultúrnej oblasti — vo verejnej, stavovskej i cirkevnej správe, ba aj na feudálnych panstvách — by mal byť aj neodborníkovi dostatočným a výrečným svedectvom o veľkom podiele latinčiny na rozširovaní slovnej zásoby, ale aj niektorých iných jazykových rovín kultúrnej slovenčiny, najmä syntaxe a štylistiky v príslušnom období, čo konkrétne fakty zo slovenskej historickej lexiky plne potvrdzujú (porov. vyššie). A to isté a v plnej miere platí aj o starej češtine, ktorá významne ovplyvňovala nielen slovnú zásobu kultúrnej slovenčiny, ale prakticky aj všetky jej ostatné jazykové roviny, najmä pravopisnú, ale aj hláskoslovnú, morfológickú, slovotvornú, syntaktickú i štylovú. O mimoriadnej bohatosti a rozvinutosti stredovekej češtiny v porovnaní s nemčinou dost výrečné svedectvo podal aj K. Marx ako vedec i ako Nemec (Kotulič, 1979, s. 157), pričom expanzia stredovekej češtiny ako vyspelého spisovného jazyka v rámci kultúrnych a hospodárskych stykov vtedajšieho českého štátu presahovala nielen do vtedajšieho Uhorska (presnejšie na Slovensko), ale sčasti aj do Poľska a na Ukrajinu. Kto tieto fakty nevidí alebo ich nechce vidieť, musí mať na to vážne, ale iba čisto subjektívne dôvody.

3. Okrem čisto odbornej a kultúrno-politickej stránky obsahu Doruľovej repliky *Niekoľko vysvetlení na margo* chcem sa tu dotknúť aj toho, ako v tejto replike J. Doruľa narába s citátmi, teda otázky vedeckej etiky. J. Doruľa tu totiž hrubo sfalšoval citát zo S. Czambla, ktorým som vo svojom diskusnom príspevku uviedol na s. 152 v pozn. 8 a ktorý v skrátenej podobe znie: „Mne sa zdá, že sme sa my Slováci

¹ Tým, že sa v odborných prácach podceňuje až bagatelizuje významný podiel starej češtiny na formovaní a vývine kultúrnej slovenčiny predbernolákovského obdobia a na druhej strane sa preceňuje, a to neprávom a proti zjavným faktom napr. podiel nemčiny a maďarčiny na rozvoji a obohacovaní slovnej zásoby kultúrnej slovenčiny, sa nijako nerieši starý a prežívajúci, prevažne politicky motivovaný spor „čechoslovakistov“ a „autonomistov“ o pôvode (kultúrnej) slovenčiny a jej nárečí. Len sa v zastretej forme vynára nová deformácia, a to pri otázke prevzatých slov do kultúrnej slovenčiny, ktorá protitlakom iným smerom chce otupiť ostrie iného prežívajúceho, ale nesprávneho pohľadu. Vec sa nikdy nevyrieši, ak sa k starým sporom iba pridávajú nové a ak niet ochoty ani odvahy riešiť tento spor na skutočne vedeckej a marxistickej teoretickej i metodologickej základni v záujme československej jazykovedy a slavistiky.

v spisovnom jazyku (podč. I. K.) od Čechov vôbec ‚neodtrhli‘, že sa náš jazyk z českého a popri českom (podč. I. K.) prirodzenou cestou postupne, dľa potreby pomaly, celé storočie vyvíjaval...“ (Vlkolinský, 1885, s. 237). J. Doruľa z tohto citátu imputuje S. Czamblovi a priamo aj mne (keďže som ten citát vybral a použil v argumentácii) nikdy nijakým moderným slovenským lingvistom nevyslovený ani nenapísaný názor, „že sa slovenčina postupne z češtiny vyvíjovala“ (Doruľa, 1979, s. 163). Pritom každý súdny čitateľ sa v uvedenom citáte hneď na prvý pohľad môže presvedčiť, že S. Czambel tu nemal na mysli slovenčinu ako nediferencovaný celok (teda nie napr. aj nárečia), ako mu to chce pripísať J. Doruľa, ale iba „spisovný“ jazyk predbernolákovský (v mojom chápaní písomná podoba kultúrnej slovenčiny²), ktorý sa skutočne vyvíjal na základe staršej hovorenej kultúrnej slovenčiny, slovenských nárečí, ale aj písomnej starej češtiny, najmä pokiaľ ide o stránku pravopisnú (tu sa úplne prevzal český pravopis i písárske manieri), ale aj hláskoslovnú, morfológickú, slovotvornú a lexikálnu.

Z doterajších prác o dejinách kultúrnej slovenčiny i z množstva publikovaných historických jazykových textov dosť jasne vyplýva, že jazykový systém písomnej kultúrnej slovenčiny bol vysoko variantný (dubletný, tripletný atď.), keďže sa v ňom dosť často a paralelne popri hláskoslovných, morfológických a lexikálnych javoch domácich (slovenských) používali aj jazykové prvky pôvodom české, prevzaté z blízkeho a zrozumiteľného jazyka, a to často aj u toho istého autora a v tom istom texte, čo sa dá zreteľne doložiť nielen nepriamo na množstve slovenských historických textov, ale aj priamo svedectvami súčasníkov 17. a 18. storočia, ktorí tento jazyk používali a hodnotili (napr. T. Masník, J. Lešák a i.). Na druhej strane S. Czambel v uvedenom citáte vôbec nehovorí o tom, že by sa slovenský „spisovný“ jazyk (predbernolákovský), teda nie slovenčina ako celok, bol vyvinul iba z českého jazyka, ale aj popri českom, čo je zas niečo podstatne odlišné, než ako to interpretuje J. Doruľa. J. Doruľa tu teda hrubo sfalšoval skutočne moderný a dodnes vedecky nosný Czamblov názor na formovanie a vývin kultúrnej slovenčiny (v Czamblovom chápaní spisovného jazyka predbernolákovského). Okrem toho by mal J. Doruľa vedieť, že S. Czambel je autorom nepotvrdenej hypotézy o južnoslovanskom pôvode slovenčiny; takže pripisovať mu názor, že sa „slovenčina vyvinula z češtiny“ je nielen absurdné, ale aj zlomyseľné.

² J. Doruľa miesto pojmu—termínu *kultúrny jazyk* (kultúrna slovenčina), ktorý je už aj v slavistickej literatúre dosť bežný a ktorý bol kodifikovaný ako odborný termín v šiestich slovanských spisovných jazykoch (porov. Slovník slovanské lingvistické terminologie 1, Praha, Academia 1977, s. 22—23), používa vo svojej knižnej práci vecne i formálne nevhodný a anachronický kvázitermín „kultivovaný jazyk“ (s. 20), resp. „kultivovaný slovenský jazyk“ (s. 33, 38, 53), „kultivovaná podoba slovenského jazyka“ (s. 36) a „kultivovaná slovenčina“ (s. 37). Pod pojmom „kultúrny jazyk“ (kultúrna slovenčina) treba rozumieť jeho funkčnú „kultúrnosť“, teda ten fakt, že bol určený pre kultúrny styk vzdelancov pred vznikom spisovného jazyka. Pokiaľ však ide o jeho konkrétne, najmä písomnú podobu, tá bola natoľko nevykryštalizovaná, často až chaoticky nejednotná, že označovať ju za „kultivovanú“ a celý tento útvar za „kultivovaný jazyk“, resp. za „kultivovanú slovenčinu“ je nedomyslené a zväzda k nesprávnym predstavám, ktoré tento kvázitermín navodzuje.

Nie je to prvá a nie len moja skúsenosť, že J. Doruľa každého, kto sa usiluje objektívne a nestranné hodnotiť najmä veľký podiel starej písomnej češtiny na formovaní a vývine písomnej podoby kultúrnej slovenčiny, či už priamo alebo nepriamo začleňuje medzi „čechoslovakistov“, alebo mu pripisuje, že zastáva „čechoslovakistické“ postoje a výklady slovenského dejinného a jazykového vývinu, resp. že sa pokúša takéto postoje kriesiť (Doruľa, 1979, s. 163). Pripisuje to aj mne, a to dokonca prostredníctvom sfaľovaného výroku S. Czambla, s ktorého názorom z konca 19. storočia som sa stotožnil preto, že je objektívnejší a historicky i vedecky nosnejší než sú Doruľove názory na túto otázku. J. Doruľa sa vo všetkých svojich doterajších prácach o tejto otázke pridrižiava zastaraného, atomistického a nedialektického hodnotenia historických slovenských jazykových textov ako skladajúcich sa z hláskoslovných, morfematických a lexikálnych prvkov slovenských a českých (teda nie z češtiny prevzatých). Podľa neho takéto jazykové javy nepatria do kultúrnej slovenčiny ako prevzatia, resp. interferenčné javy, ale do rámca tzv. češtiny používanej na Slovensku, čo je síce iný, ale nie jediný jazykový fenomén používaný na Slovensku vzdelancami. Pritom J. Doruľa nezaujíma takéto „prísne“ stanovisko v prípade hodnotenia jazykových prvkov prevzatých z iných cudzích jazykov, ktoré jednoducho pokladá za prevzatia, a to len preto, že takéto lexikálne prvky sa nedali začleniť bez aspoň minimálnej adaptácie (hláskoslovnej, ale najmä morfolologickej) do slovenského jazykového kontextu, ak tu nemali ostať len lexikálnymi alebo terminologickými citátmi. Ako o prevzatiach by bol „ochotný“ hovoriť len v tých prípadoch, ak príslušný jazykový prvok vôbec neexistoval v domácom slovenskom jazyku, čo je zas zaznávanie voľného vývinu nekodifikovanej kultúrnej slovenčiny v oblasti slovnej zásoby, jej obohacovania o nové synonymá. To je však veľmi svojský postoj dnešného bádateľa, ktorý nenormovanému a nekodifikovanému slovenskému predberňolákovskému kultúrnemu jazyku upiera právo na voľný vývin podľa jemu vlastných vnútorných zákonitostí vo vtedajších hospodárskych, kultúrnych, sociálnych a politických podmienkach a chce mu naoktrojovať dnešné kultúrno-jazykové hodnotenie s prepiatym národným povedomím. Takéto postoje možno z odborného hľadiska kvalifikovať ako úplný anachronizmus a kvázi „historizujúci“ protičeský purizmus, čiže ako snahu premietiť dnešný dožívajúci slovenský jazykový purizmus do celkom odlišných historických, spoločenských a kultúrnych podmienok.

4. Na záver celej tejto diskusie s J. Doruľom a s jeho názormi i postojmi pokladám za potrebné pred širokou jazykovednou verejnosťou povedať a zdôrazniť, že s pracovníkom, ktorý vo svojej knižnej monografii tak hrubo skreslil obraz o jazykovej situácii na Slovensku v 15.—18. storočí, najmä pokiaľ ide o počet lexikálnych prevzatí i podiel jednotlivých jazykov na rozvoji a obohacovaní slovnej zásoby kultúrnej slovenčiny, a ktorý sa vo verejnej diskusii opovážil falošne interpretovať citát S. Czambla (1856—1909), najerudovanejšieho a najskúsenejšieho slovenského jazykovedca z rozhrania 19. a 20. storočia, nemienim o týchto

otázkach viac diskutovať. Také porušovanie zásad vedeckej pravdy a etiky, akého sa dopustil J. Doruľa vo svojej knižnej práci i v spomínanom diskusnom príspevku, je nielen prejavom neúcty voči tomu, s kým diskutuje, i voči odbornej verejnosti, ale aj voči našej kultúrnej a jazykovej minulosti, ktorá si nežiada nijaké násilné korektúry, rozchádzajúce sa s historickou a vedeckou pravdou. Kultúrnu a jazykovú históriu treba dôkladne poznať a správne interpretovať, v žiadnom prípade ju však nemožno prekrúcať a svojvoľne i anachronicky do nej ex post zasahovať.

Bibliografia

- BLANÁR, V.: Otázka lexikálnych turcizmov v slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 13, 1962, s. 76—87.
- DORULA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Veda 1977. 135 s.
- DORULA, J.: Niekoľko vysvetlení na margo. *Jazykovedný časopis*, 30, 1979, s. 162—164.
- GENERSICH, J.: Versuch eines Idiotikons Zipser Sprache. In: *Zeitschrift von und fuer Ungern*, 5, 1803, s. 31—37, 94—102, 142—158.
- GENERSICH, J.: Nachtrag zu dem Versuche eines Idiotikons der Zipser Sprache. In: *Zeitschrift von und fuer Ungern*, 6, 1804, s. s. 346—364.
- GRÉB, J.: Bibliographie der Zipser Volkskunde. *Karpathenland*, 3, 1930, s. 33—36, 90—91, 132—141, 181—190.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: K otázke lexikálneho pôsobenia latinčiny na slovenský jazyk v 16.—18. storočí. In: *Jazykovedné štúdie 9. Dejiny a dialektológia*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 78—90.
- HAJNAL, I.: Juramente oder Schwurformel aus Deutsch-Litta bei Kremnitz. *Karpathenland*, 4, 1931, s. 31—33.
- HAUPTOVÁ, Z.: Významové skupiny maďarských slov prejatých do slovenštiny. *Slavia*, 28, 1959, s. 519—532.
- HAUPTOVÁ, Z.: A szlovák nyelv magyar jövevényszavainak néhány problémája. *Magyar nyelv*, 56, 1960, s. 172—181.
- KOTULIČ, I.: Nad jednou prácou o slovensko-inojazykových kontaktoch. *Jazykovedný časopis*, 30, 1979, s. 144—164.
- ROT, A. M.: Voprosy bilingvizma. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 22, 1972, s. 47—94.
- RUDOLF, R. L.: Die bairischen Lautwandel $b > p$, $b > w$, $w > b$ und $f > w$ in den deutschen Lehnwörtern der slovakischen Sprache. In: *Linguistica Slovaca*, 3, 1941, s. 103—109.
- RUDOLF, R. L.: Die deutsche Lehnwörter im Slovakischen als Spiegel der deutschen Kulturleistung. *Karpathenland*, 12, 1941/1942, s. 324—331.
- SCHRÖER, K. J.: Beitrag zu einem Wörterbuche der deutschen Mundarten des ungrischen Berglandes. In: *Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 25, 1857, s. 213—272.
- SCHRÖER, K. J.: Beitrag zu einem Wörterbuche der deutschen Mundarten des ungrischen Berglandes. In: *Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 27, 1858, s. 174—240.
- SCHRÖER, K. J.: Nachtrag zum Wörterbuche der deutschen Mundarten des ungrischen Berglandes. In: *Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 31, 1859, s. 245—292.
- SCHRÖER, J. J.: Versuch einer Darstellung der deutschen Mundarten des ungrischen Berglandes. In: *Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 44, 1863, s. 253—436.
- SCHWARTZ, E.: Zur Wortgeographie tschechischer Lehnwörter in den deutschen Mundarten. In: *Germanoslavica*, 2, 1932/1933, s. 211—237, 327—343.
- SCHWARTZ, E.: Jazyk německý na území ČSR. B. Německé jazykové ostrovy na Slovensku. In: *Československá vlastivěda*, 3, Jazyk. Praha 1935, s. 586—590.
- ŠKULTÉTY, J.: Cudzie slová v slovenčine. In: *Slovenské pohľady*, 22, 1902, s. 633—651, 755—764.
- VLKOLINSKÝ, J. (= CZAMBEL, S.): O prvej knihe slovenskej. *Živena*, 2, 1885, s. 237—238.
- ZEISEL, R.: Die „Zech“ und die Zecherleut in Reigenspiel des Jahres. *Karpathenland*, 8, 1935, s. 3—8, 42—58, 72—81.

ROZHLADY

METODOLOGICKÉ ASPEKTY NOVEJ GRAMATIKY RUŠTINY

JÁN BOSÁK — KLÁRA BUZÁSSYOVÁ — FRANTIŠEK KOČIŠ
SLAVO ONDREJOVIČ

1.0. Kolektív gramatického oddelenia Kabinetu cudích jazykú ČSAV — V. Barnetová, H. Běličová-Křížková, O. Leška, Z. Skoumalová, V. Straková — predstavil sa širokej lingvistickej verejnosti originálnym dielom *Ruskaja grammatika 1—2* (Red. K. Horálek. Praha, Academia 1979. 1144 s.; ďalej RG). Úspešne v ňom spojil metodologické výdobytky domácej lingvistiky a sovietskej jazykovedy, pričom bol v istej nevýhode, lebo kým opis gramatického systému ruštiny reprezentujú dve súčasné akademické gramatiky (*Grammatika sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka*, 1977 — ďalej GSRLJ; *Ruskaja grammatika 1*, 1980 — ďalej RG 1.), akademická gramatika češtiny sa iba pripravuje. Aj keď sami autori pokladajú RG za akademickú, ide vlastne o neklasický, netradičný gramatický opis z viacerých hľadísk, hoci základné metodologické východisko je „tradičné“ — od výrazu k obsahu.

RG si kladie za cieľ podať systematický opis spisovnej ruštiny na pozadí rodného (českého) jazyka autorov, teda opis ruštiny na základe konfrontačného (kontrastívneho) prístupu. Každá kapitola obsahuje i konfrontačný paragraf, v ktorom sa daná kategória alebo jav konfrontuje s príslušnou kategóriou v češtine, ukazujú sa zhody a rozdiely v charaktere kategórie a vo sfére použitia jej tvarov. V syntaktickom zväzku je konfrontácia priebežnejšia. Tento typ konfrontačnej gramatiky s výraznou prevahou ruského východiska plne potvrdzuje názor R. Růžičku (1969), že za východisko systému, ktorý je zameraný na konfrontáciu (kontrasty) medzi gramatickými systémami a teda i gramatickými pravidlami dvoch jazykov, môže slúžiť iba systém pravidiel jedného z týchto jazykov.

Formálne sa RG člení na tieto časti: *Fonemika, morfofonemika, grafika a ortografia* (s. 3—143), v rámci *Morfologie* sa vyčleňujú *Morfologické kategórie* (s. 147—168), *Tvarové sústavy* (Slovoizmenenijs — s. 369—521), *Náčrt slovotvorného systému* (s. 522—644). Syntax je v osobitnom 2. zväzku a má dve časti: *Jednoduchá veta* (s. 668—896) a *Súvetie* (s. 897—1009). V druhom zväzku je aj rozsiahly predmetný register (s. 1010—1078) a register citovaných slov (s. 1079—1093). Na dobrú orientáciu slúži prehľadné usporiadanie podľa paragrafov

(celkove 1711), pričom sa v poznámkach na konci paragrafov odkazuje na súvisiace paragrafy, čo umožňuje maximálne ekonomickú a pohotovú orientáciu.

Aj keď jednotlivé časti RG predstavujú relatívne autonómne celky s výrazným individuálnym autorským podielom, výsledok opisu je podstatne jednotnejší a koncíznejší ako v tých gramatikách, kde sa síce dodržiava formálne jednotný metodický postup a jednotná terminológia, ale konečný výsledok opisu sa rozplýva v detailoch, pretože sa nevychádza z osobitostí jazykového systému opisovaného jazyka, ale sa postupuje podľa istého stereotypu. Požadovanú jednotu opisu gramatického systému ruštiny autori RG dosahujú predovšetkým tým, že dôsledne vychádzajú z analýzy väzieb medzi výrazovým plánom a obsahovým plánom, nezamieňajú smer analýzy od výrazu k významu, opierajú sa o pevnú základňu, ktorú predstavuje sústava gramatických kategoriálnych významov.

2.1. Základom opisu výrazovej stránky jazyka v RG je fonemická (fonologická) rovina, vyznačujúca sa obsahovou relevanciou svojich prvkov, t. j. foném, ktoré sa chápu ako zväzky zvukových dištinkatívnych príznakov. Ide pritom o istú modifikáciu moskovskej fonologickej teórie, presnejšie toho jej variantu, ktorý v súčasnosti reprezentujú práce R. I. Avanesova. Táto modifikácia spočíva najmä v tom, že v RG sa nerozlišujú tzv. slabé a silné fonémy a prípady neutralizácie (tzv. fonemického prekryvania) sa vykladajú ako vylúčenia istého fonetického protikladu v istej pozícii a opisujú sa v podobe distributívnych schém. V tom treba vidieť jednu z osobitostí fonemického výkladu RG.

Inventár a systém foném autori analyzujú z hľadiska ich artikulačných, ale potom aj akustických charakteristík. Takto sa opis fonemického systému spisovnej ruštiny podáva z hľadiska počúvajúceho i hovoriaceho. Systém dištinkatívnych príznakov sa uvádza podľa učenia harvardskej školy z 50. rokov; nebrali sa však do úvahy výsledky novších fonetických výskumov a úvah (u nás predovšetkým M. Romportla), revidujúcich klasickú sústavu dištinkatívnych príznakov harvardskej školy.

Hodné osobitnej pozornosti je to, že pri opise fonemickej sústavy sa neanalyzujú iba paradigmatické vzťahy (ako je to vo väčšine domácich fonologických prác), t. j. opozície, ale rovnaká pozornosť sa venuje aj syntagmatickým vzťahom (kontrastom). V širokej miere sa berú do úvahy obmedzenia týkajúce sa výskytu niektorého z členov paradigmatickej opozície, v súvisi s čím vystupuje do popredia zásadný rozdiel medzi pozíciami, ktoré isté protiklady vylučujú, a pozíciami, ktoré nekladú nijaké obmedzenia na fonemické protiklady. Výsledky systematickej analýzy pozíčných obmedzení sa veľmi prehľadne zaznamenávajú v podrobných distribučných schémach (maticiach).

Opis fonemickej sústavy je doplnený analýzou jej fonetickej (alofonickej) reprezentácie, kde sa zároveň ukazuje, že aj redundantné (nedištinkatívne) vlastnosti foném môžu byť dôležité z konfrontačného pohľadu — napr. ruština sa proti češtine vyznačuje relatívne vysokou neurčitostou a nestálosťou hláskových (alofonických) typov.

Autori RG neostávajú len pri analýze výrazového plánu vzhľadom na jeho obsahovú relevanciu, ale všimajú si aj špecifickejšie vzťahy. Sú to napr. otázky vyčleňovania slova ako osobitného útvaru, v rámci čoho sa uvažuje o slabičnom členení a integrujúcej úlohe slovného prízvuku. Je však prekvapujúce, že sa osobitne nespracúva problematika vetného prízvuku a dôrazu a rovnako chýba aj analýza melodickéj zložky výrazového plánu predovšetkým vyšších jednotiek ako slovo. Chýba zmienka o systéme intonačných typov, o modifikáciách ich melodického priebehu v syntagmatických súvislostiach, najmä ak prozodická stránka rečového signálu sa ukazuje čoraz viac ako jeden z rozhodujúcich momentov pre jeho adekvátnu percepciu. V tomto bode je fonemický výklad neúplný, hoci ináč sa nezabudlo ani na analýzu výrazovej stránky internacionalizmov a cudzích slov, skratiek, vlastných mien, ba ani citosloviec.

Prízvukové pomery sa potom podrobne opisujú pri jednotlivých slovných druhoch. Autori tu vychádzajú z predstavy, že miesto prízvuku v príslušnom slovnom tvare je výsledkom súhry prízvukového typu tvarotvorného základu a prízvukového typu koncoviek, prípadne ich výrazovej štruktúry. Na tomto základe sa podarilo najmä pri slovesách (s. 380—390; 420—446) a adjektívach (s. 490 n.) nájsť nové pravidlá, ktoré principiálne zjednodušujú obraz prízvukového systému ruštiny.

2.2. Významným metodologickým prínosom RG je stratifikácia výrazového plánu jazyka. Podobne ako v generatívnych modeloch aj v RG sa vychádza z predpokladu, že každý slovný tvar možno zapísať v troch podobách: fonemickej (= fonetickej), fonematickej (= fonologickej) a morfofonematickej (= morfonologickej). V morfofonematickej podobe sa hĺbková štruktúra výrazového plánu gramatických slovných tvarov a odvodených slovných tvarov zachytáva vyznačovaním hraníc významových komponentov štruktúry. Preto sa v RG zavádzajú aj pojmy morfofonéma, ktorá je vo fonematickej rovine nahradená vokálom alebo nulou, morfofonéma na označenie hranice slov, hranice morfému a nulová alomorfa.

V čom však vidíme hlavný prínos takejto hĺbkovej stratifikácie (sami autori nepoužívajú termín hĺbková štruktúra), je jej následná aplikácia v paradigmaticke: morfofonematický zápis umožňuje ekonomickejšie zachytiť vnútornú štruktúru slovného tvaru, a tak vlastne redukovať variabilitu fonematického skladu štruktúrnych komponentov slov. V aplikácii tejto stratifikácie pri opise výrazovej stránky vidíme prednosť RG pred obidvoma gramatikami ruštiny (GSRLJ, 1970, RG 1, 1980), v ktorých sa morfemika vyčerpáva tým, že morfematické a morfotaktické javy sa uvádzajú napr. v každom z veľkého počtu slovotvorných typov. Zavedenie morfofonematickej roviny v RG umožňuje plynulý prechod k analýze morfolologickej roviny.

3.0. Morfologický výklad v RG nie je vybudovaný na tradičnom, formálne jednotnom opise podľa slovných druhov, začínajúc substantívami a končiac citoslovcami, ale na rozbere a výklade kategoriálnej štruktúry ruštiny a na opise jej tvarových sústav (formy slovoizmenenia). V krátkej vstupnej časti *Morfematické*

štruktúry a ich komponenty (s. 148—156) sa definujú základné pojmy morfolologickej stavby slovného tvaru vrátane tried morfém, tvarotvorných základov a slovo- tvorných základov atď. Aj tu sa ukazuje metodologicky nosné chápať jazykový systém stratifikačne (morfológia — tvorenie slov — slovník), pretože tieto tri roviny predstavujú vlastne zložito štruktúrovanú rovinu s dvoma podrovinami — s rovinou slova a s rovinou morfémy. Slovo a morféma ako základné znakové bilaterálne jednotky spájajú výrazovú zložku s významom podľa princípu asymetrického dualizmu.

3.1. Vzájomný vzťah morfológie a syntaxe určujú autori všeobecne tak, že jednotky morfolologickej roviny realizujú štruktúry syntaktickej roviny. Konkrétne to značí, že v rámci morfológie založenej na analýze morfologických kategórií a na systéme tvarových sústav sa použitie istého tvaru (formy) chápe ako funkcia v špecifických sémanticko-syntaktických podmienkach, motivovaná invariantným štruktúrnym významom členov tvoriacich príslušnú morfologickú kategóriu. Pretože jednotlivé použitia morfologického tvaru sa vyvodzujú z invariantného štruktúrneho (t. j. morfologického) významu príslušného tvaru, ale zároveň reprezentujú v obsahovom pláne sémantické odtiene, ktoré sú podmienené a vyvoditeľné z kontextového okolia morfologického tvaru, jednota morfológie a syntaxe sa ozrejmuje už v morfolologickej časti. Tým je podmienený relatívne značný rozsah morfolologickej časti (364 strán). Morfologický plán sa potom prestupuje so syntaktickým i v druhom (syntaktickom) zväzku tam, kde sa sleduje syntaktická relevantnosť morfologických kategórií, napr. výber istej vidovej formy vo vedľajších časových vetách, alebo kde sa dokazuje viazanosť istej morfolologickej formy pri modifikáciách štruktúrnych schém dvojčlenných viet (napr. 2. os. sg. alebo 3. os. pl. v modifikáciách viet so zovšeobecňujúcim významom).

3.2. Výklad kategoriálnej morfológie je založený na pojme morfologických protikladov, ktoré možno vyjadriť súbormi gramaticko-sémantických dištinkívnych príznakov (protiklady sa chápu ako privatívne, a to nielen binárne, ale aj viacčlen- né). V syntagmatických vzťahoch môže dochádzať k potláčaniu protikladu v rovine výrazu (synkretizmus), ako aj v rovine významu i výrazu (neutralizácia). Od synkretizmu a neutralizácie odlišujú autori tzv. funkčnú transpozíciu, t. j. transpono- vané (prenesené) použitie jedného z členov opozície (jedného tvaru) do kontextu, v ktorom normálne vystupuje iný tvar, spravidla sprevádzané štylistickou príznako- vosťou (napr. transpozícia otázky do pozície výzvy). Okrem funkčnej transpozície sa rozlišuje slovnodruhová slovo- tvorná transpozícia (vlastne slovo- tvorno-syntaktická, napr. vznik dejového mena z finitného slovesa) a slovnodruhová tvarotvorná transpozícia (vznikanie hybridných slovných tried: menných slovesných tvarov — príčastí, prechodníkov a pod. v rámci slovesnej tvarotvornej transpozície alebo vznikanie menných adjektívnych tvarov v rámci adjektívnej transpozície).

Vo výklade morfologických kategórií sa vcelku zachováva jednotný kompozičný pôdorys. Ukazuje sa, na ktorých dištinkívnych príznakoch spočíva organizácia

opisovaného systému gramatických tvarov, ako jednotlivé prípady používania tvarov danej kategórie súvisia s ich invariantným štruktúrnym významom a na spätateľnosť kategórie s inými kategóriami; podľa povahy kategórie sa v rozličnej miere charakterizuje syntaktické okolie tvarov tvoriacich danú kategóriu (tzv. konfiguratívna forma kategórie).

Osobitne treba oceniť sústavný zreteľ na vzájomnú viazanosť a funkčnú súčinnosť jednotlivých morfológických kategórií: času a vidu, spôsobu a času, spôsobu a vidu a pod.; napr. tesná spätosť kategórie času a kategórie vidu sa premieta do celého výkladu o kategórii času. Osobitne sa tu opisuje štruktúrny význam a používanie tvarov nedokonavého vidu a osobitne štruktúrny význam a používanie tvarov dokonavého vidu pri každom z troch časových plánov. Z hľadiska skĺbenosti morfológickej roviny cenný je výber takých sémantických príznakov, ktoré sa uplatňujú vo viacerých kategóriách; napr. sociatívno-osobný význam inkluzívnosti je relevantný pri kategórii spôsobu (pri imperatívne) i pri kategórii zámennosti (zámenosť sa pokladá za osobitnú morfológickú kategóriu). Príznak inkluzívnosti sa však nevyužil pri kategórii osoby, hoci sa tu mohol uplatniť ako spoluúčast hovoriaceho aj adresáta na deji pri sémantickej interpretácii variantného striedania formy 2. os. pl. a 1. os. pl. vo výklade alebo rozprávání, teda v citovaných prípadoch typu *Vozmite/Vozmiom najboleje charakternyje pesni...* (s. 162).

V súlade s koncepciou založenou na privatívnych protikladoch, na rozlišovaní bezpríznakových a príznakových foriem protikladov sa pri opise každej morfológickej kategórie ukazuje, že bezpríznakovosť istého morfológického tvaru sa manifestuje širším funkčným rozpätím. Ako markantný príklad možno uviesť opis používania prítomného času nedokonavého vidu v rámci precízne spracovanej kategórie času. Opis prezenta nedokonavého vidu je zároveň vhodným príkladom na vyplývanie jednotlivých významov (tzv. neaktuálny prézens, aktuálne opakované deje, pravidelná uzuálnosť, atemporálne chápanie deja) zo štruktúrneho významu.

Zaujímavo a z funkčného hľadiska vyčerpávajúco je opísaná aj kategória spôsobu. Sémantická štruktúra kategórie spôsobu v ruštine sa pokladá za neidentickú s českou — v ruštine sa nefiktívne deje (rozkazovací, oznamovací spôsob) stavajú proti sebe podľa príznaku debitívnosti, pre češtinu sa predpokladá protikladnosť podľa príznaku volitívnosti, a tým sa odôvodňujú funkčné rozdiely v používaní imperatívu v oboch jazykoch, najmä veľké funkčné rozpätie bezpríznakovej neinkluzívnej formy imperatívu 2. osoby sg. v ruštine. Možno tu pripomenúť, že v *Morfológii slovenského jazyka* (1966) sa pre slovenčinu, ktorá má oproti češtine viac zhodných použití imperatívnych foriem s ruštinou, rozlišujú dva druhy imperatívu: s prevahou vôle prikazovateľa a s prevahou vôle vykonávateľa. Na spracovaní kategórie spôsobu oceňujeme úsilie o logické vysvetlenie používania istého morfológického tvaru v takých prípadoch, kde sa iné gramatické opisy uspokojujú s prostým konštatovaním istého používania. Napr. kým v najnovšej akademickú ruskej gramatike (*Russkaja grammatika 1*, 1980) sa iba konštatuje, že nedokonavý vid je

v imperatívnych konštrukciách pri negácii za istých podmienok obligátnym ekvivalentom dokonavého vidu v príslušnej kladnej konštrukcii (*otпусти jeho: neotpuskaj jeho*; op. cit., s. 611), RG podáva i vysvetlenie tohto javu: pretože príznakový dokonavý vid zahŕňa v sebe poukázanie na výsledok (efekt), ktorý je v prípade negácie neželateľný, základnou neutrálnou formou negatívneho imperatívneho spôsobu je nedokonavá forma a dokonavá forma má špecifický význam varovania, napr. *ne boltaj! : ne proboltajsia!* (s. 194).

3.3. Aj výklad o slovesnom rode (s. 267—295) je podmienený požiadavkou, všeobecne uplatňovanou v RG, vysvetľovať fungovanie jednotlivých kategórií a javov z hľadiska prístupu od výrazu. V rámci tejto koncepcie sa kategória slovesného rodu analyzuje jednak v užšom („gramatickejšom“) zmysle, t. j. ako kategória vybudovaná na protiklade pasívnosti — nepasívnosti (aktívnosti) a v zmysle širšom ako kategória, v ktorej pozadí stojí protiklad reflexívnosti — nereflexívnosti.

Z viacerých typov členenia zvratných slovies je osobitne zaujímavé ich triedenie vzhľadom na východiskový typ konštrukcie, pri ktorom sa čiastkové významy kategórie zvratnosti vydeľujú na základe vzťahu deja k subjektu. Ide tu o porovnávanie jednotlivých významových komponentov vo východiskovej konštrukcii s nezvratným slovesom a v odvodenej konštrukcii so zvratným slovesom. Ako so základným kritériom sa pracuje s desubjektovým (otsubjektným) alebo deobjektovým (otobjektným) pôvodom subjektu zvratného slovesa: ak subjekt vo východiskovej konštrukcii stojí na mieste objektu (subjektu) deja, zvratné sloveso sa hodnotí ako deobjektové (desubjektové). Dôležité je zistenie, že tieto dva druhy slovies sa odlišujú od seba nerovnakým stupňom aktivity subjektu. Kým pri desubjektových slovesách výrazne preráža aktívna stránka všeobecného mediálneho významu zvratnosti (napr. *Sobaka kusajetsia*; sem sa zaraďujú aj tzv. desubjektovo-deobjektové zvratné slovesá typu *Peťa mojetsia*, resp. *Pavka i Peťa vstretilis*), deobjektové slovesá sú v dôsledku svojho pôvodu viac „pasívne“ (*Jama napolnilas glinoj*; *Jemu vspomnilsia etot deň*).

Autori zo svojho pohľadu však musia konštatovať, že v systéme základných tvarov je status pasívnosti rozkolísaný, a to jednak existenciou statálneho významu analytických tvarov pasíva (*Dom postrojen*), jednak zapojením reflexívneho formantu, ktorého primárnou funkciou je vyjadrovať významy nepasíva.

3.4. Opis menných kategórií je tiež založený na výrazovej funkčnej súčinnosti kategórií a na rozdiel od tradičného spracovania napr. v *Morfológii slovenského jazyka* (1966), kde je základným členením klasifikácia slovných druhov a až v rámci každého slovného druhu sa opisujú príslušné gramatické kategórie, autori RG vyčleňujú najprv v rámci menných kategórií kategórie nezámenných slov, v rámci nich kategórie nezámenných kongruentných slov a osobitne kategóriu zámen. Toto netradičné členenie im umožnilo opísať morfológické kategórie jednotnejšie, na jednej strane analytickejšie, ale zároveň aj systematickejšie, plastickejšie.

Pri opise kategoriálnej štruktúry pádu sa rešpektuje funkcia kategórie pádu pri stvárňovaní syntaktických štruktúr a na jej základe sa vymedzuje morfológický význam pádov. Kategória rodu sa chápe jednak v širšom zmysle (zahŕnuje kategóriu životnosť/neživotnosť) a ako rodová kategória v užšom zmysle (príznak nešpecifikácie prirodzeného rodu). Novým spôsobom sú opísané kategórie adjektív, kde sa zavádza tzv. kategória adjektívnej tvarotvornej transpozície. V členoch traspozície paradigmy *praviľnyj/pravilen/praviľno* sa spája syntakticko-sémantický protiklad na základe príznaku atributívnosti a predikatívnosti (s. 332). Takto sa vyčleňuje bezpríznakový primárny tvar atributívny (plný tvar), príznakový tvar predikatívny (krátky tvar) a tvar adverbia kvality. Pri chápaní zámennosti idú autori RG ďalej v tom, že zámennosť ako všeobecný rámcový význam prechádza všetkými slovnými druhmi a v zhode s orientáciou na výrazovú stránku ukazujú, ako význam zámennosti nie je spätý s afixami, s flexiou, ale priamo so zmenami v koreňovej morféme. Kategoriálne významy zámen určujú také príznaky ako „predmetnosť“ s ďalším členením na „osobu“ a „neosobu“ (*ja, ty, kto/on, što*), „príznak“ (*kakoj, takoj, moj*), „okolnosť“ (lokalizácia v priestore a lokalizácia v čase) a pod.

Nie je iste bez zaujímavosti, že v RG ako gramatike akademického typu sa osobitne neuvádzajú číslovky, ani tzv. formatívny (predložky, spojky, častice) a cito-slovci, hoci v pôvodnom projekte sa s nimi rátalo (Ruská gramatika, 1976, s. 64—66). V závere morfológickej časti (s. 654—664) sa globálne charakterizujú triedy slov na základe troch aspektov slova: kategoriálno-formálnej stavby slova, konfiguratívnej formy slova (lexikálno-syntaktické okolie slova) a lexikálno-sémantického obsahu (významu) slova. Toto stručné členenie novým spôsobom osvetľuje vlastné morfológické jadro ruštiny a niektorými aspektmi inklinuje do oblasti nekategoriálnej gramatiky.

3.5. Pri tvarovej sústave (paradigmatike) sa postupuje od najviac sklbených sústav (sloveso) k sústavám výrazovo menej jednotným až po triedy slov charakterizované nesystematickosťou alebo nedostatočnou gramatickou kategorizáciou (zámená, číslovky). Ako sme naznačili v časti 2.2., tu sa naplno uplatňuje morfofonematický prístup a demonštrujú sa jeho prednosti. Pri tvarovom systéme slovesa sa vychádza z jednotného plného slovesného kmeňa (nie tradičný neurčitkový a prítomníkový kmeň) a pri prechode od morfofonematickej podoby slovesných tvarov k ich fonematickej podobe sa uplatňuje súbor pravidiel o odsekávaní (usečenie) koncovkových morfofoném a alternáciách konsonantov v závislosti od charakteru základu z hľadiska jeho morfofonematickej stavby (otvorený, zatvorený, polozatvorený a pod.). Tradičné v tejto časti sú len časovacie a skloňovacie vzory (praktický školský zreteľ).

3.6. Ruská gramatika obsahuje veľa cenného konkrétneho materiálu na riešenie viacerých otázok aktuálnych v súčasnej jazykovede, ako sú štylistická diferencovanosť spôsobená výberom istého morfológického tvaru, objektívny a subjektívny výber istého tvaru (napr. pri vide), striedanie noriem, subjektívny postoj hovoriace-

ho k základnému obsahu výpovede podmienenému postojmi viazanými na rozličné komunikatívne zámery a ciele, ktoré chce hovoriaci u adresáta dosiahnuť, tzv. postojová modalita a i. Tento postup v RG nie je celkom zreteľný azda preto, že autori sa neopierajú o terminológiu, ktorá sa používa v gramatických opisoch vychádzajúcich zo sémantického východiska. Aj jednému, aj druhému typu gramatiky je spoločný záujem o funkčný prístup k jazykovým prostriedkom. Ak J. Kořenský (1979) vyslovil ako aktuálny program výskumu gramatik typu sémantika — gramatika — výraz také okruhy problémov ako odlišenie čisto výrazových funkcií kategórií od sémantických funkcií kategórií, alebo sústavné prehlbovanie teórie syntaktickej viazanosti morfológických kategórií so zreteľom na rozlišovanie sémantických, pragmatických a textových funkcií, RG sa vyjadruje aj k týmto otázkam. Poznamenávame pritom, že J. Kořenský si je vedomý závažnosti problému, ktorý musí riešiť typ gramatiky sémantika — gramatika — výraz, totiž toho, že „štruktúra vety je skúmaná a konštruovaná dôsledne v smere obsah — výraz, ale prostriedky gramatického vyjadrenia vety sú tradične (a teda nie celkom dôsledne) skúmané a konštruované v smere výraz — obsah“. Pri RG problém tohto druhu odpadá, lebo aj vetné typy aj gramatické (morfológické) prostriedky vyjadrenia vety sú konštruované v tom istom smere (výraz — obsah). Vyskytuje sa však potom iný problém — priveľká rozdrobenosť vetných typov.

4.1. Tesná spätosť morfológickej a slovotvornej roviny ako jedna zo zásad koncepcie recenzovanej gramatiky, ktorej výrazom je i včlenenie slovotvorby do morfológickej časti, sa presvedčivejšie manifestuje výkladom o slovotvornom mechanizme slovesa, než interpretáciou slovotvorby mena (substantíva a adjektíva), hoci jednotiacim princípom v oboch prípadoch je sledovanie slovotvorných prostriedkov vo vzťahu ku kategoriálnemu a paradigmatickému systému príslušného slovného druhu. Spätosť slovotvornej a morfológickej roviny sa pri slovese premieta aj do výkladu aspektových kategórií, pričom pri vide sa týka predovšetkým výrazového plánu (formálnej štruktúry vidových protikladov) pri aspekte obsahového aj výrazového plánu. Skôr abstraktný charakter má totiž rozlišovanie transpozície, modifikácie a mutácie, pričom modifikačné využitie predpôň sa v tejto koncepcii kryje s oblasťou spôsobu slovesného deja ako oblasťou na hranici gramatiky a tvorenia slov. Transpozíčné a mutačné slovesné odvodzovanie sa zreteľne zaraďuje do slovotvornej roviny. Pri slovese je prejavom stmelenia tvarotvorby a slovotvorby fúzia gramatických a slovotvorných morfémy, prejavujúca sa i v polyfunkčnosti kmeňotvorných sufixov, ktoré majú pri výklade slovesnej derivácie v tejto koncepcii kľúčovú úlohu (v RG sa využilo ich originálne monografické spracovanie Z. Skoumalovej, 1976). Kmeňotvorným sufixom sa pripisuje dvojaká úloha: ich primárna úloha je tvarotvorná, klasifikačná — sú znakom istej slovesnej triedy, ich sekundárna funkcia je slovotvorná, kmeňotvorné sufixy vystupujú druhotne ako produktívne slovotvorné formanty. Aj zložky výrazového plánu, ktoré tvoria tzv. komplexný vidový formant, sa pokladajú za spoločné pre tvorenie vidu aj pre vlastné

tvorenie slovesných tvarov (v sufixe sekundárnej imperfektivizácie ako komplexnom formante možno podľa autorov v ruštine vyčleniť tvarotvornú aj vlastnú vidovú zložku: = *iv-aj*= / = *v-aj*=).

Koncepcia slovotvorby slovesa je postavená na možnosti odlíšenia spôsobov slovesného deja ako modifikačného odvodzovania od mutačného odvodzovania, na čo slúži kombinácia syntaktických aj sémantických kritérií. Napríklad pri modifikačnom odvodzovaní sa zachováva intenčná lexikálno-syntaktická perspektíva východiskového (slovotvorného) základu pri súčasnom zachovaní základného lexikálneho obsahu (*igrať v karty* — *poigrať v karty*). Mutačným zmenám podliehajú východiskové základy vtedy, keď sa pri odvodzovaní podstatne mení ich intenčná štruktúra a význam derivátu je proti významu základového slovesa zároveň podstatne zmenený (*varit vodu* — *vyvarit soľ iz vody*). Účinnosť týchto kritérií trochu znižuje to, že autori súčasne prenechávajú pomerne široký priestor pre znejasňovanie hranice medzi mutačnými a modifikačnými typmi odvodzovania (najmä tým, že uznávajú obdobnosť pri navrhovaní modifikačných i mutačných odtieňov na vlastnú rezultatívnu bázu).

4.2. Opis tvorenia substantív neposkytuje toľko presvedčivých faktov o spätosti tvorenia substantív s kategoriálnym a flektívnym systémom mena, koľko ich bolo pri slovesnej derivácii. Azda práve preto dištinkatívne príznaky súvisiace s kategóriou rodu, t. j. životnosť a feminitivnosť „mali silu“ konštituovať relatívne malý počet sémanticky i formálne jasne vyhranených slovotvorných kategórií. V rámci mutačného odvodzovania sú to činiteľské mená, obyvateľské mená, patronymá, názvy mláďat a prechýlené ženské mená. V RG sa iba konštatuje, že názvy predmetov (konštitutívny príznak: neživotnosť) netvorí jasne ohraničiteľné a kompaktné slovotvorné kategórie. Okrem mutačných sufixov usporiadaných v rámci spomínaných sémantických kategórií podľa príslušných českých ekvivalentov sa aj pri tvorení substantív uvádzajú i transpozičné sufixy, ktorými sa tvoria nomina actionis a nomina abstracta, a modifikačné sufixy, ktorými sa tvoria zdobneniny, kolektíva a singulativa. Ak nám však aj v recenzovanej gramatike chýbajú také tradične uznávané slovotvorné kategórie ako napr. názvy nástrojov, názvy výsledkov deja a pod., treba poznamenať, že od odovzdania RG do tlače autorka kapitoly o tvorení substantív podstatne prehĺbila analýzu sémantiky odvodeného slova vyvoditeľnú z jeho výrazových zložiek, a to práve rozpracovaním typológie sémantických príznakov opretých o gramatické kategórie, ale aj lexikálne významy slova (Straková, 1979; 1980).

5.1. Druhý zväzok RG, venovaný skladbe spisovnej ruštiny, sa kompozične člení na dva relatívne samostatné, zato však dobre prepojené celky: syntax jednoduchej vety a syntax súvetia, ale okrajovo sa tu riešia aj otázky výstavby vyšších jednotiek. Výklad o syntaxi jednoduchej vety sa na jednej strane opiera o výsledky súdobej československej syntaktickej teórie, pričom sa v ňom kladie dôraz najmä na funkčné spätie morfológie a syntaxe, na druhej strane aj o niektoré najnovšie zahraničné

gramatické teórie, ale s úsilím zachovať pri výklade tradičnú syntaktickú terminologickú sústavu.

Pojem vety je minimálne rozčlenený (nepoužíva sa ani pojem výpoveď). Základom vety v chápaní autorov RG je tzv. elementárna vetná štruktúra (EVŠ); za jej organizujúce jadro sa pokladá predikát, t. j. sloveso, resp. aj sponové sloveso a meno, a to ani nie tak ako nositeľ istých morfológických kategórií, ale predovšetkým tej či onej sémantiky, prejavujúcej sa v tom, že predikát raz vyjadruje proces alebo stav uzavretý sám v sebe, inokedy vyžaduje na svoju realizáciu jeden alebo viac participantov. Podkladom pre postulovanie EVŠ je teda pojem valencie, na základe ktorého sa vyčleňuje týchto šesť typov: 1. predikát s nulovou valenciou vylučujúci akéhokoľvek účastníka deja (*Večerejet*); 2. predikát vyžadujúci jedného nezávislého účastníka (*Deti igrajut*); 3. predikát plniaci úlohu tranzitného člena medzi ľavým (nezávislým) a pravým (závislým) participantom (*Otec pišet pismo*); 4. predikát s jedným nezávislým a dvoma závislými členmi, ktorých sa dej nejako dotýka alebo ich zasahuje (*Babuška podarila vnučke svoj albom*); 5. predikát s obligatónym závislým (pasívnym) participantom (*Meňa tošnit*; *Mne plocho*); 6. predikát s dvoma závislými participantmi (*Jej nedostavalo Andreja. Mne žal mamu*).

V RG uvedené EVŠ, založené na rôznej valencií predikátu, sa líšia na výrazovej rovine, a to jednak podľa druhu predikátu (slovesný — menný), jednak podľa foriem morfológickej kategórie pádu, ktorá v rámci EVŠ plní primárne syntaktickú funkciu, má bezprostredný dosah pre syntaktickú organizáciu: rozlišuje EVŠ od seba a vnútri ich ďalej člení, t. j. vytvára syntaktické modifikácie vnútri jednotlivých typov EVŠ. Napr. 3. typ sa môže realizovať v podobe štruktúr $N_n - Vf - N_a$, $N_n - Vf - N_g$, $N_n - Vf - N_i$, $N_n - Vf - praep N_x$, $N_n - Vf - Adv$, a to $AdvLoc$, $AdvDir$ atď.

V ďalších častiach sa podáva opis syntaktických realizácií EVŠ, t. j. všetkých možných tvarových kombinácií závislých participantov, a tento opis formálnej organizácie EVŠ sa spája so sémantickou interpretáciou. Jednotlivé syntaktické realizácie EVŠ sa analyzujú s prihliadnutím na to, či daná sémantická trieda predikátu dovoľuje obsadiť pozície participantov takými všeobecnými triedami substantív, ako je živá/neživá substancia, prípadne či toto rozlíšenie v tej alebo onej pozícii v spojení s tou či onou triedou predikátov nie je irelevantné, resp. či sa pozícia zaujímaná neživou substanciou spája s predstavou vecnosti atď. Ide tu teda o zisťovanie a opis jednoduchých lexikálno-kategoriálnych sémantických realizácií s možnou kombinabilitou, priradených jednotlivým syntaktickým realizáciám.

Veľká pozornosť sa venuje aj opisu vetných štruktúr vzhľadom na ich primárny a odvodený charakter, a v tomto rámci najmä opisu sémantických realizácií jednotlivých vetných štruktúr. A je to pochopiteľné, lebo — ako to vyplýva z analýzy RG — ak aj v ruštine a češtine pozorovať zásadnú zhodu čo do výrazovej realizácie EVŠ, v oblasti ich sémantickej realizácie (t. j. ich významov) pozorovať medzi obidvoma jazykmi viacero jemných rozdielov. Osobitne výrazne sa to prejavuje pri analýze trojkomponentových EVŠ. Táto časť RG obsahuje veľa nových poznatkov

a jemných pozorovaní najmä na úseku konfrontácie ruštiny a češtiny. Novým a minucióznym spôsobom sa spracúva aj problematika fakultatívnych vetných členov (predovšetkým výklad o rôznych druhoch adverbálnej determinácie). Príslušný výklad pritom nespočíva len vo výpočte formálnych prostriedkov, ale pri všetkých typoch adverbálnej determinácie sa podáva ich sémantická charakteristika, opierajúca sa o prítomnosť/neprítomnosť rôznych druhov sémantických príznakov a ich zväzkov (v zásade podľa chápania T. A. Alisovovej) s veľmi podrobným prihliadnutím na rozdiely medzi ruštinou a češtinou.

Autori RG vychádzajú pri syntaktickom výklade z takej koncepcie, ktorej centrom pozornosti sú najmä gramatické vetné vzorce (vetné modely) a ktorá sa usiluje o ich sémantickú interpretáciu pomocou výkladu možných lexikálno-kategoriálnych obsadení. Nejde tu o sémantickú interpretáciu v zmysle napr. sémantického vetného vzorca F. Daneša, ale skôr o veľmi všeobecné, najskôr gramatické významy. Sémantické a gramatické štruktúry sa tu neoddeľujú. Je to koncepcia, ktorá sa dosť zásadne líši aj od všetkých gramatík generatívneho typu.

5.2. Problematiku modálnosti viet autori RG podávajú v kapitole *Kommunikativnye typy predloženiya* (s. 814—849). Základným sémantickým kritériom na rozčlenenie komunikatívnych typov vety je podľa autorov protiklad *zajavľaju x — choču uznať x* (oznamujem x — chcem sa dozvedieť x). Prvý protiklad zahŕňa všetky tzv. neopytovacie vety, druhý príznak protikladu charakterizuje všetky opytovacie vety. Oproti doterajšiemu výkladu toto rozčlenenie je dosť nezvyčajné, lebo jedno zo základných kritérií členenia je tu vymedzené per negationem (neopytovacie vety). Ako vieme, v tradičnom členení viet podľa modálnosti je členenie také, že oznamovacie, želacie a rozkazovacie vety stoja v jednom rade s opytovacími ako rovnocenné druhy modálnych viet. Oznamovacie vety ako istá komunikatívna kategória viet z hľadiska modálnosti „klesli“ v RG na nižší stupeň v členení viet. Nazdávame sa, že takéto triedenie komunikatívnych typov viet je adekvátnejšie než doterajšie, pretože lepšie vystihuje podstatu želacích a rozkazovacích viet — pripisuje sa im v podstate ten istý základný status modálnosti, aký majú oznamovacie vety. Autori sa však vo svojich ďalších výkladoch o modálnosti viet nepridŕžajú tohto binárneho členenia, ale uplatňujú rozčleňovanie viet podľa modálnosti na oznamovacie, želacie, rozkazovacie a opytovacie, pričom jednotlivé typy pokladajú za rovnocenné (porov. napr. § 385 na s. 845).

Aj základné členenie samej modálnosti v RG je tradičné. Uvádzajú sa tieto druhy modálnosti: postojová, voluntatívna, pravdivostná a istotová. Toto rozdelenie modálnosti však autori neaplikujú dosť zreteľne a najmä nie dosť hierarchicky. Osobitne hovoria o pravdivostnej a istotovej modálnosti (§ 1360—1384, § 1385—1390), postojovú a voluntatívnu modálnosť spomínajú takpovediac „medzi riadkami“ (porov. s. 814, s. 823). Napriek tomu tento postup vo výklade nemožno hodnotiť ako nedostatok, vidíme v ňom skôr istý zámer, aby sa jednotlivé druhy modálnosti nechápali v horizontálnej rovine. Je isté, že postojová modálnosť

je základným princípom členenia viet podľa modalít, všetky ostatné druhy modalítosti sa realizujú až v komunikatívnych typoch viet vymedzených podľa postoja hovoriaceho ku komunikovanej skutočnosti. Pri ostatných druhoch modalítosti ide vlastne — ako hovoria aj autori RG — už iba o modifikáciu prísudku modalítnymi modifikátormi (s. 822 n.).

RG podáva v podstate tradičný výklad aj o aktuálnom členení vety, o slovoslede. Za nový prístup k výkladu o slovoslede vo vete možno pokladať kapitoly o tzv. lineárnej organizácii dvojčlennej a jednočlennej vety, v ktorých sa slovosledné zákonitosti objasňujú na báze tzv. dvoj- až štvorkomponentovej schémy, teda podľa počtu vetných členov. Cenný je výklad o vetách so schémou Vf–N_n (napr. *Načinajutsia ekzameny*), ďalej výklad o slovosledných schémach s fakultatívnymi determinantmi, ktoré zväčša predstavujú príslovkové určenia rozličného druhu. Autori RG nepostavili do centra svojho výkladu všeobecne známu výpovednú schému téma — réma, ale viac sa zamerali na vzájomný vzťah jednotlivých vetných členov (komponentov) v istých výpovedných a kontextových situáciách. Týmto prístupom naznačili, že lineárna organizácia vety vo svojom základe spočíva v syntagmatickom princípe vety (aspoň nám sa to tak vidí). Pravda, autori tento princíp iba naznačili, a to je podľa nášho názoru z hľadiska toho, čo všetko už o vzájomnom vzťahu gramatickej štruktúry a aktuálneho členenia vety vieme, trocha málo. Nazdávame sa, že variabilnosť a variantnosť v lineárnej organizácii vety je daná i ohraničená vnútornou štruktúrou vety, jej syntagmatickým princípom. Doterajšie výklady o aktuálnom členení nebrali do úvahy spätosť syntaktickej štruktúry a konkrétnych výpovedných schém, a tak umelo a neodôvodnene odtrhávali od seba gramatickú a významovú i zmyslovú stránku vety. V RG vidíme z tohto hľadiska istý obrat k adekvátnejšiemu výkladu aktuálneho členenia vety, ale podľa nášho názoru nemuselo sa tu ostať na polceste.

5.3. Tak ako vo výklade jednoduchej vety aj v opise súvetnej roviny autori RG zachovávajú zmysel pre proporčnosť, jednoduchosť, zreteľnosť a dôkladnosť. Na rozdiel od mnohých iných gramatík, opisujúcich súvetnú štruktúru príslušného jazyka, v tejto gramatike sa jednoduché súvetie (složnoje predloženiije) vymedzuje ako syntaktický útvar zložený z dvoch viet (vetných komponentov) a zložené súvetie (složnoje predloženiije usložnennogo tipa, resp. mnogočlennoje složnoje predloženiije) ako syntaktický útvar skladajúci sa najmenej z troch viet (sostavnyh častej). Autori v podstate uznávajú princíp izomorfizmu medzi štruktúrou jednoduchej vety, jednoduchého súvetia a zloženého súvetia, no zdôrazňujú najmä (a celkom správne) väčšiu blízkosť syntagmatickej štruktúry jednoduchej vety a zloženého súvetia. V súlade s týmto chápaním jednoduchej vety, jednoduchého súvetia a zloženého súvetia je v RG spracovaná aj príslušná časť syntaxe. Najobsažnejšia je, prirodzene, časť o jednoduchom podradovacom súvetí s rozsiahlym spracovaním všetkých druhov vedľajších viet. Najúspornejšie je spracovaná časť o zloženom súvetí. O tomto okruhu súvetí sa v RG hovorí, že bezprostredne hraničí s rovinou textu (s.

1005). Zložené súvetia sa v RG členia na tri základné skupiny (priraďovacie, podraďovacie a komplexné), ktoré sa vnútri ďalej členia na jednotlivé typy zložených súvetí (RG ich uvádza sedem). V podstate sa v RG prijíma tá klasifikácia zložených súvetí, ktorá sa vypracovala najmä v slovenskej syntaktickej teórii.

Jednoduché priraďovacie súvetia sa v RG rozčleňujú podľa tradičných gramatických a významových kritérií. Autorom možno tu vyčítavať jednu závažnejšiu nedôslednosť v tom, že teoreticky a všeobecne jednoduché súvetie vymedzujú ako syntaktický celok skladajúci sa z dvoch častí (viet), ale pri výklade niektorých typov jednoducho priraďovacieho súvetia toto kritérium nerešpektujú, napr. o zlučovacom, stupňovacom (druhý variant) a vylučovacom variante priraďovacieho súvetia hovoria, že majú neohraničený počet viet (porov. s. 914, 926, 928). Nejde tu iba o istú nedotiahnutosť v teórii, väčšie škody môže takýto postup narobiť v školskej praxi. Túto nedôslednosť pripomíname tu najmä preto, lebo autori takmer pri každom type jednoducho priraďovacieho súvetia sa o počte viet osobitne zmieňujú.

Z teoretického hľadiska je zaujímavé, ale z hľadiska tradičnej syntaxe sporné zaradenie súvetí s nepravými účelovými a nepravými vzťažnými vetami medzi priraďovacie súvetia (s. 918—919). Z formálneho hľadiska rozhodne patria do skupiny podraďovacích súvetí.

V klasifikácii vedľajších viet sú autori RG poplatní tradičnej klasifikácii, ako ju poznáme z českej syntaktickej literatúry (napr. klasifikácia v *Skladbe spisovné češtiny* od J. Bauera a M. Grepla). Ide o trichotomickú sústavu vedľajších viet: 1. vedľajšie vety vzťažné (v ruštine — *otnositeľnyje*; v českej syntaxi sa nazývajú doplnčovacimi vzťažnými vedľajšími vetami), 2. vedľajšie vety obsahové (v ruštine — *izjasiteľnyje*), 3. adverbialno-určovacie (v ruštine — *adverbialno-determinantnyje*). To značí, že prvé dve skupiny sú vyčlenené na základe čisto sémantického (významového) kritéria, tretia skupina je vyčlenená na základe sémanticko-syntaktického kritéria. Každá z týchto troch skupín vedľajších viet sa ďalej vnútorne člení podľa vetnočlenského kritéria (na podmetové, predmetové, prívlastkové, menno-prísudkové; adverbialna skupina vedľajších viet sa ďalej člení podľa druhu príslovkového určenia). Nazdávame sa, že prvé dve skupiny vedľajších viet (vzťažné a obsahové) nie sú vymedzené podľa úplne homogénnych sémantických kritérií, navyše základné kritériá (vzťažnosť a obsahovosť) sú na kvalifikovanie syntaktických vlastností vedľajších viet príliš široké.

Z jednotlivostí v syntaktickom výklade je z konfrontačného hľadiska nanajvýš zaujímavý prípad vedľajších viet, ktoré sa v našich gramatikách hodnotia ako doplnkové vety (napr. *Videl matku, ako starostlivo balí veci do kufra* — RG, s. 937). V ruštine tieto vedľajšie vety majú status vedľajších predmetových viet: *On videl, kak mať berežno ukladyvajet vešči v čemodan*. To značí, že predmet *matku* (*videl matku*) v hlavnej vete v slovenčine a češtine zaujíma v ruskom súvetí pozíciu podmetu vo vedľajšej vete (*kak mať ukladyvajet...*). Z tohto porovnávania vychodí,

že v ruštine je komunikovaný obsah vyjadrený syntakticky adekvátnejšie a korektnejšie ako v slovenčine a češtine. Vedľajšia veta v slovenčine alebo v češtine (ako *starostlivo balí veci do kufra*) nemá explicitne vyjadrený agens. To, že ide o agens *matka*, usudzujeme iba podľa štruktúry hlavnej vety, v ktorej skutočný agens vedľajšej doplnkovej vety je vyjadrený ako objekt (predmet).

6.0. Na záver našich poznámok k opisu ruštiny českými rusistami žiada sa zdôrazniť ten fakt, že i napriek pomerne silnému vonkajšiemu tlaku sémantickej syntaxe a logizačným tendenciám vo výklade syntaktických javov (najmä v oblasti jednoduchej vety) v svetovej lingvistiky sa v RG presadil triezvy, kvantitatívne i kvalitatívne vyvážený výklad, udivujúci hĺbkou poznania jazykového materiálu a pohotovým konfrontačným pohľadom. Možno preto konštatovať, že *Russkaja grammatika 1—2* spĺňa všetky požiadavky kladené na modernú gramatiku akademického typu.

Bibliografia

Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Red. N. J. Švedovová. Moskva, Nauka 1970. 768 s.

KOŘENSKÝ, J.: Problémy konstrukce gramatiky ze sémantického východiska. Slovo a slovesnost, 39, 1978, s. 15—24.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

Ruská gramatika — Výsledky a perspektivy. [Interní tisk KCJ a ÚJČ ČSAV.] Praha 1976. 133 s.

Russkaja grammatika 1. Red. N. J. Švedovová. Moskva, Nauka 1980. 784 s.

RŮŽICKA, R.: Zur Theorie der kontrastiven Grammatik Russisch-Deutsch. In: Slawisch-Deutsche Wechselbeziehungen in Sprache, Literatur und Kultur. Akademie-Verlag Berlin, 1969, s. 164—184.

SKOUMALOVÁ, Z.: Status tzv. kmenotvorných přípon slovesných v slovanských jazycích, zvláště v ruštině. Praha, Kabinet cizích jazyků ČSAV 1976. 299 s.

STRAKOVÁ, V.: K sémantice verbosubstantivních vztahů. In: Studie ze slovanské jazykovědy. 2. Red. V. Straková. Praha, Kabinet cizích jazyků ČSAV 1979, s. 65—111.

STRAKOVÁ, V.: Slovtvorný význam a sémantické rysy. Slovo a slovesnost, 41, 1980, s. 130—132.

SPRÁVY A POSUDKY

KRUPA, V.: *JEDNOTA A VARIABILITA JAZYKA*. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky. Bratislava, Veda 1980. 166 s.

Slovenský orientalista Viktor Krupa v recenzovanej monografii skúma viaceré kardinálne otázky teoretickej jazykovedy a poukazuje na najvšeobecnejšie prejavy zásadnej podobnosti jazykov v konfrontácii s ich rozmanitosťou. Pri analýze vybraných problémov sa opiera o bohaté vedomosti zo všeobecnej a teoretickej jazykovedy, ako aj o znalosť viacerých typologicky bližších či vzdialenejších tzv. exotických jazykov, najmä jazykov juhovýchodnej Ázie a Oceánie.

Prvá časť (s. 13—26), teoretické a metodologické východisko práce, vyznačuje sa úspešným úsilím o systémový prístup k riešeniu všetkých opisovaných problémov. V. Krupa chápe jazyk ako neimanentný, reflexívne adekvátny a vnútorne konzistentný systém, v ktorom sú prvky pospájané buď priamo, alebo sprostredkovane istým súborom vzťahov. Podrobnejšie si všima dialektickú kategóriu vzťahu, spôsob existencie vzťahov v jazyku a cez vzťah inventára a štruktúry sa dostáva k otázke zmeny a vývinu v jazyku; tieto charakteristiky právom pokladá za najtypickejšie vlastnosti jazyka ako spoločenského javu.

Pokiaľ ide o organizáciu jazykových systémov, V. Krupa správne poukazuje na to, že jazykové systémy môžu byť štruktúrované rozlične, že doteraz sa najviac pozornosti venovalo binárnej štruktúre, no v budúcnosti by sa malo viac prihliadať aj na iné, nebinárne štruktúrne usporiadanie jazykových systémov.

Jazyk považuje za semiotický systém, a preto skúma aj povahu jazykového znaku, a to jednak v osobitnej kapitole, a jednak v iných častiach práce, napr. o štruktúre znaku vo vzťahu k realite hovorí aj pri riešení otázky vzťahu jazyka a myslenia.

Pomerne dosť priestoru venoval autor jednej zo základných filozofických otázok jazykovedy — vzťahu jazyka, myslenia a skutočnosti a v tejto súvislosti aj tzv. teórii relativity. V. Krupa zaujíma kritický postoj k európskej (neohumboldtvskej) i k americkej (whorfovskej) koncepcii jazykovej relativity. Poukazuje na jej nedostatky a chyby, ktoré u neohumboldtovcov vyplynuli z absolutizácie slova a v americkom variante teórie z preceňovania úloh a funkcií gramatických kategórií.

Kriticky rozoberá aj názory zakladateľov „vedy o symbolizme“ C. K. Ogdena a J. A. Richardsa, názory B. Malinowského na vplyv jazyka na myslenie ako aj ich argumenty a postoje k tzv. primitívnym jazykom. Zásadne odmieta pokladať niektoré jazyky za primitívne, ale upozorňuje, že nemožno nebrať do úvahy otázku vývinu v jazyku. Zaujímavé sú Krupove poznámky o vzťahu syntaxe k mysleniu a o syntaktických zmenách, ktoré podmienil všestranný rozvoj jazykového spoločenstva (s. 58).

V druhej časti práce (s. 61—115) sa ešte vo väčšej miere ako v predchádzajúcej časti prihliada na materiál z tzv. exotických jazykov. V kapitole *Vzťah slovesa a menných argumentov v predikácii* (s. 63—76) si autor všima kategóriu hĺbkovej štruktúry v aplikácii na kategóriu pádov, užitočnú pre typológiu. Vychádza z Fillmorovej koncepcie pádov. Zdôrazňuje, že podstatu pádov možno pochopiť len vo vzťahu k slovesu. Skúma vnútorné usporiadanie predikácie ako systému, v ktorom menné argumenty predstavujú prvky a sloveso je nositeľom vzťahu medzi týmito prvkami. Upozorňuje však, že sloveso v predikácii nepredstavuje čistú reláciu, že súčasne je aj substanciou. Kompatibilitnosť slovesa so substantívom nezávisí iba od relačnej zložky, ale aj od referenčnej zložky významu (s. 67). Hĺbkové pády

sa prevádzajú do povrchovej roviny pomocou transformácií, a to inak v nominatívno-akuzatívnych jazykoch a inak v ergatívnych a aktívnych typoch jazykov.

V nasledujúcej kapitole *Časové a priestorové koordinátory predikácie* (s. 77—80) V. Krupa skúma ukazovateľa časovej a priestorovej zaradenosti, ktoré obsahuje sloveso v prísudku. Priestorová koordináta je bezprostredne vnímateľná zmyslami, no jazyková kategória času nie, a preto ju autor oprávnenne považuje za výsledok náročnejších myšlienkových pochodov. Zároveň ju pokladá za odvodenú vzhľadom na priestorovú koordinátu, modálnosť alebo vid. Poukazuje tiež na skutočnosť, že tradičné delenie gramatických časov na minulé, prítomný a budúci nemožno považovať za univerzálne a svoj názor dokladá odlišnými časovými systémami z viacerých exotických jazykov. Zaujímavý je aj ďalší poznatok, ku ktorému dochádza na základe analýzy exotického materiálu, že totiž v jazykoch nemusí vždy prevládať časová determinanta slovesa nad priestorovou.

V kapitole *Identifikácia osôb v rečovej situácii* (s. 87—94) si V. Krupa všíma najprv osobné zámená ako jeden z prostriedkov identifikácie účastníkov rozhovoru, a potom poukazuje na možnosť identifikácie osôb v rečovej situácii cez ich status (kategória zdvorilosti).

Predmetom dvoch nasledujúcich kapitol (s. 95—110) je kategorizácia substantív. V prvej sa venuje pozornosť povahe a významu (úlohám) klasifikátorov (numeratív), ktoré sú výraznou typologickou črtou jazykov juhovýchodnej Ázie a doložené sú aj v indiánskych jazykoch. Klasifikátor sa pokladá za lexikálno-syntaktický ukazovateľ, ktorého výber je podmienený sémanticky. V jazykoch, v ktorých sa výber klasifikátorov stáva konvenčným, premieňa sa klasifikátor na čisto formálny ukazovateľ. Autor si ako prvý všimol skutočnosť, že gramatický status mennej kategorizácie (rozčleňujúcej substantíva do viacerých tried) koreluje s počtom klasifikátorov.

Porovnanie otvorených menných tried substantív v austrálskych, kaukazských a afrických jazykoch, pri ktorom sa autor usiluje zistiť, čo je pre ne univerzálne a čo špeciálne, ukazuje, že základ klasifikácie menných tried bol pôvodne motivovaný mimojazykovou realitou. Kategóriu rodu v európskych jazykoch považuje V. Krupa za obmenu tried, v ktorej je motivácia silnejšie zatlačená do úzadia.

Popri uvedených spôsoboch klasifikácie substantív jestvujú aj iné typy klasifikácie, napr. klasifikácia vychádzajúca zo vzťahu referenta k jeho vlastníkovi, ako sa ukazuje v kapitole *Kategória odcudziteľnosti a jej mimojazyková motivácia* (s. 111—115).

V záverečnej časti knihy autor pomocou exaktných typologických metód i teórie prekladu hľadá a nachádza potvrdenie svojej tézy o zásadnej jednote jazyka. V prvej zo záverečných kapitol (*Morféma a slovo v typológii*, s. 119—127) V. Krupa vypracúva multidimenzionálnu schému na hodnotenie morfémy (využíva v nej štyri parametre: parameter formy, výskytu, významu a segmentovateľnosti), ktorá umožňuje konštruovať viacero kvantitatívnych mier indexickej povahy. Správne poukazuje na to, že pri výskume morfolologickej štruktúry slova treba indexické metódy doplniť aj inými metódami.

Pri úvahách o vzájomnej preložiteľnosti jazykov (s. 128—137) zdôrazňuje a na príkladoch vhodne ilustruje, že prekladová korešpondencia je asymetrický a intranzitívny vzťah, a to na gramatickej rovine i na rovine lexikálnej sémantiky, že rozličné jazyky sú medzi sebou preložiteľné v rozličnej miere, že pri prekladaní väčšiu prekážku predstavujú skôr extralingvistické než lingvistické rozdiely.

V poslednej kapitole (s. 138—148) poukazuje na niektoré pokusy merať stupeň podobnosti medzi rozličnými jazykmi a súčasne navrhuje hodnotiť podobnosť medzi viacerými jazykmi pomocou Levinovej miery podobnosti v kombinácii s Kendallovým tau, ktorú on sám aplikuje pri porovnávaní a subklasifikácii polynézskych jazykov.

Viacere z kapitol autor publikoval predtým samostatne, v monografii ich synteticky skĺbil do presvedčivého celku, ktorý ukazuje, že napriek všetkým odlišnostiam medzi jednotlivými jazykmi nejestvujú také jazykové systémy, ktoré by nemali nič spoločné. V. Krupa nachádza tri zdroje podobnosti medzi jazykmi: 1) fakt, že jazyky majú vo vzťahu k objektívnej realite odrazovú povahu; 2) skutočnosť, že všetky jazyky sú výtvorom ľudskej spoločnosti a používajú ich biologicky, psychicky a sociálne príbuzné ľudské bytosti; 3) vzájomné kontakty medzi jazykovými spoločenstvami, ktoré vedú k jazykovej interferencii (s. 40). Napokon potvrdenie vzájomnej podobnosti všetkých jazykov nachádza aj vo svojej bohatej prekladateľskej praxi.

Na záver možno konštatovať, že V. Krupa napísal zaujímavú a užitočnú knihu, teoreticky fundovanú a metodologicky prítlačivú, ktorá dokazuje, že výskum jazykového materiálu z doteraz menej prebádaných jazykových oblastí môže znamenať prínos pre budúci rozvoj teoretickej jazykovedy, dnes vo veľkej miere poznačenej europocentrizmom.

A. Ráčová

SEKANINOVÁ, E.: *SÉMANTICKÁ ANALÝZA PREDPONOVÉHO SLOVESA V RUŠTINE A SLOVENČINE*. Bratislava, Veda 1980. 200 s.

Československá i slavistická jazykovedná obec pozná rusistku Ellu Sekaninovou ako autorku mnohých štúdií z oblasti konfrontačnej sémantickej analýzy jednotlivých slovesných predpôn v ruštine a slovenčine, aj ako autorku štúdií o teoretických problémoch zložitej a dosiaľ v slavistickej literatúre pomerne rozporne interpretovanej kategórie aspektuálnosti s jej obidvoma областami — vidom i spôsobom slovesného deja. Tieto štúdie sa stali vhodným základom pre syntetické spracovanie problematiky spôsobu slovesného deja v recenzovanej monografii. Je to celistvý obraz o tzv. charakterizovaných spôsoboch slovesného deja, t. j. spôsoboch vyjadrovaných formálnym morfémovým ukazovateľom (predponou). Vyčlenenie jednotlivých spôsobov slovesného deja je v tejto práci podložené analýzou bohatého materiálu aj autorkinými dlhoročnými autorskými a redaktorskými skúsenosťami z práce na lexikografickom spracovaní predponových slovies.

Jadrom monografie je rozsiahla tretia kapitola (s. 33—145), v ktorej E. Sekaninová podáva spôsoby slovesného deja v hierarchizovanom systéme. Vrcholové postavenie v ňom majú všeobecné sémy obsahového plánu — lokalizovanosť, temporálnosť a modalitosť slovesného deja. Lokalizovanosť chápe autorka ako súhrnné označenie pre umiestnenie a smerovanie deja v priestore. V rámci temporálnosti preberá slovesá s významom určenia priebehu deja v čase, rozličných jeho fáz a časových ohraničení, napr. inchoatívny, perduratívny, finitný spôsob slovesného deja. Všeobecná séma modalitnosti je určujúcou pre vyčlenenie spôsobov deja, ktoré sú najprv špecifikované sémami kvantity, intenzity, totality a úzu. Konkrétne spôsoby slovesného deja sa vymedzujú ako jednotlivé prvky v rámci štyroch podtried: modalitno-quantitatívnych, modalitno-intenzitných, modalitno-totalitných a modalitno-uzuálnych slovies. Napr. maximatívny spôsob slovesného deja (vykonanie deja vo veľkej miere: *nabrat (veľa čoho)*) sa hodnotí ako modalitno-quantitatívny dej; delectatívny spôsob slovesného deja (*prílišné zaujatie dejom: zapozerať sa, zahovoriť sa*) sa vymedzuje ako modalitno-intenzívny dej. Na pomenovanie jednotlivých spôsobov slovesného deja používa autorka šťastí už zaužívané, ale z väčšej časti nové termíny. Vďaka internacionálnej latinizovanej podobe sprevádzanej opisným slovenským výkladom sú tieto termíny výhodné a pomenávajú príslušné spôsoby deja zväčša príliehavo. Treba si, pravda, uvedomiť, že sám termín lokalizovanosť nie je v lingvistickej literatúre celkom jednoznačný, a preto ho treba zužovať prívlastkami. E. Sekaninová používa termín lokalizovanosť deja na označenie umiestnenia a smerovania deja v priestore; v tomto zmysle je to pojem komplementárny pojmu priestorová determinácia používanému pri analýze adverbialných konštrukcií.

Originálne, na jemnej sémantickej analýze založené, miestami azda až príliš detailizované spracovanie problematiky spôsobov slovesného deja (autorka vyčleňuje v rámci troch spomenutých sémantických okruhov 58 špecifikácií spôsobov deja) nie je pri súčasnom stave bádania v oblasti aspektuálnosti mysliteľné bez toho, že by sa bádateľ nejakým spôsobom nevyrovnal s kľúčovým aspektologickým problémom, ktorým je určenie hranice medzi gramatickou a lexikálnou zložkou kategórie aspektuálnosti. Riešenie tohto problému je vlastne riešením troch osobitných, aj keď navzájom tesne súvisiacich otázok. Prvou otázkou je problém existencie gramatických čiže čisto vidových alebo lexikálne prázdnych predpôn — postojom k riešeniu tejto otázky bádateľ zásadne určuje lexikálny či gramatický charakter predpony. Druhou otázkou je problém sémantickej podstaty vidového protikladu. Tretou otázkou je problém určenia hranice, ktorá oddeľuje gramatickú či gramaticko-lexikálnu kategóriu vidu od kategórie spôsobu slovesného deja ako menej abstraktnej, teda skôr lexikálnej, resp. lexikálno-sémantickej.

Verbálnu prefixáciu autorka charakterizuje ako derivačný postup, ktorý má dve hlavné funkcie, a to funkciu perfektivizačnú, teda v podstate gramatickú, vidovú, a funkciu lexikálno-sémantickú. To znamená, že rozvíja tradíciu tých autorov, ktorí uznávajú existenciu čisto vidových predpôn (napr. F. Kopečný, I. Poldauf, Š. Peciar, A. Bogusławski, A. N. Tichonov), a to proti autorom, ktorí jasne rozhraničujú oblasť vidu ako gramatickú kategóriu charakterizovanú sufixáciou, a oblasť spôsobu slovesného deja ako lexikálnu kategóriu charakterizovanú prefixáciou, a preto prosto vidové predpony neuznávajú (napr. J. S. Maslov). V otázke sémantickej podstaty vidového protikladu vychádza autorka z názoru A. V. Bondarka, že dej predstavený v jeho priebehu už znamená, že je neohraničený vnútorným limitom. Dokonavý dej sa potom charakterizuje ako celistvosť deja a zároveň aj dosiahnutie vnútorného limitu, čo podľa autorky možno s určitými výhradami považovať za dosiahnutie výsledku všeobecného deja. Za základný príznak nedokonavosti autorka pokladá označenie procesu v jeho priebehu, a nie neprítomnosť celistvosti, t. j. vymedzuje aj nedokonavosť pozitívne, chápe teda vidový protiklad ako ekvipolentný. Aj keď sa v súčasnosti ozývajú hlasy v prospech chápania vidovej korelácie ako privatívnej (nedávno Daneš, F.—Macháčková, E.: *Slovenský vid z hľadiska sémantického*, Slovo a slovesnosť, 40, 1979, s. 45—49), nazdávame sa, že úlohu binárnych privatívnych protikladov nemožno pri sémantickej analýze absolutizovať.

Problém určenia hranice medzi kategóriou vidu a kategóriou spôsobu slovesného deja rieši E. Sekaninová tak, že uznáva v oblasti aspektuálnosti ako funkčno-sémantickej kategórie úsek, kde sa prekrývajú hranice medzi lexikálno-gramatickou kategóriou vidu a lexikálno-sémantickou kategóriou spôsobu slovesného deja. Tento úsek tvoria predponové slovesá vyjadrujúce tzv. limitatívny spôsob slovesného deja. Príčinou neostrej hranice medzi vidom a spôsobom slovesného deja je podľa autorky možnosť splyvania príznaku (sémy) vnútorného limitu s príznakom rezultatívnosti. Autorkin limitatívny spôsob deja, charakterizovaný lexikálne prázdnu predponou, sa kryje s dokonavým slovesom vo vidovej dvojici limitatívnych („predefiných“) slovies. Ak E. Sekaninová uznáva, že tu ide o lexikálne prázdne, teda vidové predpony, ale pritom aj tieto predpony zaraďuje medzi spôsoby slovesného deja, je to zdánlivo protirečivé riešenie. Nazdávame sa však, že v autorkinej koncepcii nie je neoprávnené, lebo odráža objektívne protirečivý aj lexikálny aj gramatický charakter kategórie vidu (vid pokladá autorka nie za čisto gramatickú, lež za lexikálno-gramatickú kategóriu). Presah vidovej, perfektivizačnej funkcie do oblasti spôsobov slovesného deja autorka presvedčivo dokumentovala aj analyzovaným materiálom. Ukázala, že predponové slovesá označujúce spôsoby slovesného deja sú tak jednovidové, ako aj vyskytujúce sa v obidvoch vidoch. Preto možnosť alebo nemožnosť tvoríť sekundárne imperfektívum nie je presvedčivým kritériom na odlišenie kvality predpony. Súhlasíme s autorkou v tom, že jestovanie sekundárneho imperfektíva v jednotlivých prípadoch aj v celých významových skupinách nemôže prekážať zoskupovaniu týchto slovies do spoločných radov, vyčlenených na základe ich sémantickej zhody.

Tvorenie rozličných spôsobov slovesného deja pomocou predpôn pokladá E. Sekaninová za slovtvorný jav. Opiera sa pritom o Bondarkovo chápanie aspektuálnosti ako funkčno-sémantickej kategórie a o jeho rozlišovanie morfológických kategórií a lexikálno-gramatických skupín (leksičesko-gramatickej razíady). Spôsoby slovesného deja na rozdiel od vidu nepredstavujú morfológickú kategóriu, lež lexikálno-gramatické skupiny, a keďže sú to skupiny charakterizované slovtvornou morféomou, možno ich stotožniť so slovtvornými skupinami. V súlade s takýmto hodnotením uplatňuje autorka ako základnú metódu skúmania slovtvorné parafrázovanie, aj keď ho tak nenazýva. Vychádzajúc z lexikálno-sémantickej funkcie prefixácie uplatňujúcej sa pri tvorení spôsobov slovesného deja, hovorí o metóde štruktúrno-sémantickej analýzy pomocou lexikálnej substitúcie: význam konštrukcií s predponovým slovesom substituujú opisnú konštrukciu utvorenou pomocou motivujúceho (základového) slovo plus nejakého, zvyčajne príslovkového výrazu, ktorého význam zastupuje význam príslušnej predpony. Napr. význam opakovania, ktorý ruská predpona *pere-* a slovenská predpona *pre-* dodáva základovým limitovým slovesám s lexikálnym významom konkrétnej činnosti, dokazuje sa v obidvoch jazykoch substitúciou s príslovkou *znovu* alebo *inak*: *Otec prefarboval strechu — Otec farbil strechu znovu/inak. Otec perekrašival kryšu — Otec krasil kryšu snova/inače*. V rámci tých spôsobov slovesného deja,

v ktorých existujú medzi ruštinou a slovenčinou markantné rozdiely, lexikálna substitúcia spĺňa funkciu výkladu významu ruskej predpony a zároveň je lexikálnym vyjadrením príslušného významu v slovenčine, napr. rus. *podvypít* — trochu si vypít; *zaježdit* — umoriť jazdou.

Po tejto všeobecnej charakteristike teoretických východísk monografie všimneme si niektoré konkrétne riešenia v autorkinej koncepcii a poukážeme na niektoré otázky, ktoré táto podnetná koncepcia vyvoláva. Je nepochybné, že každá sémantická analýza a hierarchizované sémantické triedenie sú do značnej miery podmienené tým, ktoré sémy autor vyberie ako konštitutívne príznaky najvšeobecnejších tried, v rámci ktorých sa uskutočňuje ďalšia klasifikácia. Autorkina koncepcia, ako sme už spomenuli v úvode, stojí na troch takýchto jasne členených všeobecných sémach obsahového plánu: lokalizovanosti, temporálnosti a modalitnosti. To znamená, že keď možno vo význame istého predponového slovesa identifikovať viacero rozličných sém, zatriedenie tohto slovesa do istého spôsobu deja ovplyvňujú primárne tieto sémy. Napr. aj keď sa o slovesách *rozbehnúť sa* — *rozbiehať sa*, *rozletieť sa* — *rozlietať sa* konštatuje, že v dokonavom vide majú i význam začiatku intenzívneho deja, teda kombinujú sa tu vlastne sémy zo všetkých troch sémantických okruhov, zaraďujú sa tieto slovesá v rámci lokalizovanosti pod polydevertný spôsob slovesného deja (smerovanie deja z jedného miesta na rozličné strany). Ako reprezentantov lokalizovanosti deja autorka v prvom rade uvádza pohybové slovesá, pri ktorých jednotlivé predpony vyjadrujú smerovanie alebo umiestnenie v priestore, potom k týmto najtypickejším reprezentantom lokalizovanosti deja pripája slovesá, ktoré významovo nejako súvisia s týmito lokálnymi významami, ktoré vznikli ich prenesením. Napr. pod polyversovertný spôsob deja (SD) — smerovanie deja z rozličných strán na jedno miesto (rus. *sbežatsia*, *sletatsia*) vhodne pripája význam „sústrediť objekty na jedno miesto“ (rus. *sgresti*, *sobrať*); alebo pod extravertný SD — smerovanie deja z niečoho (napr. *vybehnúť* — *vybiehať*) zahŕňa aj význam „vyčleniť časť z celku“ (napr. *vydeliť* — *vydeľovať*, *vydlaбаť* — *vydlaбаvať*).

Dakedy však priradovanie niektorých abstraktnejších významov k istým špecifikáciám v rámci lokalizovanosti pokladáme za diskusné alebo aspoň nie za jediné možné. Napr. význam „pomestiť niečo na určitom mieste“ (rus. *utesniť knigi v škař* — slov. *napratať knihy do skrine*, *napchať bielizeň do kuřra* — s. 63) zaraďuje autorka pod devertný SD (smerovanie deja od niečoho), hoci podľa nášho názoru sémanticky je tomuto významu bližší versovertný SD (smerovanie deja k dosiahnutiu cieľa), napr. *doniesť*, *dopraviť niečo niekam*. Takéto zaradenie by smerovo korešpondovalo s predložkou použitou v príslušnom adverbialnom doplnení. Pri devertnom SD sa preberajú i slovesá typu *odfarbiť* — *zbarviť farby*, teda význam „zbarviť niekoho alebo niečo nejakej vlastnosti označenej základovým slovesom“. Tu by bolo azda vhodnejšie zaradenie pod anulatívny SD (anulovanie výsledkov predchádzajúceho deja), ktorý je, pravda, u autorky špecifikáciou v rámci temporálnosti. Takéto zaradenie pripúšťa aj ohľad na výrazovú rovinu (porov. predponu *odučiť niekoho niečo*).

Pre ruštinu E. Sekaninová vyčleňuje retrovertný SD (smerovanie deja ta a nazdad) charakterizovaný predponou *s-*: *sbežať* (v magazín), *schodiť* (za chlebo). Stopy tohto významu v slovenčine vidí autorka v ojedinelých prípadoch, napr. *zbehni* (po cigarety, po lekára), *skoč* (do obchodu) a ich význam opisuje ako „ta a rýchlo nazad“ (s. 66). Skôr by sme tu videli navrstvenie temporálneho významu na základný smerový význam, t. j. „na krátky čas zájsť“. Preto synonymom lexémy *zabehnúť* sú v slovenčine lexémy *zaskočiť*, *skočiť*, kde už samo základové sloveso vyjadruje jednorazovosť, krátkosť deja. Autorkine doklady napr. *Pred večerním čajem Bezbedov schodil na reku, vykupaťsia... zašiel k rieke vykúpať sa* nedokazujú, že by sa tu predponovým slovesom, prípadne kontextom vyjadrovalo smerovanie deja ta a nazad. Sémantický príznak „nazad“ vyplýva podľa nášho názoru skôr z logiky príslušnej situácie (človek sa ide vykúpať, a potom sa vráti; ide po cigarety, aby sa s nimi aj vrátil).

Dostávame sa tak k problému kontextovej podmienenosti významov skúmaných predpôn, resp. predponových slovies, k otázke, do akej miery autorkino sémantické členenie spôsobov slovesného deja odzrkadľuje význam predpony a do akej miery sa tu odzrkadľuje vplyv syntaktického okolia skúmaných predponových slovies. Ide nám o ten aspekt prefixácie, ktorý Z. Skoumalová (O komplexní analýzu verbální prefixace. In: Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české. 3. Praha, Academia 1968, s.

153—231) priliehavo nazvala vnútorným a vonkajším kontextom: vnútorným kontextom je vzájomná kompatibilita predpôň a základov, vonkajším kontextom sú lexikálno-syntaktické kontexty relevantné vzhľadom na predponu. Sama E. Sekaninová v závere monografie výslovne hovorí, že jej pri analýze ide o lexikálno-sémantické otázky súvisiace čisto s verbálnou prefixáciou a sémantickou kompatibilitou sém prefixov a základových slovies, t. j. vnútorný kontext, syntaktickým súvislostiam nevenuje pozornosť. Nazdávame sa však, že implicitne v jej práci je prítomný aj ohľad na vonkajší kontext. Svedčí o tom časté rozlišovanie medzi predmetovými a podmetovými slovesami, aj konkrétne poukazovanie na významy v závislosti od okolia a kontextu slovesa.

Implicitne alebo explicitne uplatňovaný ohľad na vonkajší kontext však môže viesť k rozdielnemu sémantickému i funkčnému hodnoteniu predpôň. Z. Skoumalová v citovanej staršej práci z r. 1968 pokladá pri sémantickej analýze prefixácie za nevyhnutný kontext záväzné komplementy slovesa. Predponu pri slovesách pohybu — pokiaľ je sémanticky zhodná so smerovo lokálnym komponentom — pokladá potom za prasto rezultatívnu (za výrazový prostriedok príznaku lokálnosti v konštrukciách vyšiel z domu, vešiel / zašiel do domu, sešiel s pôdy zrejme pokladá smerovo-lokálny komplement). Naproti tomu E. Sekaninová interpretuje obdobné prostriedky v ruštine a v slovenčine ako vyjadrovacie prostriedky v rámci lokalizovanosti deja, konkrétne ako intravertný SD (smerovanie do niečoho), infravertný SD (smerovanie zhora nadol). V najnovšom spracovaní spôsobov deja v kolektívnom diele *Russkaja grammatika* (Praha, Academia 1979), kde autorkou kapitoly o spôsoboch slovesného deja je opäť Z. Skoumalová, sa tieto rozdielne interpretácie do istej miery zblížujú. Hovorí sa tu o priestorovo-rezultatívnom použití predpôň, pričom sa konštatuje, že jadro syntaktickej konfigurácie relevantné pre prefixáciu je sémanticky zhodné s priestorovým významom predložky.

Porovnanie spracovania spôsobov slovesného deja v monografii E. Sekaninovej so spracovaním tejto témy v citovanej gramatike ukazuje, že nejednotnosť v interpretácii spôsobov slovesného deja je do značnej miery podmienená tým, ako široko chápu autori sféru uplatňovania príznaku rezultatívnosti. V Ruskej gramatike je táto sféra značne široká, viaceré spôsoby slovesného deja sa tu podávajú ako modifikácie rezultatívneho spôsobu, napr. priestorovo-rezultatívne použitie predpôň, kvalitatívno-okolnostné modifikácie rezultatívneho spôsobu; na rezultatívnosť sa navrstvuje i kumulatívny, distributívny spôsob deja a pod. E. Sekaninová chápe rezultatívnosť podstatne užšie, iba ako jednu zo špecifikácií temporálnych spôsobov deja. Pripisuje sa slovesám s tými predponami (rus. *na-, ot-, za-*; slov. *na-, od-, za-, s-/z-*), pri ktorých často vidové protiklady utvárajú iné predpony (porov. rezultatívnosť v slovese *nahriať* a čisto vidovú dvojicu *hriať — ohriať/zohriať*).

Pomerne neostrá môže byť aj hranica medzi kvantitatívnymi a intenzívnymi špecifikáciami slovesného deja. Kladom rozpracovania modalitných spôsobov slovesného deja u E. Sekaninovej je jemné postihovanie kompatibilnosti viacerých sém. Napr. význam neželateľného stavu možno dosiahnuť aj kombináciou s príznakom kvantity — porov. dezoptatívny SD (dlhým trvaním deja dôjsť k neželateľnému stavu) *ja otležal sebe ruku — od ležania mi stýpla ruka*, aj kombináciou s príznakom intenzity — porov. inoptatívny SD (prílišným vykonávaním deja dôjsť k neželateľným dôsledkom) *dogufatsia do prostudy — prechádzat sa až do prechladnutia*. Tie spôsoby deja, ktoré sú si sémanticky blízke, sa spravidla rozlišujú v rovine výrazu, vyjadrujú sa rozdielnymi predponami.

Monografia E. Sekaninovej predstavuje problematiku spôsobov slovesného deja v premyslenom hierarchizovanom systéme, v ktorom sú jednotlivé spôsoby deja definované zásadne jednoznačne (niektoré neostré hranice neznižujú hodnotu tohto systému). Vyčlenenie troch všeobecných obsahových sfér je u autorky podložené aj konfrontačným zreteľom. Konfrontácia ruštiny so slovenčinou totiž ukázala, že teoreticky zhodné lexikálno-sémantické javy sa pri realizácii vo výrazových plánoch ruštiny a slovenčiny najviac zhodujú v sfére lokalizovanosti, viac odlišnosti je v sfére temporálnosti a najviac odlišnosti je v sfére modalitnosti, kde často proti prefixálnemu vyjadreniu príslušného významu v ruštine stojí v slovenčine opisné lexikálne vyjadrenie. Monografia E. Sekaninovej ako prvá syntetická práca o spôsoboch deja v rusko-slovenskom konfrontačnom aspekte významne posúva dopredu poznanie o fungovaní kategórie aspektuálnosti v jej akcionartovej zložke. Výsledky tejto práce majú dosah nielen

pre teóriu, ale budú sa dať dobre aplikovať aj v pedagogickej praxi pri zvyšovaní úrovne vyučovania ruštiny na stredných a vysokých školách.

K. Buzássyová

VELKÝ SLOVENSKO-RUSKÝ SLOVNÍK 1. A — K. Bratislava, Veda 1979. 976 s.

Po *Velkom rusko-slovenskom slovníku* (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969—1970. 5 zv.) predložil kolektív rusistov z oddelenia slovanských jazykov Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV (hlavný redaktor D. Kollár, autori V. Dorotjaková, E. Fifiková, M. Filkusová, I. Kothaj, A. Španková) slovenskej a slavistickej verejnosti prvý zväzok pripravovaného päťväzkového *Velkého slovensko-ruského slovníka* (ďalej VSRS). Záujemcom sa dostáva do rúk pozoruhodné dielo, doteraz najrozsiahlejší slovensko-inojazyčný slovník, ktorého veľký spoločensko-politický i praktický význam je daný tým, že sa tu slovenčina konfrontuje s ruštinou. Zárukou vysokej odbornej úrovne a významu v rámci celej československej rusistiky sú dlhoročné lexikografické skúsenosti autorov z práce na spomenutom predchádzajúcom slovníku a viacerých menších praktických slovníkoch, dobrá znalosť teórie dvojjazyčnej lexikografie, dôkladná prípravná práca, ako aj priebežná spolupráca s vydavateľstvom Russkij jazyk v Moskve (predtým Sovetskaja encyklopedija).

VSRS si kladie za cieľ zachytiť čo najúplnejšie slovnú zásobu súčasnej spisovnej slovenčiny a konfrontovať ju so slovnou zásobou ruštiny. Splňa, ako naznačujú autori v úvode, konfrontačnú, prekladateľskú i sprostredkovateľskú funkciu (slavistická verejnosť sa dostáva k poznávaniu slovenčiny prostredníctvom ruštiny ako svetového jazyka). Základným teoretickým východiskom tohto diela ako modernej dvojjazyčnej lexikografie vôbec je konfrontácia dvoch lexikálnych systémov založená na princípe prekladového významu (ekvivalentu): štruktúru slovníkového hesla určujú zásadne vzťahy podmienené vzájomnou ekvivalentnosťou, nie významovým členením vo východiskovom jazyku. Hlavným a pritom neľahkým problémom je umenie nájsť čo najvyššiu ekvivalent, ktorý je skutočným ekvivalentom heslového slova, a nie jeho kontextovým prekladom (v exemplifikáciách hesiel sú, pravda, bohato zastúpené aj príklady kontextom podmienených použití slova).

Kvalitu prekladového slovníka do značnej miery podmieňuje vhodný výber východiskového materiálu. Možno povedať, že VSRS podáva výstižný obraz slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny s jej charakteristickými tendenciami (obdobnými vývinovými tendenciami iných slovanských jazykov) — bohatou štylistickou diferenciáciou, tendenciou k terminologizácii i k internacionalizácii (tá sa prejavuje najvýraznejšie v oblasti odbornej terminológie). Popri širokom zábere neutrálnych a hovorových prostriedkov VSRS v obmedzenej miere zachytáva aj historizmy a zastarávajúce slová (pri historizmoch má ekvivalent niekedy charakter opisného výkladu, napr. *drábske chytačky* = *nasilstvennoje verbovanije soldat*). Odbornej terminológii je v súlade s jej stále rastúcim významom vymedzený dostatočný priestor, jednotlivé vedné odbory sú zastúpené vo vhodných proporciách.

Internacionálna slovná zásoba je v konfrontačnom slovensko-ruskom aspekte veľmi zaujímavá. VSRS ukazuje, že v terminologickej oblasti v obidvoch jazykoch pomerne často funguje zhodný internacionálny výraz, v neterminologickej, ale štylisticky príznakovej platnosti slovenskému internacionalizmu je v ruštine ekvivalentný domáci lexikálny prostriedok (napr. *infiltrácia* 2. lek. 3. geol. = *infiltracija*, 1. kniž. = *proniknovenije*; *kalkulácia* = 1. obch. *kalkulacija*, 2. obyč. v mn. č. hovor. = *rasčoty*, *soobraženija*). Pomerne časté sú prípady, že jednovýznamový internacionálny výraz v slovenčine si vyžaduje pri preklade do ruštiny rozčlenenie na viac ekvivalentov, napr. *delimitácia* = 1. *razgraničeniije* (granic, rajonov); 2. (úloh) = *raspredelenije* (zadač).

Systematická konfrontácia slovenskej a ruskej slovnej zásoby vo VSRS poskytuje o ekvivalenčných vzťahoch zložitý obraz. Dajú sa však dobre sledovať základné typologické črty obidvoch jazykov: väčšia miera analytickosti ruštiny oproti syntetickosti a flektívnosti slovenčiny sa prejavuje v slovtvorne

motivovanej slovnej zásobe väčšou pravidelnosťou slovenčiny, a to pri viacerých slovných druhoch. Ekvivalentom slovenského sufixálneho výrazu je v rušine často opisné (analytické) vyjadrenie (porov. napr. *brzditeľ* = *čelovek mešajučšij čemu-libo*; *anotator* = *avtor anotacii*). Nápadný je rozdiel vo funkčnej zaťažnosti vzťahových adjektív — slovenským spojieriam s adjektívnym prívlastkom zodpovedajú v ruštine často nezhodné substantívne prívlastky. (Lexikograficky sa tento fakt vyznačuje v slovníku poznámkou „prekladá sa nepriamymi pádmí substantíva“, používanou alebo samostatne alebo v kombinácii s iným ekvivalentom.)

Vo VSRS sú bohato zastúpené príslovky (analytickosť ruštiny sa zreteľne prejavuje najmä pri spôsobových a zreteľových príslovkách, napr. *ilustratívne* = v *kačestve ilustrácii*; *impresionisticky* zobrazíť = *izobrazíť v maniere impressionizma*). Aj bohaté zachytávanie pravidelných odvođenín napr. abstrákt na *-osť* je motivované tým, že hoci majú veľmi často paralelne tvorený ruský ekvivalent, nie sú najmä v terminologickej sfére zriedkavé aj analytické ekvivalenty (napr. *delivost* = *boť. sposobnosť k deleniju*).

Obširne a na exemplifikáciu bohato spracúva slovník záměna. Zodpovedá to ich dôležitej funkcii v reči. Spracovanie záměn je veľmi cenné pre praktického používateľa aj z konfrontačného hľadiska.

Zaťažkávacou skúškou lexikografickej práce tradične bývajú tzv. veľké heslá, lexikálne jednotky bohaté na polysémiu, ktorá sa premieta aj do bohato členených ekvivalentov. Autori VSRS pri vymedzovaní rozsahu ich platnosti často používajú sémantizáciu, synonymá, antonymá i rozdiely v spájateľnosti. Konfrontácia slovenčiny s geneticky príbuznou ruštinou ukazuje, že paralelné lexikálne jednotky sa často vyznačujú odlišnosťou v lexikálnej spájateľnosti, aj odlišnými synonymami. Pri viacvýznamovom hesle možnosť zameniteľnosti zhodného ekvivalentu rozdielnym synonymom rozhoduje o tom, že sa tento ekvivalent vyčleňuje vo VSRS ako osobitný prekladový význam. Tak pri hesle *dobryj* sa v šiestich významoch opakuje ekvivalent *chorošij*, významy sa však diferencujú sémantizáciou a synonymami, napr. 2. (*láskaový*) = *chorošij, dobryj*; 4. (*výhodný*) = *chorošij, udačnyj*; 5. (*spofahlivý*) = *chorošij, nadežnyj* atď. Z prekladateľského hľadiska sú veľmi užitočné exemplifikácie pomáhajúce rozlíšiť ekvivalenty, ktoré sa v jednom prekladovom význame môžu synonymne zamieňať, ale v druhom je možný iba jeden z nich (napr. *bábkové divadlo* = *kukoľnyj i marionetočnyj teatr*, ale v prenesenom pejoratívnom význame *bábková vláda* je iba *marionetočnoje pravitelstvo*; porov. heslo *bábkový*).

Pri štylisticky príznakovej lexike poskytujú autori používateľom častejšie v rámci jedného prekladového významu viac približne rovnocenných synonymných výrazov, napr. *frajer hovor.* = 1. *milyj, uchažor, kavaler*; 2. (*fičúr*) = *pizon, ščogol, frant*. Prekladové významy majú byť — a vo VSRS spravidla aj sú — reprezentované jednotkami, ktorých štylistická hodnota je ekvivalentná. Prípady štylistickej asymetrie, ktoré sa pri slovensko-ruskej konfrontácii vyskytujú, rieši slovník podľa zásady: ak nejestvuje štylisticky rovnocenný ekvivalent, používa sa neutrálne slovo. Tieto prípady sa však typograficky nijako neodlišujú od „normálnych“ prípadov, keď štylistický kvalifikátor platí pre obidve strany hesla. Takéto riešenie sa menej osvedčuje pri výraznejších štylistických posunoch, keď autori už v rámci slovenského východiska prehodnotili výraz napr. z nižšej hovorovej vrstvy na hovorový (napr. *decák hovor.* = *stogrammovaja stopka*; *fajront hovor.* = *konec rabočego dňa, raboty*). Takéto heslo je inštruktívne len pre ruského používateľa. Problém ekvivalencie vystupuje aj pri niektorých zastaraných slovách, napr. *deputát*¹ *zastar.* (*poslanec*) = *deputat*; *direktný zastar.* = *priamoj*; *direktný dôkaz* = *priamoje dokazateľstvo*). Pomerne hojne využíva VSRS typografickú značku pre približný ekvivalent, najčastejšie pri frazeológii (napr. *má maškrtný jazýček* ≅ *u nego guba ne dura*), ale aj pri názvoch niektorých starých mier alebo pri názvoch charakteristických rozprávkových bytostí (*hlúpy Jano, Kubo* ≅ *Ivanuška-duračok*).

Pri internacionálnych slovách VSRS zriedkavejšie než iné súčasné slovníky u nás využíva možnosť diferencovať ich na osi knižný — neutrálny prostriedok. Na druhej strane pokladáme za správne, že VSRS neďava kvalifikátor odbornosti slovnám alebo spojeniam, ktoré sa dnes už determinologizovali a používajú sa aj v bežnej slovnej zásobe (napr. *intenzifikácia, efektívnosť* a i.).

Silnou stránkou VSRS je bohatá, starostlivo a prehľadne spracovaná frazeológia, na ekvivalentných frázach možno dobre sledovať podobnosti, ale aj zaujímavé odlišnosti či vo východiskovej motivácii a jej

preklade, alebo v jej gramatickom stvárnení. Oproti slovenskej fráze sa niekedy uvádza i niekoľko rovnocenných fráz (napr. *kradnúť pánu bohu čas expr. = biť bakluši, goňať lodyria, plevať v potolok*). Keďže frazeológia sa chápe sčasti širšie než v iných našich slovníkoch, niekedy sa ako ekvivalenty frázy uvádzajú aj typické spojenia, ktoré nezachovávajú mieru obraznosti slovenskej východiskovej frázy, skôr ju iba vysvetľujú (z ekvivalentov frázy *karta sa obrátila = položenije izmenilos', obstojateľstva izmenilis', delo priňalo drugoj oborot* by sme za primeranejšie pokladali uviesť iba posledné spojenie). Ruská fráza *zdorovo ty jego!* je svojím zmyslom ekvivalentná slovenskej fráze *ale si mu dal!*, nie fráze *ale si tomu dal!*, pri ktorej sa uvádza.

Koncepcia i lexikografická technika, ktorých postupy sa vysvetľujú v úvode, sa vo VSRS dodržiavajú dôsledne, slovník je hodnotný aj svojou prehľadnosťou, explicitnosťou lexikografických informácií, vhodne zvolenou typografickou úpravou a pomerne vysokým stupňom jednotnosti spracovania u jednotlivých autorov. Miestami je prehľadnosť až príliš veľkorysá (spracovanie každého prekladového významu na osobitnom riadku). Veľký rozsah slovníka nenúti autorov k úspornosti. V slovníku sa nepoužíva hniezdovanie. Rozličné výrazové varianty (pravopisné, hláskoslovné, slovotvorné) sa spracúvajú osobitne. Trocha rušivo pôsobí spôsob odkazovania — neuvádzanie odkazového slova v hesle, na ktoré sa odkazuje. Táto zásada sa viaže, pravda, na nehniezdovanie. Bolo by možné uviesť pripomienky k zaraďovaniu istých spojení medzi voľné a ustálené (t. j. pred alebo za kosoštvorec, ktorým sa vyčleňujú odborné termíny a ustálené spojenia). Napríklad korelatívne pojmy by mali byť zaradené na jednom mieste, vo VSRS sú spomínanou značkou oddelené od seba spojenia *stránkový al. úradný deň = príjomnyj deň* a *voľný deň = nerabočij deň, vychodnoj deň*.

Vo VSRS sa dosť osobitne spracúvajú prenesené významy. Dôsledné uplatnenie princípu ekvivalentu pri viacekvivalentných slovách si vyžaduje osobitné číslovanie každého preneseného významu, ak je vyjadrený odlišným ekvivalentom, ako je ekvivalent pri základovom slove. Prenesenosť sa teda signalizuje pri mnohých slovách a spojeniach, ktoré z hľadiska výkladového slovníka predstavujú samostatné významy.

Prvý zväzok *Veľkého slovensko-ruského slovníka* je významným kultúrnym činom a prísbubom diela, ktoré ako celok bude patriť k pilierom československej rusistiky i slavistiky.

K. Buzássyová

ZIMEK, R.: *SÉMANTICKÁ VÝSTAVBA VĚTY*. Obecnělingvistické problémy metodologie syntaktické sémantiky s nástinem aplikace na ruštinu. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1980. 174 s.

Recenzovaná monografia, ktorá vychádza ako 44. zväzok filologickej série Filozofickej fakulty Palackého univerzity v Olomouci, je sčasti originálnym komentárom k najdôležitejším prácam z danej oblasti (tým pripomína známu kolektívnu monografiu autorov z Ústavu pro jazyk český ČSAV *Práce o sémantické struktuře věty*. Praha 1973) a sčasti náčrtom vlastnej autorovej vetnosémantickej koncepcie. Vyplýva to napokon aj z názvov jednotlivých častí monografie, členiacej sa po úvode (s. 7—19) na: 1. *Prehľad názorov na vzťah syntaxe a sémantiky* (s. 11—116), 2. *Závery vyplývajúce z rozboru uvedených teórií* (s. 117—132), 3. *Náčrt vlastnej koncepcie sémantickej výstavby vety v ruštine* (s. 133—154), za ktorými ešte nasleduje ruské a anglické resumé, súpis literatúry a vecný i menný register (s. 155—172).

R. Zimek začína svoj prehľad N. Chomským, ale — ako sám pripomína — nie azda preto, že by sa pred ním nevenovala nijaká pozornosť sémantickej stránke vety; súvisí to skôr s tým, že práve N. Chomsky dal do pohybu prúd lingvistiky (svetovej i českej — o slovenskej jazykovede, ktorá sa napájala v danom čase skôr na iné zdroje, to platí v menšej miere), nazývanej dnes syntaktickou sémantikou (alebo sémantickou syntaxou). R. Zimek využíva prirodzene každú príležitosť kriticky sa vyrovnat s neprijateľnými riešeniami N. Chomského a iných západných lingvistov a skonfrontovať ich s výkladom z pozícií marxisticky orientovanej lingvistiky.

Z Chomského prác sa hodnotia predovšetkým *Syntaktické štruktúry* a *Aspects of the Theory of syntax*. Za veľmi problematické sa označuje začlenenie sémantiky do lingvistického opisu ako samostatnej interpretatívnej zložky, pri ktorom sa sémantický komponent iba „privesuje“ k syntaktickej zložke. Ale ani práce tzv. generatívnej sémantiky nepredstavujú podľa autora správny pohľad. Oprávnené sa im vyčíta prílišné sústredenie na logickú sémantiku a zanedbávanie bádania nielen v oblasti špecificky jazykovej sémantiky, ale aj v oblasti korelácie sémantickej a formálnosyntaktickej štruktúry. Zaujímavé sú tu poznámky k prístupu Ch. Fillmora, zakladateľa tzv. pádovej gramatiky, ktorú mnohí lingvisti považujú za jednu z najpozoruhodnejších koncepcií vetnej sémantiky posledného obdobia. R. Zimek ju na jednej strane hodnotí ako pomerne blízku českému funkčnému pohľadu na syntaktické javy, ale na druhej strane iba ako zlomkovitú, s mnohými nejasnosťami a možnosťou subjektívneho výkladu. Treba tu však uviesť, že R. Zimek zaujíma stanovisko iba k tým Fillmorovým prácam, ktoré vyšli do r. 1970 a nevíma si ďalšie rozpracovanie tejto koncepcie už v prácach *Some problems for case grammar* (1971), *An alternative to checklist theories of meaning* (1975), *Scenes-and-frames semantics* (1976), *The case for case reopened* (1977), prípadne v niektorých iných, takže nie všetky jeho konštatovania sú dnes v sformulovanej podobe platné.

V knihe ďalej autor kriticky posudzuje sémantickú teóriu U. Weinreicha a J. Platta, ktorý fillmorovskú analýzu aplikoval v rámci tagmemickej analýzy, riešenie sémantickej problematiky v Lambovom stratifikačnom modeli, prínos práce *Meaning and the Structure* W. L. Chafa, u ktorého nachádza mnohé spoločné prvky s Danešovým prístupom a ktorú považuje zároveň za jednu z najdôkladnejšie rozpracovaných koncepcií vetnej sémantiky vôbec. Z britských lingvistov zameriava pozornosť na práce W. J. Hutchinsa, F. Liefrinka, L. Lyonsa, F. R. Palmera, G. N. Leecha a i., z poľských na práce A. Wierzbickej a R. Laskowského, po ktorých prechádza k najpodrobnejšiemu výkladu o sovietskej syntaktickej sémantike. Postupne sa tu veľmi výstižne s množstvom jemných postrehov komentujú práce V. G. Gaka, T. A. Alisovej, N. J. Švedovovej, J. V. Padučevovej, N. D. Arufunovej, S. D. Kacnelsona a viacerých iných. Z nich predsa azda najdetailnejšie sa analyzuje kniha A. A. Bogdanova *Semantiko-sintaksičeskaja organizacija predloženiija* (1977), a to jednak preto, že ide skutočne o pozoruhodnú koncepciu, a jednak preto, že práve na túto prácu (popri Kacnelsonovej) najtesnejšie nadväzuje autorova vlastná syntakticko-sémantická teória. Mnohým však tu iste budú chýbať aj niektoré ďalšie sovietske koncepcie vetnej sémantiky, najmä tie, ktoré vznikli v rámci teórie „zmysel — text“, predovšetkým v jej apresianovskej modifikácii, koncepcia leningradskej typologickej skupiny, ale aj niektoré ďalšie.

Piata kapitola prvej časti je venovaná českým koncepciám vetnej sémantiky, založenej V. Mathesiusom. Vysoko sa tu vyzdvihuje štúdia M. Dokulila a F. Daneša z r. 1958, kde sa po prvýkrát rozlíšila rovina myšlienkových obsahov, jazykovej formy a rovina jazykových významov a súčasne sa charakterizuje projekt *Vedeckej synchronnej gramatiky spisovnej češtiny* (1974), ako aj projekt ruskej gramatiky od českých rusistov (1976), práce M. Kubíka i práce skupiny P. Sgalla, ktoré sa tiež vysoko oceňujú. Trochu zaráža, že autor zo sféry svojho záujmu úplne vylúčil výklady o vetnosémantických koncepciách vypracovaných v slovenskej lingvistike. Pritom je známe, že — aspoň v istých aspektoch a do istej miery — slovenská teória intencie slovesného deja stimulovala a stimuluje aj viaceré české práce z oblasti vetnej sémantiky.

Vo vlastnej koncepcii autor obhajuje potrebu a výhodnosť pojmov povrchová a hĺbková štruktúra, pričom však zdôrazňuje nevyhnutnosť ich dialektického chápania ako členov dialektickej dvojice jav — podstata. Zimkov lingvistický model, v ktorom sa uplatňuje práve takéto chápanie hĺbkovej a povrchovej štruktúry, patrí k tým modelom, ktoré za východisko opisu a interpretácie jazyka považujú sémantickú bázu, postulovanú ako súbor typov myšlienkových obsahov a základných komunikačných významov, navrstvujúcich sa na ne. K tomuto východisku sa pripájajú formou pravidiel lexikálne a gramatické prostriedky sémanticko-gramatických štruktúr, ktoré sa potom realizujú fonematickými (príp. grafickými) prostriedkami a výrazovými spôsobmi. Je to teda generatívny model, opisujúci generovanie výpovede z hľadiska hovoriaceho. Pritom však tieto typy myšlienkových (obsahových) štruktúr sú založené na

zovšeobecnení konkrétnych, hotových, už generovaných výpovedí. Iba takto, ako autor aj sám zdôrazňuje, môže mať východisková obsahová (sémantická) báza neaprioristickú a nešpekulatívnu povahu. Ako sa už upozornilo skôr (J. Kořenský), takto chápanému sémantickému východisku možno prísúdiť nielen gnozeologický, ale aj ontologický status.

Stojí za povšimnutie, že proces prebiehajúci medzi sémantickým východiskom (prisudzuje sa mu univerzálny, „jazykovomyšlienkový“ charakter) a výslednou jazykovou formou (výpovedou) autor vykladá nie ako proces transformačný, ale chápe ho skôr ako kreačný, resp. realizačný (formačný) proces. Ukazuje sa pritom, že chápať myšlienkový obsah (porov. Paulinyho pojem psychický obsah) ako prvotný vo vzťahu k príslušnej jazykovej forme je užitočné a výhodné najmä pri konfrontačnom opise jazyka, ale aj pri jeho didaktickej aplikácii a tiež v prekladateľskej teórii a praxi. Autor tu aj uvádza základné typy myšlienkových, presnejšie jazykovomyšlienkových obsahov, ktorých narátava dvadsať (existencia predmetu, konanie procesu, zmena kvality alebo stavu, pohyb osoby alebo vozidla, činnosť osôb a vecí zameraná na objekty, mentálne procesy osôb a ich objekty atď.). K nim sa družia sekundárne (fakultatívne) sémantické zložky (kauzativnosť a modalita) a významové komunikatívno-pragmatické (aktualizačné) zložky: 1. temporálna a lokálna usúvzťažnosť, 2. zámerové (ilokučné) modalita.

Kostrou vety je podľa R. Zimka konfigurácia predikátu a argumentov (aktantov), ktoré sú predikátu podriadené. Podľa jeho chápania do vetného jadra treba zaraďovať nielen predikáty a obligatórne aktanty (ťažkosti s určovaním obligatórnosti sú známe), ale základnú vetnú štruktúru je výhodné rozšíriť aj o periférnejšie zložky. S tým súvisí okolnosť, že sa tu vydeľuje väčší počet aktantov, než býva zvykom. Ide pritom o tento inventár argumentov daných valenciou slovesa: 1. *agens* (činiteľ aktívneho procesu), 2. *paciens* (predmet alebo osoba, podrobujúca sa deju alebo stavu), 3. *possidens* (osoba, ktorá má niečo v posesii), 4. *posessum* (predmet, ktorý je niekým vlastnený, niekomu patrí), 5. *descriptum* (predmet, ktorý sa opisuje, napr. *Naš dom neboľšoj*), 6. *classificatum* (predmet, ktorý sa zaraďuje do triedy entít, napr. *Suščestviteľnoje — eto polnoznamenateľnaja časť reči*), 7. *beneficiens* (osoba, v prospech ktorej sa niečo deje), 8. *percipiens* (osoba, ktorá niečo vníma), 9. *perceptum* (objekt vnímania), 10. *objekt* (hotový predmet, zasahovaný dejom), 11. *rezultát* (objekt vzniknutý dejom), 12. *obsah* (napr. *On rasskazal mne pro svoje putešestvije*), 13. *compositum* (zloženie celku z častí, napr. *Dvorec sostojit iz trioch fligelej*), 14. *pôvod*, 15. *operans* (osoba, ktorá s niečím manipuluje, napr. *Telefonist vyklučil apparat*, alebo *Ja pišu karandašom*), 16. *inštrument*, 17. *medium*, 18. *živel*, 19. *lokalizátor* (nevyhnutné určenie miesta), 20. *onomasticum* (pomenovanie osoby alebo predmetu vlastným menom). Tieto sémantické roly sa chápu nielen ako podmienené typom predikátu, ale aj obsahovou štruktúrou výpovede, lebo podľa autora vlastne ona určuje výber a druh predikátov. K uvedenému súpisu však treba pripojiť niekoľko poznámok. Ak by sme aj prijali takéto chápanie sémantických funkcií a nie niektoré z tých, ktoré navrhujú kritici fillmorovskej koncepcie (porov. napr. pojem tzv. posúvania aktantov u J. Panevovej), nie je jasné, aká rola by sa prísúdila napr. *Petrovi vo vete Petrovi ukradli bicykel* (rola *beneficiens* sa tu definuje iba ako osoba, v ktorej prospech sa niečo deje). Ani vyделение *operansa* ako samostatnej roly sa nám nezdá dosť odôvodnené a podľa väčšiny exemplifikácií by sme ho zaradili najskôr k role *agens*. Patrí k rezultátu druhý argument aj vo vete *Matka porodila dcéru?* (definitoricky sa o rezultáte hovorí iba ako o predmete). Dosť zreteľný nie je ani rozdiel medzi *paciensom* a objektom (nepracuje sa tu totiž s dištingtívnou črtou životnosť/nezivotnosť).

Napriek niektorým otvoreným otázkam ide tu skutočne o podnetnú prácu, hoci v pôvodnej časti vlastne iba o náčrt, z oblasti sémantickej výstavby vety. Navyše v takejto podobe má kniha R. Zimka predpoklady fungovať (spolu so spomínanou prácou F. Daneša a kolektívu) aj ako úvod do nie práve najjednoduchšej a najprehľadnejšej problematiky súčasnej syntaktickej sémantiky. Preto je veľmi aktuálna aj pre mladších vedeckých pracovníkov.

S. Ondrejovič

PANEVOVÁ, J.: *FORMY A FUNKCE VE STAVBĚ ČESKÉ VĚTY*. Praha, Academia 1980.

Cieľom monografie Jarmily Panevovej je na základe teoretickej bázy funkčného generatívneho modelu českého jazyka, navrhnutého P. Sgallom v publikácii *Generativní popis jazyka a česká deklinace* (Praha 1967), systematicky posúdiť jednotlivé problémy spojené s otázkami reprezentácie, t. j. foriem a funkcií v generatívnom opise češtiny. Východiská, s ktorými sa tu pracuje, sú dostatočne známe od vyjdenia spomínanej knihy P. Sgalla, avšak ich rámec sa tu v súlade s novými zisteniami do istej miery mení. Autorka čiastočne modifikuje inventár (najmä vyšších) rovín, mení vzťah medzi funktorom a gramatémou ako jednotkami tektogramatickej (významovej) roviny. Viaceré významové dištinkcie, ktoré sa predtým javili ako rozdiely v gramatémach, prenášajú sa do rozdielov v syntaktických funktoch, ale tvorivo sa tu ďalej rozpracúvajú aj mnohé iné otázky.

Sama práca sa člení na šesť kapitol: 1. Roviny jazykového systému (s. 11—21), 2. Významová stavba vetného centra (s. 22—69), 3. Jednotky vyšších rovín (s. 70—86), 4. Otázky vzťahu reprezentácie vo funkčnom generatívnom modeli (s. 87—122), 5. Príklady opisov gramatických javov (s. 123—171), 6. Homonymia a synonymia gramatických konštrukcií (s. 175—195).

V prvej kapitole sa podáva prehľad základných pojmov, na ktorých sa zakladá stratifikačný opis daného typu. Ako osobitný problém tu vystupuje otázka, či pri adekvátnom opise jazyka je nevyhnutná aj prítomnosť vetnočlenskej (povrchovosyntaktickej) úrovne. Niektoré fakty by skutočne mohli svedčiť o jej nadbytočnosti — vo väčšine prípadov možno totiž morfológickú formu člena odvodiť priamo z tektogramatickej štruktúry a jeho miesta v závislostnom strome —, predsa však prekladové pravidlá sa ukazujú bez vetnočlenskej roviny ako nie dosť všeobecné (týka sa to najmä zhody pri pasivizácii, zhody pri doplnku orientovanom na podmet, prípadne predmet, a nie na aktant ani na pádovú morfému, pravidiel o reflexivizácii, podmienok pre možnosť výberu prechodníkov a pod.).

Veľa priestoru sa v knihe venuje najmä problematike štruktúry vetného centra (slovesa s jeho vnútornými, intencionálnymi doplneniami). Oddávna v tejto súvislosti je problémom určenie hraníc medzi predmetom a príslovkovým určením, t. j. medzi členom, ktorý sa tradične pokladá za nevyhnutné doplnenie, a členom, ktorý je voľný. Ale ako ukázala už aj formálna syntax, korelácie rekcia — primkýnanie, predmet — príslovkové určenie, nevyhnutnosť doplnenia — možnosť, resp. voľnosť vyjadrenia vždy neharmonizujú. Sú známe príklady, kde nevyhnutnosť doplnenia adverbiálnymi určeniami vychádza z valencie slovesa a robí tak z adverbia konštitutívny člen vzorca. J. Panevová jasne dokazuje, že túto problematiku nemožno skúmať iba z hľadiska syntaxe, ale ju treba vidieť z hľadiska dvoch rovín — významovej (tektogramatickej) a syntaktickej (vetnočlenskej). Rozlišuje sa tu preto jednak obligatornosť (fakultatívnosť) doplnenia z hľadiska významovej stavby vety, jednak to, či je alebo nie je záväzná jeho vyjadrenie na syntaktickej rovine.

K aktantom (terminologicky sa tu vedome nadväzuje na L. Tesnière) autorka bez váhania zaraďuje agens — podobne ako teóriu intencie slovesného deja, L. Tesnière, Ch. Fillmore, W. L. Chafe a iní. Pri ostatných doplneniach však považuje za potrebné pýtať sa na oprávnenosť ich zaraďovania medzi aktanty (intencionálne doplnenia).

Na zisťovanie sémantickej obligatornosti sa tu využíva dialógový test. Ak na otázku o slovesnom doplnení nie je možné odpovedať *Neviem*, hodnotí sa takéto doplnenie ako sémanticky obligatórne. Pritom tu ide jednak o také obligatórne doplnenia, ktoré možno na povrchovej rovine za istých podmienok vypustiť, napr. *Ján prišiel — Kam? — Neviem* (=sémanticky obligatórne, ale syntakticky neobligatórne), a jednak také sémanticky obligatórne doplnenia, ktoré sú záväzné i syntakticky, t. j. na povrchovej rovine (*stretnúť nieho, správať sa ako a pod.*). Prednosťou tohto testu je najmä to, že prekonáva krajné stanovisko, podľa ktorého z toho, že každý dej sa odohral na nejakom mieste, za nejakých podmienok a azda aj z nejakej príčiny, sa vyvodzuje, že všetky príslušné doplnenia by bolo treba pokladať za obligatórne.

Hranica medzi sémanticky obligatónymi a ostatnými určeniami však nie je jediná dištinkcia, s ktorou sa tu pracuje, a hľadá sa i ďalšia deliaca čiara: medzi určeniami fakultatívnymi a intencionálnymi (ktorých výskyt je podmienený rámcom slovesa) a ostatnými (voľnými). Pri hľadaní operatívnych kritérií na

rozlíšenie týchto doplnení od voľných ide predovšetkým o odpoveď na otázku, či sa daný typ doplnenia vyskytuje : a) pri všetkých slovesách, b) pri obmedzenom počte sloviach, ktorých zoznam možno uviesť, c) viac ráz než raz, d) iba raz. Kým ako doplnenia prvého typu (splňajú podmienky b) a d)) vyšli všetky predmetové doplnenia, ale ďalej aj určenia pôvodu a výsledku, ktoré sa zvyčajne radia medzi príslovkové určenia, všetky ostatné určenia splňali podmienky a) a c), čiže potvrdila sa ich platnosť ako voľných doplnení. Trochu osobitý je tu postavenie agensa : splňa sice podmienku a), a aj to s výnimkami, ale aj d). Pretože však v dialógovom teste sa mu pripísala hodnota sémanticky obligatórneho člena, pracuje sa s ním ako principiálne záväzným.

Podľa J. Panevovej predmetové určenia (ku ktorým zaraďuje aj pôvod a výsledok) a agens sú vždy intenčné, t. j. plnia vždy úlohu aktantov slovesa a patria do jeho slovesného rámca. Aktanty objektového typu sú buď obligatórne (pri ich neprítomnosti v povrchovej rovine sa dá zistiť, že ide o elipsu), alebo fakultatívne (ak možno nájsť situáciu, keď pri teste je možné odpovedať replikou *Neviem*). Ostatné určenia (na povrchovej rovine priradované k príslovkovým určeniam) sa pokladajú za intenčné len vtedy, ak sa zistila ich sémantická obligatornosť (takže nielen *ocitnúť sa kde*, ale aj *prísť kam*). Všetky ostatné určenia tohto typu sú voľné.

Pozornosť sa tu ďalej venuje všeobecnosti aktantov, najmä paciensu, pri ktorom J. Panevová navrhuje rozlišovať viac typov všeobecnosti (ide o tie prípady, keď predmet je na sémantickej rovine prítomný, ale na syntaktickej rovine sa nemusí alebo nemôže vyjadriť a nejde pritom o systémovú elipsu : *Náš chlapec už číta*. — *Uvarí*. — *Týmto nožom sa (mi) dobre krája*. — *Neruš ho, číta*.). Rovnako pozoruhodné sú aj úvahy o všeobecnosti adresáta v prípadoch typu *Do školy je zakázané chodiť v šortkách* alebo *Firma IBM predviedla na veľtrhu nové typy terminálov*, kde sa zakazuje a predvádza tomu, komu sa to obvyčajne robí.

Doplnenia klasifikované na rovine povrchovej syntaxe ako predmety (priame alebo nepriame) sú vždy aktanty. J. Panevová vyčleňuje tieto : paciens (Pat), adresát (Adr), pôvod (Orig) a výsledok (Eff).

Ide o prístup, ktorý stojí niekde na polceste medzi prístupom L. Tesnière a Ch. Fillmora. Ale nie je to eklektické spojenie týchto dvoch koncepcií. Práve naopak. Autorke sa darí vyhnúť sa ich krajnostiam a neprijateľným tvrdeniam, nadväzuje na tie z nich, ktoré sú najplodnejšie. Oproti Tesnièrovi tu badať úsilie priradovať doplnenia k jednému aktantu a proti subjektívnosti sémantického vymedzovania aktantov u Fillmora sa stavajú presne formulované kritériá, dané jazykovým systémom. Nie je ľahké povedať, ku ktorej teórii má koncepcia J. Panevovej bližšie. S. Tesnièrovým prístupom je tu zhoda napr. v tom, že podmet je vždy agensom (aj v prípadoch *Žeriav dvíha náklad*. — *Mlynček melie kávu*. — *Auto zabilo človeka*., ba aj *Auto má dvoje dvere*.). Pretože v takýchto a podobných prípadoch je ťažké nájsť hranice medzi agensom a instrumentatívom, riadi sa J. Panevová povrchovou formou. Na rozdiel od Tesnière však ináč pristupuje už k takým prípadom, keď do pozície agensa sa dostávajú určenia s inou obsahovou náplňou než vlastnou agensovou a instrumentálnou (*Noviny píšu*. *Rozhlas hlási*.). Nesúhlasí teda doslova s jeho tézou, že ak má sloveso jedno určenie (intenčné alebo voľné), musí to byť nevyhnutne prvý aktant, čiže agens. Doplnenie pri slovesách typu *Natieklo do pivnice*. — *Zabilo ho*. — *Smáďi ma*. — sotva možno pokladať za agens.

Aktanty J. Panevová vymedzuje v zásade sémanticky. Ich zvláštnosťou v jej chápaní je však to, že ak slovesá nemajú obsadené všetky miesta aktantov, dochádza k ich „posúvaniu“ (porov. s. 45). Autorka hovorí o posúvaní aktantov najmä na pozadí Fillmorovho systému pádov, kde k takémuto posúvaniu nedochádza (jeho participanty sú vymedzené sémanticky, bez ohľadu na ich počet pri jednom slovese). Vzťah medzi „neposunutými“ a „posunutými“ aktantmi sa pritom chápe ako vzťah medzi jednotkami roviny obsahu a roviny významu. Neposunuté aktanty zodpovedajú rovine ontologického obsahu. Jednotlivé jazyky si ich podľa výkladu J. Panevovej „posúvajú“, t. j. triedia podľa svojich štruktúr, takže rovine jazykového významu zodpovedajú už posunuté aktanty.

Ale ani tento pozoruhodný a dômyselný mechanizmus posúvania nie je bez problémov. Niekedy totiž po výbere „posunutej“ intenčnej štruktúry vzniká zjavne so skutočnosťou nekorešpondujúci zápis a musí dôjsť k novému posunutiu nazad k ontologickému plánu. Už totiž konštrukcie so slovesami *páčiť sa*, *dať sa*, *snívať sa* sa zapisujú takto : *To (Pat) sa mi (Ag) páči*. — *To (Pat) sa mi (Ag) podarilo*. — *Sníval sa mi*

(Ag) *smutný sen* (Pat). — a porúša sa pravidlo o zhode podmetu a agensa. Keby sa totiž postupovalo podľa tohto pravidla, bol by Ag spravídla neživotný a Pat životný, čiže vznikla by situácia čo do selekčných obmedzení práve opačná, než aká býva obvykle medzi Ag a Pat. Je pozoruhodné, že spomínané riešenie autorka podopiera aj existenciou parafráz *Niečo sa mi páči — Mám niečo rád, Niečo sa mi podarilo — Zvládol som niečo* a pod., hoci v iných prípadoch na to neprihliada a vyberá spravídla intencnú štruktúru, ktorá je bližšie k povrchovej. Takýto výklad sa odmieta napr. pri slovese *stratiť sa*, lebo sa zapisuje *Niečo* (Ag) *sa stratilo*. Ak by sa totiž prijalo riešenie *Stratilo sa to* (Pat), ako po veľmi jemnej analýze ukazuje J. Panevová, šlo by tu o všeobecný predmet, rovnako ako v prípade *Výborne sa to* (Pat) *podarilo*.

V súlade s Fillmorem J. Panevová pracuje s pojmom hyperpádu. Selekčné obmedzenia však nerozpracúva, lebo podľa nej sa iba sčasti týkajú vlastného jazykového významu. Problematika lexikálnej kompatibility sa pokladá za záležitosť ontologického obsahu, hoci niektoré selekčné reštrikcie pomáhajú aj tu vymedziť rôzne významy slovíes, napr. životnosť a neživotnosť paciensa je dôležitá pri slovesách *poslať* (koho) a *poslať* (čo).

Tretiu kapitolu venuje autorka vyčleneniu jednotiek vyšších rovin. Čiastočne sa modifikuje rozdiel, ktorý sa v staršom variante funkčného generatívneho modelu robil medzi funktormi a gramatémami. Pomocou gramatém sa tu rozlišuje iba sémantická variácia vyjadrovaná predovšetkým predložkami, odrážajúcimi odtienky lokálneho významu (*na*, *v*, *nad*, *okolo* a pod.). Do funkčného generatívneho modelu sa vovádzajú nové funktory (rieši sa napr. otázka miery a odlišnosti, prostriedku a kritéria deja). Netradičným spôsobom sa tu autorka vyrovnáva s problematikou doplnkových konštrukcií.

V štvrtej kapitole sa skúmajú základné sémantické vzťahy, t. j. rozčlenenosť sémantického vzťahu na postupnosť vzťahov reprezentácie foriem a funkcií medzi jednotkami alebo zápsimi viet. Vzťah reprezentácie sa tu skúma na jednoduchých prípadoch (keď na vyjadrenie funkcie vyššej úrovne sa vyberá primárny prostriedok nižšej úrovne, ako napr. agens — podmet — nominatív), ale aj na zložitejších príkladoch, ktoré sú v jazyku častejšie, keď napr. forma nižšej úrovne zodpovedá funkcii, pozostávajúcej z viac ako jednej kategórie. Vo vzťahu medzi jednotkami vyššej a nižšej úrovne sa v zhode s J. Kuryłowiczom rozlišujú primárne a sekundárne funkcie pre danú formu, ale takéto rozlíšenie sa robí aj pri opise od funkcie k forme (rozlišujú sa primárne a sekundárne formy vyjadrenia danej funkcie).

Rozpracúvajú sa tu ďalej aj kritériá navrhnuté P. Sgallom na identifikáciu významu (zmyslu) viet. Rozlišuje sa v tejto súvislosti medzi „viac menej náhodnou zhodou pravdivostných podmienok“ viet a skutočnou (len štruktúrne podmienenou) synonymiou. Z hľadiska takéhoto prístupu nie sú synonymné ani dvojice akčných konverzných predikátov, ani symetrické a relačné predikáty, ba významovú zhodu rušia aj diferencie na úrovni aktuálneho vetného členenia. Hoci sa ukazuje, že práve generatívny opis stratifikačného typu poskytuje vhodnú základňu pre štúdium dvoch stránok asymetrie medzi výrazovým plánom a významovým plánom, t. j. synonymie a homonymie, stanovenie synonymných viet a konštrukcií ostáva empirickou procedúrou, ktorej výsledky treba ďalej overovať na konkrétnom materiáli. Za syntakticky synonymné sa v tomto rámci pokladajú aktívne a príslušné pasívne konštrukcie, klauza a jej zodpovedajúca nominalizácia, koordinácia a predložková konštrukcia *s + Instr* v istých prípadoch. Pri výskume konverzie sa nám však ukázalo, že k týmto prípadom treba pripojiť aj niektoré ďalšie (napr. prípady s konverziou pravovalečných aktantov typu *Katarína ponúkla Petra vínom — Katarína ponúkla Petrovi víno*).

V piatej kapitole sa ukazuje úloha a fungovanie jednotlivých automatov pri prekladových procedúrach, v šiestej kapitole sa detailne analyzuje pojem neutralizácie, prenesený z fonológie do gramatiky (vedľa pojmov synonymie a homonymie).

Kniha J. Panevovej nastojuje mnohé závažné a aktuálne otázky teoretickej lingvistiky i jej praktickej aplikácie pri automatickom spracúvaní textov a ponúka vo viacerých prípadoch ich nové riešenia. Mimoriadnym prínosom tejto práce je stanovenie presných kritérií na identifikáciu sémantickej obligatórnosti aktantov, jemná analýza zmyslu viet ako „kandidátov na synonymiu“, ako aj formulácia všeobecných podmienok vetnej synonymie i rozlíšenie takých blízkych javov, ako je homonymia a neutralizácia. Mnohé z uvedených výsledkov vznikli v priamej súvislosti s praktickým overovaním

lingvistického opisu na počítačoch, pričom často bolo potrebné venovať pozornosť aj takým javom, ktoré si tradičná gramatika dostatočne nevyšmála. Táto kniha je zároveň svedectvom, že explicitný rámec jazykového opisu je vhodnou bázou nielen pre formuláciu, ale aj neprotirečivé riešenie mnohých lingvistických problémov.

S. Ondrejovič

ERHART, A.: *STRUKTURA INDOÍRÁNSKÝCH JAZYKŮ*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně v Brne 1980. 235 s.

A. Erhart volí pri opise štruktúry starých indoeurópskych jazykov Indie a Iránu a ich spoločného predstuňa — indoiránskeho prajazyka ako aj pri výklade genézy praindoiránčiny opačný postup ako autori podobných starších prác (Ch. Bartolomae, T. Burrow), t. j. nevychádza od rekonštruovaného indoeurópskeho jazyka, ale od staroindického jazyka, ktorý je z opisovaných jazykov zachovaný najúplnejšie. Využíva pri tom metódy modernej štruktúrnej jazykovedy. Úspešne používa transformačné pravidlá, pomocou ktorých sa dostáva od staroindického jazyka k približnému modelu indoiránčiny, spresňuje ho ešte so zreteľom na stav iránskych jazykov, a potom k indoeurópskemu jazyku, a to vo fonológii, morfológii i syntaxi.

A. Erhart začína tradične fonológiou. Všima si fonologické systémy staroindického jazyka, avesty, staroperzského jazyka ako aj iránsky stav a porovnávaním staroindického hláskového systému so systémami iných staroindoeurópskych jazykov (najmä gréčtiny a latinčiny, ale aj gótciny, staroslovienciny a ďalších) sa dostáva k rekonštrukcii indoeurópskeho hláskového systému.

Podobne postupuje aj pri opise fonemickej štruktúry morfológických jednotiek a alternácií. Osobitnú pozornosť venuje fonemickej štruktúre a alternáciám pri slovesných koreňoch a nominálnych kmeňoch a genéze spoluhláskových alternácií. Na záver kapitoly podáva podrobný a prehľadný opis sandhiových zmien a pravidiel, ilustrovaný mnohými vhodnými príkladmi.

Jadro Erhartovej práce tvorí analýza a opis morfológickej štruktúry skúmaných jazykov; autor si tu všima osobitne jednotlivé slovné druhy — mená, číslovky, zámená, sloveso a indeklinabilá (príslovky, predložky, spojky a častice).

Pod „meno“ zahŕňa lexémy s gramatickou kategóriou rodu, čísla a pádu (čiže substantíva a adjektíva) a stručne ich charakterizuje. Pomerne dosť priestoru venuje gramatickej kategórii pádu. Uvádza funkcie jednotlivých pádov a potom opis pádových sufixov, za ktorým nasledujú v prehľadných tabuľkách paradigmy pre jednotlivé triedy (podtriedy) mien, tvorenie menných kmeňov a charakteristika a klasifikácia menných zloženín.

Stručne sa opisujú číslovky a potom zámená. Zámená sa rozdeľujú na osobné (bezrodové), pri ktorých sa uplatňuje iba gramatická kategória pádu, a ostatné (rodové), u ktorých sa uplatňuje aj gramatická kategória čísla a rodu.

Najviac pozornosti sa oprávnenne venuje slovesu, najzložitejšiemu slovnému druhu v skúmaných jazykoch. Koncízne sa charakterizujú jednotlivé gramatické kategórie (čas, spôsob, diatéza, osoba); za nimi nasleduje opis temporálnych kmeňov, tvorenie odvodených slovies, jednotlivých slovesných spôsobov a prehľad osobných prípon. Podobne ako pri mene uvádzajú sa v tabuľkách paradigmy slovesa v staroindickom jazyku, v aveste a v staroperzskom jazyku. Záver kapitoly tvorí výklad o genéze indoiránskeho slovesného systému.

Veľmi málo priestoru, necelé štyri strany, venoval autor neohybným slovným druhom, ktoré sú po morfológickej stránke menej problematické a tým aj menej zaujímavé; málo pozornosti venoval aj syntaxi indoiránskych jazykov.

Kniha je doplnená zoznamom najdôležitejších staroindických koreňov, glosárom, ktorý obsahuje významy slov uvedených ako doklady, výberom literatúry a prílohou s písmom devanágari, staroperzským klinovým písmom a avestským písmom.

Recenzovaná kniha zhrňa obrovské množstvo materiálu, až doteraz roztrateného po desiatkach odborných štúdií, a spracúva ich s veľkým prehľadom; skúmané problémy analyzuje fakticky a stručne. Je to fundovaná, precízna, moderná vedecká publikácia, ojedinelá v Československu a jedna z veľmi mála podobných kníh vo svetovej lingvistickej literatúre.

A. Rácová

NOVÁK, L.: *K NAJSTARŠIM DEJINÁM SLOVENSKEHO JAZYKA*. Bratislava, Veda 1980, 347 s.

Je radostné, že tato dlouho očekávaná práce konečně vyšla; je však zároveň škoda, že vychází až nyní, kdy vědecké bádání vycházející právě z myšlenek L. Nováka v důsledku nových prací již dále pokročilo. Nicméně i tak může být tato práce badatelům v historii slovenského jazyka velmi užitečná, a to i tím, že se tu ukazují prvotní zdroje vědecky podložených názorů o historii i prehistorii slovenského jazyka. Kniha je věnována památce profesorů N. S. Trubeckého, Františka Trávníčka a Václava Vážného, kteří tak či onak podnítili autora k jeho práci. Kniha je uvedena citátem Trávníčkovým z r. 1927, v němž se praví: „Věci sporné, nejasné a nové je potřebí vyložití podrobně a je třeba se při tom dotknouti jevů příbuzných. Jinak není možný pokrok v bádání.“ Kniha je dále opatřena předmluvou J. Horeckého, Š. Peciar a J. Ružičky, v níž se dílo zasazuje do doby svého vzniku (tj. do let 1938—1939) a v níž se podrobují kritice některé autorovy teze, a to především to stanovisko, že „nijaká závažnejšia štruktúrna zmena v nijakom jazyku nenastáva bez vonkajšieho inojazyčného zásahu“, a že se proto dostatečně nepočítá s možností vývoje cestou vyrovnávání vnitřních protikladů. Autor sám opatřil dílo dvěma úvody, a to z let 1950—1951 a 1973, ve kterých se odůvodňuje zpoždění ve vydání tohoto díla. Čtenáře při čtení těchto úvodů jímá lítost, že z různých příčin kniha nevyšla dříve, neboť by byla mohla ještě podnětněji než jednotlivé studie autorovy zasáhnout do bádání o dějinách slovenského jazyka.

Kniha je rozdělena do čtyř obsáhlých kapitol a opatřena shrnujícím závěrem slovenským, ruským a francouzským. Prvá kapitola je nadepsána *Ešte raz k prípadom rat-, lat- za praslovanské ořt-, ořt-* (s. 22—65). Autor v ní navazuje na svou původní studii *Případy rat, lat za praslovanské ořt-, ořt-* v slovenčine z r. 1933. Doplňuje tu a reviduje dokladový materiál o zeměpisném rozšíření jevu a opravuje i některé vlastní názory a zdůrazňuje jiné, které byly nedoceňovány při řešení této otázky. Podává tu úplný seznam slov s počátečním *rat-, lat-*, a konstatuje, že původním územím typu *rat-, lat-* bylo střední Slovensko. Dnešní vymezení podávají nejlépe slova *ražen, rást, lakeť*, ostatní slova vykazují tu větší, tu menší odchylky. Jde tu zpravidla o přesahy ze středoslovenského území (např. *rasocha, raždíe, rakita* zasahují více na západ). Autor praví, že „kým v starej strednej slovenčine, ako už v prastredoslovenčine bolo výhradne len *rat-, lat-*, ako na vlastnom jazykovom území juhoslovenskom, zas v ostatných nárečiach českých a slovenských, teda i v západnej, východnej a slanskej oblasti slovenskej bolo v príslušnej vrstve výhradne len *rot-, lot-*“. K tomu není co dodat. Opravdu počáteční *rat-, lat-* je pozdně praslovanským charakteristickým rysem středoslovenským, oddělujícím středoslovenské území od ostatních západoslovenských dialektů, stejně jako *trat, tlat* odděluje celé česko-slovenské území od zbytku západoslovenských dialektů a spojuje je s jazyky jihoslovenskými. Oba jevy jsou si časově blízké a byly živé ještě okolo r. 800 v době vlády Karla Velikého. Časově spadají zároveň do doby vzniku o z pův. praslovanského *ǣ* (u *tǣrt-*, dříve označovaného jako *tort*, šlo podle mého názoru o vývoj *tǣrt>tǣrt>ǣrǣt>trat*, u *ǣrt-* nastal týž vývoj kromě jižních jazyků slovenských jen na středním Slovensku, na ostatním slovenském území vzniklo *rat* jen při intonaci akutové, při intonaci cirkumflexové vzniklo *rǣt*, které po změně *ǣ>o* dalo *rot*, stejně jako v polštině *ǣrǣt>ǣrot>trot*). Novákovy názory o *rat-, lat-* jako o jevu vydělujícím střední slovenštinu už v období pozdně praslovanském se staly obecným majetkem všech slavistů.

Druhá kapitola má název *Zmeny v skupinách dl, tl a dn* (s. 66—129). Nejdříve autor probírá historii této otázky, a to především typu *šilo* v středoslovenských nářečích. V dalších oddílech této kapitoly pak se zabývá západoslovenskými změnami *dl>ll* a *dn>nn*, jejich územním rozšířením, foneticko-fonologickým

charakterem, pravděpodobnou chronologií vzniku (při níž předpokládá konvergentní vývoj západoslovenský a staromaďarský) a nakonec se vrací k zeměpisnému rozšíření typu *šilo* a končí tím, že jde o praslovanský dialektický jev, což je nepochybně správné.

Třetí kapitola je věnována jerovým střídnicím, kontrakci a dispalatalizaci e (ě) > a (s. 130—205). Tato kapitola je bohatě členěna a v první její části se autor zabývá kontrakcí ve střední slovenštině, typem *toŭ dobrou ženou*, typem *dobruo*, koncovkami ve složeném skloňování adjektiv, otázkou jugoslavismů při tvaru *ženou* atd. Vymezuje relativní chronologii kontrakce ve střední slovenštině takto: I. Zánik slabých a vokalizace silných jerů, II. Denazalizace nosovek, III. Kontrakce. Ve východoslovenských a západoslovenských nářečích však předpokládá tyto chronologie: I. Kontrakce, II. Zánik slabých a vokalizace silných jerů, III. Denazalizace nosovek. Nejzávažnějším důkazem pro tuto chronologii jsou mu právě instrumentály *toŭ dobroŭ ženou*. Důležitý důkaz vyplývá i z tvaru *dobruo*. Dalšími důkazy jsou zápisy osobního jména poustevníka *Svorda*, tvary *muojho*, *muojmu* atd. Autor je toho názoru, že ani tvar *ženou*, ani tvar *dobruo* není možno pokládat za jugoslavismy (přesahy z jihoslovenských jazyků do střední slovenštiny), ač starosrbobohorvátské *ženow* (psané *ženovъ*) by podle Krajčovičova pozdějšího názoru pro takovouto interpretaci mohlo svědčit. Nechceme se tu sami vměšovat do interpretací slovenské historie a prehistorie. E. Novák jistě má své důvody pro to, že tvary *ženou*, *dobruo* nepokládá za jugoslavismy.

Druhá část této kapitoly je věnována vokalizaci jerů, a to *ь > e*, *ъ > o*. Autor tu pokládá pro střední slovenštinu pravidelnou vokalizaci *ь > e*, *ъ > o*, odchylky jsou dány různými analogiemi (včetně morfologických alternací) nebo převzetími ze západní a východní slovenštiny, u koncovky *-om* v instrumentálu jde patrně o *o*-kmenovou koncovku místo *u*-kmenové, u *ten*, *teraz* jde, jak se zdá, o přejetí ze západní a východní slovenštiny, pův. středoslovenské je *tot*. Původní vokalizace měkkého jeru je *e*, u případů s *o* jde o zdánlivou vokalizaci. Autor se zabývá i jednotlivými případy z jerovou vokalizací *ъ > o* na západním a východním Slovensku a konstatuje tu šíření slov s touto vokalizací ze středního Slovenska na západní a východní Slovensko.

Třetí část kapitoly je věnována vokalizaci *ъ > a*. Autor původně považoval tuto vokalizaci za sekundární, později však došel k názoru, že je to pozůstatek z oblasti bývalého Bílého Charvátska. Předpokládá, že se tu jery vyslovovaly otevřeněji než jinde, tedy blíže ke znění *a* a *ä*, takže mohla nastat vokalizace *a-ová*. Tu ovšem předpokládá jen u jeru tvrdého. Za systémový jev pokládá *a-ovou* vokalizaci i R. Krajčovič; jako vkladný vokál hodnotí a E. Pauliny. Já sám se nedovedu zatím rozhodnout, a to přes opětovné Krajčovičovo zdůvodňování *a-ové* střidnice.

Čtvrtý oddíl třetí kapitoly je věnován dispalatalizaci e (ě) > v a. Jde tu původně o změnu *e > ä* po *l*, tedy *lěd > fed > lād > fad*; ta se analogicky pak rozšířila i po *ň*.

Pátá část kapitoly je věnována výkladům o vkladných samohláskách, o konvergentním vývoji maďarštiny a střední slovenštiny, o pobočných slabikách v typech *arza*, *hrza*, o poměru *i—j* a *u—w* ve střední slovenštině atd. Autor jako fonolog ovšem nepoužívá Trávníčkova termínu pobočná slabika, neboť to je termín fonetický. O příčinách zániku jerů praví autor, že „ide tu o konvergentný vývin jednotlivých slovanských jazykov na západnej, resp. juhozápadnej slovanskej periférii s jazykami neslovanskými, konkrétné evropskými. Ide teda o europeizáciu slovanských jazykov, riešenú na rôznych miestach rozlične, lenže vďaka praslovanskému systému vcelku všade rovnakému, v základných črtách zhodne“. V tom může mít autor pravdu. Ale byly tu i vnitřní předpoklady, a to takové, že se jery nedostaly do obnovované kvantitativní korelace vokálů (po vzniku novoakutové intonace a dlouhých vokálů s ní souvisejících a podepřených ještě vznikem dlouhých vokálů po kontrakci). Stavem jerových střidnic v spisovné slovenštině autor kapitolu uzavírá.

Čtvrtá obsáhlá kapitola se týká přestavby fonologického systému slovenských nářečí po likvidaci slabičné měkkostní korelace (s. 206—298). V praslovanštině existovala komplexní sylabická měkkostní korelace, vzniklá podle autora cizím, mongolským vlivem. Souhlasíme s tím, že tento mongolský vliv projevující se ve všech jazycích tzv. eurasijského jazykového svazu) nelze a priori vyloučit. Všechny charakteristické rysy klasické praslovanštiny vznikly, jak jsme sami ukázali až po r. 375 (tj. po hunském vpádu), např. I. palatalizace (v letech 400—475), potom monoftongizace diftongů, II. a III. palatalizace

atd. Ovšem nepochybně tu byly i vnitřní předpoklady pro takovýto vývoj. Z praslovanské sylabické měkkostní korelace se ve střední slovenštině osamostatnily měkkostní protiklady u samohlásek, u souhlásek měkkostní rozdíly buď ztratily svou fonologickou závažnost, nebo se rovněž osamostatnily v nekorelovanou řadu (ď, ě, ň, l). Tak se utvořila samostatná vokaliká měkkostní korelace. Autor si představuje vokaliký systém vzniklý po těchto změnách takto:

a		ä
o		e
u	y	ü
		i

Obdobný systém byl podle autora i u dlouhých samohlásek. Struktura vokalikého systému byla čtyřúhelníková. Autor vysvětluje vznik tohoto systému vlivem staromaďarského vokalikého systému, který podlehl v příkavkazské oblasti (ještě před příchodem do Uher) tureckému vlivu. Autor tu mluví o „turcizácii fonologického systému“. Při nitranském úředním knížetství, kde byly podle autora dvůr i vládnoucí vrstvy trojjazyčné (turecko-maďarsko-slovenské), došlo i k tzv. „turcizácii strednej slovenčiny“. Podle našeho názoru tu nepochybně musely být i vnitřní předpoklady k takovému vývoji. Jazyk přijímá jen ty jevy, které jsou v souladu s jeho vývojovými tendencemi a možnostmi a nepřijímá ty vlivy, které jsou v rozporu, jak ukázal ve svých člancích J. Vachek. Kdybychom přesto jistou možnost tureckého vlivu uznali, bylo by vhodnější představit si původní středoslovenský vokaliký systém sféricky (jako hranol) po vzoru systému tureckého; byla by to jen obměna tureckého krychlového systému. Takovýto systém byl i v staré maďarštině, včetně y, jak svědčí podle Nováka slova *irok*, *hidak*, a ne *irek*, *hidek*, neboť jde o slova, kde bylo pův. y.

Zánik y nastal v slovenštině i v maďarštině. V slovenštině změna y>i šla podle autora od severozápadu na jihozápad. Ve 13. stol. celá jižní slovenština měla ještě y, ý, jak svědčí změny y>e, ý>ei (které se provedly mezi 13.—15. stol.) Změny y>i, ý>i na většině území se provedly v rozmezí 13.—14. století.

Koncové konsonanty se po zániku jerů depalatalizovaly. Výjimku tvoří jen *ď, ě, ň, l*, což je ve shodě se stavem v maďarštině. Měkkostní korelace tu tedy zůstala, došlo tu však k jejímu přehodnocení v samostatnou palatální řadu (podle místa artikulace), tj. *ď, ě, ň, l*.

Měkké *f* se v souladu se zánikem měkkostní korelace souhláskové v slovenštině depalatalizovalo. V češtině *f* zůstalo a později se změnilo v *ř*. Autor se domnívá, že to bylo vlivem německého prostředí na dvoře posledních Přemyslovců. Jiště takovýto vliv nelze rovněž a priori vyloučit a mohl být podpurným vlivem za domácích jazykových předpokladů. Jde totiž o asibilaci *f*(*f_z*), obdobně asibilaci u *ď, ě* (*ď_r, ě_r*). Jako společenkohistorický podpurný vliv možného domácího vývoje můžeme Novákův názor přijmout. Nelze však přijmout jeho předpoklad, že i *h* ze starší *γ* vzniklo týmž vlivem. V češtině, stejně jako v slovenštině, ukrajinštině, běloruštině (a také v horní lužické srbštině) vzniklo ve 2. pol. 12. a na počátku 13. století z pův. praslovanského *g* nové *γ* za vnitřních systémových předpokladů (stejně jako se v týchž jazycích *g* zachovalo ve skupině *zg*), jak jsem ukázal sám, dále R. K r a j č o v i č i D é c a u x. Později se toto *γ* změnilo na *h*. Výslovnost *h* na ukrajinské oblasti není tedy nepůvodní, jak tvrdí L. Novák (srov. alternaci *noha* — *na nozi*, proti pol. *noga* — *na nodze*); jde o výsledek domácího ukrajinského vývoje. Příklady českého *porád*, *roztrásat* jsou patrně příklady na pračeskou depalatalizaci (typu *máso*>*maso*, stejně jako *Váceslav*, *svacený*, *vzácný*, jsou, jak jsem ukázal, nejen příklady na depalatalizaci, nýbrž i na tvrdé *c* v pračestině ještě před vznikem tvrdého *c* v slově *co*). Současně se zánikem sylabické měkkostní korelace splynulo podle autora *e* s *ě*. Autor se v této souvislosti zabývá typy *verí*a *viera* a *praŭ*a *praŭ*. Konsonant *w* byl v střední slovenštině hodnocen jako nepárová znělá bilabiální hláska *w*. Neexistovalo k němu *w*. Podpírá tím i neexistenci *ǃ, ǃ, m*. Rovněž slabikotvorné *r, l* se ustálily jen v jedné fonetické realizaci, takže se tím neúčastnily měkkostní korelace (ale tu musíme připomenout východní Moravu, kde máme nejen *vlk-vlča*, ale i *tšty-tšč*, čili u *l* je zachována nejen sonantnost, ale i korelace dvojího *l*!).

Zvlášť se autor zabývá osudy *č, ď*, v západoslovanských jazycích, zvlášť poměrem *c, z* a nově vzniklým *č, ž* z *č, ď*. Z nedostatku změny *č, ď* na *č, ž* ve střední slovenštině (na rozdíl od slovenštiny západní) autor usuzuje znovu na neexistenci konsonantické měkkostní korelace ve střední slovenštině. Dále se autor zabývá problémy substitute slovenského *c, z* v maďarštině, vysvětluje pěkně dvojíto srco-srce

v slovenských nářečích, probírá změnu $ky, \gamma y, xy > ki, \gamma i, xi$ atd. Posuzuje dále vznik autonomní měkkostní konsonantické korelace na gemersko-malohontské oblasti, vysvětluje změny $o > e, u > i$ v této oblasti a zabývá se možností českého vlivu na ně (což správně odmítá); nakonec probírá zánik středoslovenského $ü$ a y .

V poslední části čtvrté kapitoly autor vysvětluje vznik a další vývoj měkkostní konsonantické korelace ve východní i v západní slovenštině a sleduje hlavní typy jejího zániku. Přitom spojuje tento vývoj s vývojem vokalického systému a uvádí základní vokalická schémata.

Jak jsme již řekli v úvodu, přináší Novákova kniha mnoho myšlenek a podnětů, zčásti ovšem již v průběhu let realizovaných v dalších pracích slovenských jazykovědců. Jde o originální práci vynikajícího slovenského lingvisty, která si zaslouží pozornosti všech slavistů, i když na některé její teze mohou mít badatelé z dnešního pohledu zčásti i jiný názor (vycházející někdy i z podnětů Novákových).

A. Lamprecht

OBSAH

Desiate výročie Poučenia z krízového vývoja	3
XVI. zjazd KŠČ a rozvoj jazykovedy	105
Vladimír Barnett : Synchronní dynamika spisovného jazyka	123
Ján Bosák : Odras dynamiky jazykového vývinu na prehodnocovaní knižného štýlu	151
Juraj Dolník : Kontextová sémantická vlastnosť slovesa	25
Ladislav Dvonč : Alternácie vokál/nula a nula/vokál v spisovnej slovenčine	43
Jana Dvončová — Viera Nádvorníková : Výskum rečových porúch pri parkinsonovskom syndróme	57
Ján Findra : Paradigmatické a syntagmatické zaradenie prvkov v štylistike	159
Ján Horecký : K teórii spisovného jazyka	117
Ján Horecký : Slovtvorná parafráza	6
Alois Jedlička : Vývojové procesy a synchronní dynamika v konfrontačnom osvetlení	107
Ján Kačala : K procesu prehodnotenia tzv. ľudových slov na hovorové	155
Ábel Král : O dynamike zvukového plánu súčasnej spisovnej slovenčiny	145
Ábel Král : O princípoch fonológie Pražskej školy a ich aplikáciách II	13
Jaroslav Kuchař : Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny	137
Dušan Lovás : Konverzia slovies na substantíva	33
Anna Oravcová : Príčasťové polovetné konštrukcie	49
Jozef Ružička : Z charakteristiky súčasnej slovenčiny	131

Diskusie

František Kočiš : Príspevok do diskusie o obsahu a forme v syntaxi	69
Izidor Kotulič : Ešte raz o práci Jána Doruľa <i>Slováci v dejinách jazykových vzťahov</i>	165

Rozhľady

Ján Bosák — Klára Buzássyová — František Kočiš — Slavo Ondrejovič : Metodologické aspekty novej gramatiky ruštiny	173
---	-----

Správy a posudky

Česko-slovenský slovník. J. Filipec	86
Erhart, A. : Struktura indoíránských jazyků. A. Ráčová	201
Hörmann, H. : Psycholinguistics : An introduction to research and theory. I. Šípoš	95
K marxistické metodologii v jazykovědě. Á. Král	81
Koduchoy, V. I. : Vvedeniye v jazykoznanije. P. Žigo	103
Krupa, V. : Jednota a variabilita jazyka. A. Ráčová	187
Mathiotová, M. : Ethnolinguistics. V. Krupa	97
Na šesťdesiatku prof. Jozefa Mistrika. J. Horecký	80
Noordmann—Vonk, W. : Retrieval from semantics memory. I. Šípoš	99
Novák, L. : K najstarším dejinám slovenčiny. A. Lamprecht	202
Panevová, J. : Formy a funkce ve stavbě české věty. S. Ondrejovič	198
Sekaninová, E. : Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine. K. Buzássyová	189
Sintaxis texta. J. Vaňko	101
Štavinohová, Z. : Les temps passés de l'indicatif dans le français contemporain. K. Sekvent	94
Šesťdesiatpäť rokov Jozefa Ružičku. J. Kačala	79
Štěpán, J. : Složitě souvětí s řetězcovou závislostí. F. Kočiš	91
Van de Velde, R. G. : Zur Theorie der linguistischen Forschung. Z. Lišková	100
Velký slovensko-ruský slovník 1. K. Buzássyová	193
Wierzbicka, A. : The case for surface case. A. Ráčová	97
Zimek, R. : Sémantická výstavba věty. S. Ondrejovič	195

СОДЕРЖАНИЕ

Десять лет Лекции из кризисного развития	3
XVI съезд Коммунистической партии Чехословакии и развитие языкознания	105
Владимир Барнет : Синхронная динамика литературного языка	123
Ян Босак : Отражение динамики развития языка на переоценении книжного стиля	151
Юрай Долник : Контекстные семантические средства глагола	25
Ладислав Двонч : Чередования типа гласный/ноль и ноль/гласный в словацком литературном языке	43
Яна Двончова – Вера Надворникова : Исследование нарушений речи при синдроме Паркинсона	57
Ян Финдра : Парадигматическое и синтагматическое распределение элементов в стилистике	159
Ян Горецки : К теории литературного языка	117
Ян Горецки : Парафраза в науке о словообразовании	6
Алойс Едличка : Процесс развития и синхронная динамика с сопоставительного аспекта	107
Ян Качала : К процессу переоценивания так наз. просторечных слов в разговорные	155
Абел Краль : О динамике звукового плана современного словацкого литературного языка	145
Абел Краль : О принципах фонологии Пражской школы и их применении II	13
Ярослав Кухарж : Современное состояние и перспективы развития кодификации чешского литературного языка	137
Душан Ловас : Конверсия глаголов на имена существительные	33
Анна Оравцова : Причастные полупредикативные конструкции	49
Йозеф Ружичка : Характеристика современного словацкого литературного языка	131

Дискуссия

Франтишек Кочиш : К проблеме содержания и формы в синтаксисе	69
Изидор Котулич : Еще раз о книге Я. Дорули <i>Словаки в истории языковых отношений</i>	165

Обзор

Ян Босак – Клара Бузашшиова – Франтишек Кочиш – Славо Ондрейович : Методологические аспекты новой грамматики русского языка	173
---	-----

Сообщения и рецензии

Чешско-словацкий словарь. Й. Филипец	86
Эрхарт, А. : Структура индоиранских языков. А. Рацова	201
Германн, Г. : Психолингвистика. И. Шипош	95
О марксистской методологии в языкознании. А. Краль	81
Кодухов, В. И. : Введение в языкознание. П. Жиго	103
Крупа, В. : Единство и разнообразие языка. А. Рацова	187
Матхиотова, М. : Этнолингвистика. В. Крупа	97
К шестидесятилетию проф. Йозефа Мистрика. Я. Горецки	80
Ноордманн–Фонк, В. : Искание в семантической памяти. И. Шипош	99
Новак, Л. : К древнейшей истории словацкого языка. А. Лампрехт	202
Паневова, Я. : Формы и функции в строении чешского предложения. С. Ондрейович	198
Секанинова, Э. : Семантический анализ приставочного глагола в русском и словацком языках. К. Бузашшиова	189
Синтаксис текста. Ю. Ванько	101
Ставиногова, З. : Прошедшее время индикатива в современном французском языке. К. Секвент	94
Шестидесять лет Йозефа Ружички. Я. Качала	79
Штепан, Й. : Сложные предложения усложненного типа с постепенной зависимостью. Ф. Кочиш	91
Ванде Велде, Р. Г. : К теории лингвистических исследований. З. Лишкова	100
Большой словацко-русский словарь I. К. Бузашшиова	193
Вержбицка, А. : К анализу поверхностных падежей. А. Рацова	97
Зимек, Р. : Семантическое строение предложения. С. Ондрейович	195

CONTENTS

The 16 th congress of Communist party of Czechoslovakia and tasks of linguistics	105
Vladimír Barnett : Synchronic dynamisms of standard language	123
Ján Bosák : An influence of dynamism of language development on revaluating of the literary style	151
Juraj Dolník : A contextual semantic character of verb	25
Ladislav Dvonč : The alternation vowel/zero and zero/vowel in contemporary Slovak	43
Jana Dvončová — Viera Nádvorníková : The investigation of speech disorders of Parkinson's syndrom	57
Ján Fíndra : The paradigmatic and syntagmatic ordering of the elements in stylistics	159
Ján Horecký : Towards the theory of standard language	117
Ján Horecký : The derivate paraphrase	6
Alois Jedlička : Development processes and synchronic dynamism from the contrastive point of view	107
Ján Kačala : To the process of revaluating so-called national words to colloquialisms	155
Ábel Král : To the dynamism of phonic level in standard Slovak	145
Ábel Král : Remarks on the principles of the Prague school phonology and its application II	13
Jaroslav Kuchař : A present-day situation and perspective of development of codification of the standard Czech	137
Dušan Lovás : A conversion from verb to substantive	33
Anna Oravcová : Participial semi-predicative constructions	49
Jozef Ružička : On the characterization of contemporary standard Slovak	131

Discussion

František Kočiš : A contribution to the problem of the contents-form relation in syntax	69
Izidor Kotulič : Once more about the book of J. Doruľa <i>The Slovaks in the history of their language relations</i>	165

Review articles

Ján Bosák — Klára Buzássyová — František Kočiš — Slavo Ondrejovič : Methodological aspects of the new grammar of Russian	173
--	-----

Reports and reviews

Czech-Slovak dictionary. By J. Filipec	86
Erhart, A. : The structure of the IndoIranian languages. By A. Rácová	201
Hörmann, H. : Psycholinguistics : An introduction to research and theory. By I. Šípoš	95
To the Marxist methodology in linguistics. By Á. Král	81
Koduchov, V. I. : An introduction to linguistics. By P. Žigo	103
Krupa, V. : Unity and variability of language. By A. Rácová	187
Mathiotová, M. : Ethnolinguistics. By V. Krupa	97
To the 60 th birthday of prof. Jozef Mistrik. By J. Horecký	80
Noordmann—Vonk, W. : Retrieval from semantic memory. By I. Šípoš	99
Novák, E. : On the oldest history of Slovak. By A. Lamprecht	202
Panevová, J. : Forms and functions in the structure of the Czech sentence. By S. Ondrejovič	198
Sekaninová, E. : Semantic analysis of the prefixed verb in Russian and in Slovak. By K. Buzássyová	189
The syntax of text. By J. Vaňko	101
Stavinohová, Z. : Indicative preterite in the contemporary French. By K. Sekvent	94
The 65 th birthday of Jozef Ružička. By J. Kačala	79
Štěpán, J. : Ostensibly subordinate clause with string dependence. By F. Kočiš	91
Van de Velde, R. G. : Zur Theorie der linguistischen Forschung. By Z. Lišková	100
The great Slovak-Russian dictionary 1. By K. Buzássyová	193
Wierzbicka, A. : The case for surface case. By A. Rácová	97
Zimek, R. : Semantic structure of the sentence. By S. Ondrejovič	195

Сообщения и рецензии

Крупа, В.: Единство и разнообразие языка. А. Рацова	187
Секанинова, Э.: Семантический анализ приставочного глагола в русском и словацком языках. К. Бузашшиова	189
Большой словацко-русский словарь I. К. Бузашшиова	193
Зимек, Р. Семантическое строение предложения. С. Ондрейович	195
Паневова, Я.: Формы и функции в строении чешского предложения. С. Ондрейович	198
Эрхарт, А.: Структура индоиранских языков. А. Рацова	201
Новак, Л.: К древнейшей истории словацкого языка. А. Лампрехт	202

CONTENTS

The 16 th congress of Communist party of Czechoslovakia and tasks of linguistics	105
Alois Jedlička: Development processes and synchronic dynamism from the contrastive point of view	107
Ján Horecký: Towards the theory of standard language	117
Vladimír Barnett: Synchronic dynamism of standard language	123
Jozef Ružička: On the characterization of contemporary standard Slovak	131
Jaroslav Kuchař: A present-day situation and perspective of development of codification of the standard Czech	137
Ābel Kráľ: To the dynamism of phonic level in standard Slovak	145
Ján Bosák: An influence of dynamism of language development on revaluing of the literary style	151
Ján Kačala: To the process of revaluing so-called national words to colloquialisms	155
Ján Findra: The paradigmatic and syntagmatic ordering of the elements in stylistics	159

Discussion

Isidor Kotulič: Once more about the book of J. Doruľa <i>The Slovaks in the history of their language relations</i>	165
---	-----

Review articles

Ján Bosák—Klára Buzássyová—František Kočiš—Slavo Ondrejovič: Methodological aspects of the new grammar of Russian	173
---	-----

Reports and reviews

Krupa, V.: Unity and variability of language. By A. Rácová	187
Sekaninová, E.: Semantic analysis of the prefixed verb in Russian and in Slovak. By K. Buzássyová	189
The great Slovak-Russian dictionary I. By K. Buzássyová	193
Zimek, R.: Semantic structure of the sentence. By S. Ondrejovič	195
Panevová, J.: Forms and functions in the structure of the Czech sentence. By S. Ondrejovič	198
Erhart, A.: The structure of the IndoIranian languages. By A. Rácová	201
Novák, L.: On the oldest history of the Slovak. By A. Lamprecht	202

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 32, 1981, 2

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor PhDr. Ján Bosák, CSc.

Redakčná rada:

PhDr. J. Bosák, CSc., PhDr. K. Buzássyová, CSc., prof. PhDr. J. Horecký, DrSc., PhDr. I. Kotulič, CSc.,
doc. PhDr. A. Král, DrSc., PhDr. V. Krupa, DrSc., doc. PhDr. F. Miko, DrSc., prof. PhDr. E. Pauliny,
DrSc., PhDr. Š. Peciar, CSc., prof. PhDr. J. Ružička, DrSc., PhDr. J. Sabol, CSc., doc. PhDr. E.
Sekaninová, CSc., prof. PhDr. V. Schwanzer, CSc., prof. PhDr. J. Štolc, DrSc.

Adresa redakcie: 884 16 Bratislava, Nálepková 26

Technická redaktorka: J. Macherová

Povolené výmerom SÚTI 7/10

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ.
Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava,
Gottwaldovo nám. 6.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia.
For all other countries — except West Germany — distributions rights are held by JOHN BENJAMINS

B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland

Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé číslo Kčs 15,—

Tlač: Západoslovenské tlačiarne, n. p., závod Svornosť, Bratislava

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1981